

ÖZET

Bu tez çalışması; başlangıcından 2005 yılına kadar Türkiye'nin borçlarını 150 yıllık bir bütün olarak analiz etmektedir. Başlangıç noktası olarak Osmanlı Devleti'nin 1854'te Kırım Savaşı'nda aldığı ilk dış borçlanma seçilmiş ve bu ilk dönem Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam etmiştir. Ardından Türk Devrimi gerçekleşmiş ve 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla borçlanmada ikinci dönem başlamıştır. 1923'ten 2005'e kadar geçen süreç de ikinci dönem olarak ele alınmıştır. Çalışmanın bu iki önemli bölümünün verileri aktarılmasının ardından ekonomi ve borçlanma politikaları karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmanın sonucu olarak; Osmanlı borçlarının Türkiye ekonomisi üzerinde beklenen etkiyi yaratmadığı gözlemlenmiştir. Özellikle 1980 sonrası uygulanan liberal iktisat politikalarının ekonomi için daha tehlikeli olduğu saptanmış ve bunun Türkiye ekonomisini gittikçe dışa bağıladığı, özellikle de kreditor ülkelere karşı bağımlılığı artırdığı konusu üzerinde durulmuştur. Çalışmanın sonunda Osmanlı Devleti'nin borçlanma politikalarıyla Türkiye'nin borçlanma politikaları arasındaki benzerliklerden bahsedilmiş ve Osmanlı Devleti'nin başına gelenlerin Türkiye için de olası olduğu noktası üzerinde durulmuştur. Bu karşılaştırmalar yapılırken iç borçlar, dış borçlar ve toplam borçlar gayri safi milli hasılaya ve bütçe gelirlerine oranlanmış ve bu sayede 150 yıllık bir veri seti elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı borçları, dış borçlar, Türkiye ekonomi tarihi, borçlanma politikaları.

ABSTRACT

This thesis analyzes the Turkish debts from the beginning till 2005 as a period of 150 years. The period's starting point has taken as the year 1854 when the Ottoman Empire took his first foreign debt after the Kırım War and this first period continued until the First World War at 1914. So in the research the years between 1854 and 1914 has taken as the first part and analyzed. Then after the Turkish revolution at 1923 the Turkish Republic has come to the history scene and the years between 1923 and 2005 are analyzed as post-republic period. After expressing this two periods as the main two parts of the research, the economical policies of this two period is compared to each other and as a result the weight of the Ottoman Empire debts on the Turkish economy didn't find so effectly as respected. Also the economy policies that has changed after 1980 has found hazardous to the economy. Foreign debts has risen so rapidly after these liberal policies and this makes Turkish economy bounded to the world economy especially to the economies that has given credits. At the end of the thesis; the similarities between Ottoman Empire foreign debt policies and Turkish government's foreign debt policies tried to be shown and the posibile outcomes from this similarities tried to be given. The things that Ottoman Empire had lived may be possible for the Turkish economy. When comparing this two economies the ratios are taken between domestic debts, foreign debts and the total debt values to the gross domestic product and also to the government's incomes. As a result all ratios of the 150 years are given in this thesis as a data set.

Key Words: Ottoman Empire debts, foreign debts, Turkish Economic history, debt policies.

ÖNSÖZ

İlk, orta ve lise eğitimlerini Türkiye'deki okullarda tamamlayan öğrenciler, çok hoşlanmasalar da, hemen her yıl tarih dersinden sorumlu olurlar. Her yıl aynı konuları sürekli tekrar ederler ama yine de tarihlerine, hiç okumamışçasına yabancı kalırlar.

O öğrencilerden biri olarak ben de özellikle Osmanlı İmparatorluğu denildiği zaman; hiç bitmeyen savaş ve anlaşmalarından ve sürekli ezberlemek zorunda kaldığımız tarihlerden oldukça şikayetçiydim. Hatta bazen, o kadar sene savaşmak zorunda mıydılar, diye hayıflanıp durduğum olurdu.

Oysaki, bize anlatılan Osmanlı ile tezimi hazırlamak için okuduğum kaynaklardaki Osmanlı arasında oldukça fazla fark vardı. Zaten konu olarak Osmanlı'dan itibaren Türkiye'nin borçlarını seçmemdeki temel sebep de bu farkı daha detaylı araştırma konusundaki merakımdır.

Tarih derslerinde anlatılanlarla Osmanlı'yı; savaş meraklısı, ganimet avcısı, toprak zengini ve sefa düşkününü olarak algılayıp, yıllarca bu yanlış algı ile büyümüştüm. Hatta özellikle son dönem padişahlarını, basiretsiz ve sürekli hatalı iktisat politikaları uygulayan yöneticiler olarak hafızama yazmıştım.

Ancak bütün bunlar üniversite hayatım boyunca okuduklarım ve okuduklarımdan çıkardıklarımla değişmeye başlamıştı, çünkü yıllarca tam olarak anlayamadığım noktalar vardı ve o noktalar beni derin bir sorgulamanın içine sokmuştu. Sürekli okuyarak araştırmak ve araştırdıkça da artan heyecanım bana, Osmanlı'nın cihan imparatorluğu olmasının altında yatan nedenlerin, tarih derslerinde bahsedilenlerden çok farklı olduğunu gösterdi ve nihayetinde yüksek lisansımın tez konusu olarak; iktisatla kesiştiği nokta olan borçlar konusuna kadar beni sürükledi.

Türkiye'nin borçlanma tarihini araştırırken, sıfır noktası olarak Cumhuriyetin ilan edilme tarihi olan 1923'ü almak bazı noktaların anlaşılmasını güçleştirecekti, çünkü Türkiye kurulurken Osmanlı'dan devraldığı borçlarını da geri ödemek durumundaydı.

Peki bu borçlar ne kadardı? 1980 kuşağı çocuğu olarak duymaya alışkın olduğum bir cümle vardı: “Borçlu geldik, borçlu gideceğiz?” Gerçekten borçlu mu gelmiştik, yoksa yıllar içinde uygulanan politikalar ve dünya konjonktürü mü Türkiye’yi bugün bu kadar borçlu hale getirmişti? Tükiye’nin borç sorununda Osmanlı borçlarının payı var mıydı, varsa ne kadardı?

İşte bütün bu sorulara yanıt arayışı içinde başladığım tezimi, büyük bir heyecanla ziyaret ettiğim arşivlerdeki belgelerin verdiği araştırma azmi ve çok değerli hocalarımızın daha önce yaptığı çalışmalar ışığında şekillendirmiş bulunmaktayım. Elbetteki bu süreç kolay olmadı. Desteği ve sonsuz anlayışından dolayı ilk teşekkürümü sayın tez danışmanım Doç. Dr. Mehmet Bulut’a borçluyum. Bununla beraber bu tezi yazma fırsatını tanıyan enstitü müdürümüz sayın Prof.Dr.Doğan Tuncer’e ve bölüm başkanımız sayın Prof. Dr. Servet Mutlu’ya sonsuz teşekkür ederim.

Ancak ayrı bir paragrafa ihtiyaç duydum çünkü son olarak benim için çok şey ifade eden anne ve babama; benim dünyaya gelmeme vesile olduğunuz ve sevginizle büyüttüğünüz için sonsuz teşekkür ediyorum. Kararlarımda beni desteklediğiniz, geleceğe dair ümitlerimi kaybettiğimde tecrübelerinizle beni ayakta tuttuğunuz ve bazen düşüymüş gibi hissettiğimde sıkıca kolumdan tutup beni şefkatle sardığınız için size minnettarım. Benim için neler ifade ettiğinizi bir sevgi tezi yazsam da anlatamam. Eğer bu sayfaları bugün doldurabildiysem, sizin bana aktardıklarınızla bunu başardığıma emin olabilirsiniz.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
ÖNSÖZ.....	III
İÇİNDEKİLER.....	V
TABLolar LİSTESİ.....	VII
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	VIII
KISALTMALAR.....	IX
I.GİRİŞ.....	1
1.1. Genel Hatlarıyla Osmanlı Ekonomisi.....	2
1.2. Batı'nın Kapitalist Sistemi ve Osmanlı Devleti.....	5
1.3. Osmanlı – İngiliz Ticaret Anlaşması ve Ekonomik Sonuçları.....	8
1.4. Osmanlı Ekonomisinin Yaşadığı Değişimler.....	11
1.4.1. İmparatorluğu Borçlanmaya İten Faktörler.....	11
1.4.2. Mali Sistemi Düzenleme Çabaları.....	13
1.4.3. İlk İç Borçlanma Teşebbüsleri.....	16
1.4.4. İlk Dış Borçlanma Teşebbüsleri.....	18
1.5. Kırım Savaşı ve Sonuçları.....	20
II. BÖLÜM	
OSMANLI DEVLETİ'NİN DIŞ BORÇLANMA SÜRECİ.....	22
2.1. Dış Borçlanmada İlk Dönem.....	22
2.1.1. Abdülmecid Dönemi (1839 – 1861).....	23
2.1.2. Abdülaziz Dönemi (1861-1876).....	24
2.2. Düyun-u Umumiye'ye Kadar Alınan Borçların Kullanım Yerleri.....	28
2.3. Muharrem Kararnamesi ve Düyun-u Umumiye'nin Kuruluşu.....	33
2.4. Düyun-u Umumiye'nin Gelirleri.....	33
2.5. Dış Borçlanmada İkinci Dönem.....	36
2.5.1. II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909).....	37
2.5.2. V. Mehmed Dönemi (1909 – 1918).....	39
2.5.3. Son Osmanlı Padişahı Vahdeddin (II. Mehmed).....	40

III. BÖLÜM

CUMHURİYET TÜRKİYESİ'NİN BORÇLAR SERÜVENİ.....	42
3.1. Türkiye Cumhuriyeti'ne Devredilen Osmanlı İktisadi Yapısı.....	42
3.2. Düyun-u Umumiye İdaresi'nin TBMM Tarafından Kaldırılması ve Lozan Konferansı'nda Karara Bağlanması.....	43
3.3. Cumhuriyet Türkiye'si'nin Borçlanması: 1923-1950 Dönemi.....	45
3.3.1. Atatürk Döneminde Borçlanma: 1923 – 1938.....	46
3.3.2. Özel Sektör Öncelikli Ekonomi Döneminde Borçlanma: 1923-1929.....	47
3.3.3. Dünya Ekonomik Krizi Sonrasında Türkiye'de Borçlanma: 1930-1939.....	47
3.4. Savaş Yılları ve İnönü Dönemi Borçlanması: 1939 – 1945.....	48
3.5. 1945'den 1980'e Kadar Geçen Sürede Borçlanma.....	49
3.5.1. Demokrat Parti Dönemi: 1946-1960.....	50
3.5.2. Planlama Dönemi ve Borçlanmada İlk Dönem :1960-1970.....	52
3.5.3. İkinci Aşama: 1970-1980.....	54
3.6. 1980'den 2005'e Kadar Geçen Süre ve Borçlanma.....	55
3.6.1. 1980-1990 Dönemi: 24 Ocak Kararları.....	55
3.6.2. 1990-1995 Dönemi: 5 Nisan Kararları.....	57
3.7. Borçlanmada Son dönem: 1996-2005.....	59
3.8. Rakamlarla Cumhuriyet Dönemi Analizi.....	61

IV. BÖLÜM

DEĞERLENDİRMELER VE SONUÇ.....	65
KAYNAKÇA.....	75
Ek-1. Toplam Borçların Bütçe Giderleri İçindeki Payları.....	79
Ek-2. 1854 – 1923 Yılları Arası Dış Borç, Toplam Borç ve Bütçe İlişkileri.....	81
Ek-3. Düyun-u Umumiye'nin Bütçe Giderleri İçerisindeki Payı.....	85
Ek-4. Osmanlı Borçlanmasının İkinci Döneminde Aracı Kuruluşlar.....	86
EK-5. Osmanlı Borçlanmasının İkinci Döneminde Borca Karşılık Gösterilen Gelirler.....	87
Ek-6. Osmanlı Borçlanmasının İkinci Döneminde Nedenler.....	88
Ek-7. Osmanlı Borçlanmasının İkinci Döneminde Harcama Alanları.....	89
Ek-8. Cumhuriyet Dönemi İç, Dış ve Toplam Borç Rakamları (milyar dolar).....	90
Ek 9. Cumhuriyet Dönemi Borçlanma Rakamları ve GSMH'ya Oranları.....	91
Ek 10. Cumhuriyet Dönemi TL/\$ Pariteleri.....	93
Ek 11. Şekil 1. 1923'ten Sonra Türkiye'de İç, Dış ve Toplam Borçlar.....	94

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. 1854 – 1881 Yılları Arasında Alınan Dış Borçlar

Tablo 2. Düyun-u Umumiye'ye Kadar Alınan Borçların Kullanım Yerleri

Tablo 3. Düyun-u Umumiye'ye Kadar Alınan Borçlara Karşılık Gösterilen
Gelirler

Tablo 4. İlk Dönemde Borcun Alınmasını Sağlayan Aracı Kuruluşlar

Tablo 5. İlk Dönem Dış Borçlanmasının Nedenleri

Tablo 6. Bütçe Gelirleri İçinde Düyun-u Umumiye'ye Aktarılan Kısım
(Osmanlı Lirası)

Tablo 7. Düyun-u Umumiye'den Sonraki Dış Borçlar

Tablo 8. 1854'ten 1923'e Kadar Alınan Dış Borçların Harcanma Alanları

Tablo 9. 1980 Sonrası Dönemi Borçlanma Politikası

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. 1923'ten Sonra Türkiye'de İç, Dış ve Toplam Borçlar

Şekil 2. 1854'ten 1923'e Kadar Borç ve Bütçe Hareketliliği

Şekil 3. 1923'ten 2005'e Kadar Borç Ve Bütçe Hareketliliği

Şekil 4. Cumhuriyet Dönemi Borç Verilerinin GSMH'ya Oranlanması

Şekil 5. Cumhuriyet Dönemi Borçlanmasında Kırılma Noktaları

KISALTMALAR

ABD :	Amerika Birleşik Devletleri
AKP :	Adalet ve Kalkınma Partisi
CHP :	Cumhuriyet Halk Partisi
DÇM :	Dövizle Çevrilebilir Türk Lirası Mevduat Hesapları
DP :	Demokrat Parti
DPT :	Devlet Planlama Teşkilatı
DSP :	Demokrat Sol Parti
DYP :	Doğru Yol Partisi
GSMH :	Gayri Safi Milli Hasıla
IMF :	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
KİT :	Kamu İktisadi Teşebbüsü
OECD :	Organization for Economic Co-operation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü)
OL :	Osmanlı Lirası
REFAH-YOL :	Refah Partisi ve Doğru Yol Partisi'nin Koalisyon İsmi
SHP :	Sosyal Demokrat Halkçı Parti
TCMB :	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TCTA :	Türkiye Cumhuriyet Tarihi Ansiklopedisi
TEFE :	Toptan Eşya Fiyatları Endeksi

I. GİRİŞ

Bir ülke, ortaya çıkan gelir yetersizliğini karşılamak için iç ve dış kaynaklara başvurabilir. Eğer ülke içi kaynaklara başvurulacaksa; bankalar, varlıklı kişiler veya ekonomik kuruluşlardan borçlanılabilir. Ancak, devletin gereksinim duyduğu gelirin, elindeki kaynaklardan daha fazla olması halinde bazı ekonomik dengesizlikler ortaya çıkar ve bu durumda dış borç kullanımını zorunlu hale gelir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda da borçlanma, ülkede yaşanan siyasi, ekonomik ve sosyal gelişmeler sonucunda ortaya çıkmıştır. İmparatorluğun savaş finansmanı ihtiyacının artması ve çeşitli nedenlerle, merkezi yönetime aktarılamayan vergi gelirlerinin yetersizliği, borçlanma ile finansman zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Böylelikle dış borçlanma başlamış, Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne devrolmuş ve bugüne kadar ekonomi gündemindeki canlılığını yitirmeden gelebilmiştir. Peki ilk dış borcun alındığı 1854 yılından günümüze bu 150 yıllık serüven nasıl bir seyir izlemiştir?

Bu soruyu yanıtlayabilmek için çalışma beş bölüme ayrılmıştır. İlk bölüm; genel olarak Osmanlı ekonomisinin ve ilk borcu kullandıran Avrupa'nın XVIII. ve XIX. yüzyıllardaki iktisadi gelişmeleri ışığında aktarılmasının ardından, borçlanmaya giden yolda genel görünümün yansıtılması ile devam etmiş, borçlanmanın nedenleri ile sonlandırılmıştır. Daha sonra 150 yıllık süreç; Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti alt başlıklarında incelenmek üzere ikiye ayrılmış ve ikinci bölümde; cumhuriyetin ilan edildiği 1923'e kadar geçen süre ve üçüncü bölümde 1923'ten 2005 yılına kadar geçen süre iç ve dış borçlanmalar ışığında analiz edilmiştir. Elde edilen tüm verilerin, değerlendirmeler ve sonuç bölümünde yorumlanmasının ardından çalışma sonlandırılmıştır.

Değerlendirmeler yapılırken borç verileri GSMH ve bütçenin gelir kalemine oranlanmıştır. Buradaki amaç, hesaplama tekniği sabit olmayan 150 yılı mümkün olduğunca objektif yorumlayabilmektir. Özellikle Osmanlı döneminde GSMH

hesaplamalarının yapılmamış olması ve bütçenin bugünkü şekliyle hazırlanmaması; değerlendirmeleri matematiksel olarak objektiflikten uzaklaştırsalar da genel durumu anlamak için fikir vermektedirler. O döneme ait döviz kurları, oranlamalarda herhangi bir farklılık yaratmadığı için Osmanlı dönemi verileri Osmanlı Lirası ve Cumhuriyet dönemi verileri Amerikan Doları olarak tablolaştırılmış, yorumlar tamamen oranlar üzerinden yapılmıştır.

Değnilmesi gereken bir diğer önemli nokta ise borç stoklarının hesaplanmasıdır. Osmanlı dönemi borçları, değerli hocamız Prof. Dr. Tefik Güran'ın yapmış olduğu arşiv çalışmalarından elde edilen bütçelerdeki borç kalemleri toplanarak hesaplanmıştır. Bunlar stok borç olmakla birlikte bugünkü borç hesabına çok yakın olduğu düşünülmektedir. Bu borçlar, 1881'de Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kuruluşuna kadar, bütçelerde iç ve dış borç olarak ayrı kalemler halinde gösterilirken, 1881'den sonra Genel Borçlar başlığı altında gösterilmiştir. Bu nedenle 1881-1923 arası borç rakamları kısmen iç borçları da içermektedir. Ancak o tarihten sonra dış borçlanmanın daha fazla yapıldığı gözönünde bulundurulursa büyük bir çoğunluğu dış borç değeridir.

1.1. Genel Hatlarıyla Osmanlı Ekonomisi

Yüzyıllarca, 3 kıtada hüküm sürmüş ve bir uygarlık bileşimi olan Osmanlı'yı anlayabilmek, sistemi bütün olarak özümsemeyi gerektirir. Kurumlarını, kurumlarının işleyişlerini ve amaçlarını anlayamadan Osmanlı'yı bildiğimiz söylenemez. Sosyal, iktisadi, dini, kültürel ve toplumsal ilişkilerde Osmanlı klasik düşünce sisteminin etkileri vardır ve bu Osmanlı'da yaşamın her alanını etkileyen faktörleri içerir.

Klasik Osmanlı zihniyetini belirleyen belli başlı unsurlar vardır ve bunların başında da gelenekçilik gelir. Gelenek, ya da başka bir ifadeyle tecrübe birikimi, İslam ve Osmanlı sistemine; yeni şartlara uyum ve bu yeni şartlar karşısında esneyebilme özelliği kazandırmıştır. İşte bu özellik; Osmanlı sisteminin çok dinli, çok kavimli ve bir o kadar da renkli bir sosyal teşkilat olarak, asırlarca nasıl ayakta durduğunu anlaşılır hale getirir (Tabakoğlu, 2005:141).

Gelenekçiliğin yanı sıra sistem fiskalizm ve provizyonizm diye adlandırılan iki temel özellik daha barındırır. Devlet gelirlerini mümkün olduğu kadar artırma yaklaşımında olan fiskalizm ve üretici ile tüketici açısından iktisadi faaliyetleri tanımlayan provizyonizm ilkeleri de Osmanlı klasik dünya görüşünü anlaşılır hale getirirler (Genç, 2005:45)

Osmanlı toplumunda ekonomideki en önemli sektör tarımdı. Devlet, toprakların işlenmesini reayaya (halk) bırakmış ve ekonomik hayatı düzenlerken her köylü ailesinin, geçimini sağlayacak kadar toprağa sahip olmasına dikkat etmiştir. Osmanlı Devleti'nde ülke toprakları, mülkiyet hakkı bakımından mülk, miri ve vakıf arazi olmak üzere üçe ayrılmıştır.

Mülkiyeti kişilere ait olan topraklar, mülk arazi; gelirleri cami, medrese, hastane, imarethane, han ve hamam gibi topluma hizmet veren kuruluşların masrafları için ayrılmış olan araziler, vakıf arazi ve mülkiyeti devlete ait olan topraklar da miri arazi olarak tanımlanmıştır (İnalçık, 2004: 145-161).

Miri araziler; hizmet karşılığı olarak devlet adamlarına tahsis edilen arazilerdi. Bu sistemde toprağın mülkiyeti devlete, tasarruf hakkı köylüye, üreticinin devlete vermesi gereken vergi ise dirlik sahibine aitti. Böylece devlet hazinesinden memur ve sipahi maaşları için para çıkmamış oluyordu. Has, zeamet ve tımar bu arazilerden elde edilen gelirlerdi. Yıllık gelir 20.000 akçeyi aşmıyorsa tımar olarak adlandırılmıştı (İnalçık, 2004:145-161).

Topraklarının büyük çoğunluğu tımar sistemiyle işletilen Osmanlı için birçok görev tek bir çatı altında toplanmış oluyordu. Herşeyden önce üretim, denetim altına alınmış bulunuyordu.

Tımar sisteminde; toprak halk tarafından işletilmekteydi. Aslında birbirine bağlı halkalardan oluşan sistemde; toprak köylüye veriliyor, köylü toprağı işletiyor ve karşılığında hem kendisi doyuyor hem de orduya asker üretiyordu. Her an savaşa hazır

bir ordu oluşmasının yanı sıra, ülkenin her bir yanına yayılmış askerler güvenliği de sağlamış oluyordular.

Tarım kadar hayvancılık da Osmanlı ekonomisinde önemli bir unsurdur. Göçebeler geçimlerini tamamen hayvancılıktan sağlıyorlardı. Osmanlı döneminin teknolojik seviyesi içinde hayvan, ulaşım ve üretimin en önemli güç kaynağıdır. Hayvanlar etleri ve sütleriyle önemli gıda kaynakları oldukları gibi kıl, yapağı ve derileri de sanayinin hammaddesini oluşturuyordu.

Sanayi, Osmanlı'yı ticarete üstün kılan malların üretimine de imkan sağlıyordu. Osmanlılarda sanayi XVII. yüzyıla kadar Avrupa'dan ileri düzeydeydi. El tezgâhlarında her türlü araç ve gereç üretiliyordu. Silah sanayi ve tersaneler devletin elindeydi. Osmanlı Devleti'nde özel sektörün elindeki en önemli sanayi dalı tekstil (dokuma) idi. Ankara'da sof, Bursa'da İpekçilik, Selanik'te çuhacılık, Bulgaristan'da aba, Kayseri, Manisa ve Tokat'ta dericilik yaygındı. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nde savaş araç ve gereçlerini üretmek için fabrika ve imalathaneler de kurulmuştu.

Üretimde talepten çok arz önemliydi. Toplumsal refahı, arzı artırıcı politikalarla sağlamaya çalışmışlardır. Vergi oranları bu amaç için kullanılan temel politika araçlarından biriydi. Toplam talebi artırıcı politikaları kullanan bir sistem olan kapitalizm; karşılaştırma yapabileceğimiz sistemlerin başında gelir ve Osmanlı sistemi arzı artırıcı politikalarıyla kapitalizme ters düşmektedir (Tabakoğlu, 2005:143).

Klasik zihniyet iktisadi hayatın kurallarını da belirlemiştir. Kendi içinde Osmanlı'ya has tanımlarıyla genel bir iktisat sistemi oluşturarak, birçok yönden diğer sistemlerden de ayrılmıştır.

Osmanlı iktisat sisteminin temel aldığı nokta; adalet idealidir. Devlet uyguladığı politikalarda adaleti asıl hedef tutar ve bu sayede büyümesini sürdürür. Adalet , sosyal refah olarak değerlendirilir. Bu durumda devlet, uyguladığı politikalarla sosyal refahı maksimize etmeye çalışır. Devletin birincil amacı adalet ile sosyal refah arasındaki

dengeyi sağlamaktır. Sosyal ve ekonomik ilişkilerde bu denge çok önemlidir. Hatta dengenin bozulduğu durumlar bunalım olarak adlandırılır (Tabakoğlu, 2005:142).

Klasik Osmanlı zihniyetini kapitalizmden ayıran faktörlerden biri de ahiliktir. Ahilik; Anadolu'dan Orta Asya ülkelerine ve İran'a kadar uzanan topraklarda; esnaf ve sanat erbabını bir çatı altında toplayan ve her türlü desteği veren teşkilatın adıdır. Ahilik teşkilatının yapısında İslam'ın ruhunu yansıtan ana unsurları görmek mümkündür. Zira bu sistem, Müslümanların inanç ve düşünce sistemiyle yoğrulmuş ve ihtiyaca göre kurulmuştur.

Kapitalizmi ve Batı medeniyetini meydana getiren en önemli faktör burjuva zihniyeti iken Osmanlı toplum ve ekonomisini büyük ölçüde ahi zihniyeti yönlendirmiştir. Bu zihniyetin hakim olmasından dolayı Osmanlılar'da, Batı kapitalizmini oluşturan sömürgeci faaliyetler, sınıf mücadeleleri görülmemiştir (Tabakoğlu, 2005: 146).

1.2. Batı'nın Kapitalist Sistemi ve Osmanlı Devleti

“XVIII. ve XIX. yüzyılın en önemli ekonomik gelişmesi, dünyanın çeşitli bölgelerinin Batı Avrupa merkezli kapitalist dünya ekonomik sisteminde bütünleşmesiydi” (Kıray, 1995:13). 1450'lerde doğup yaklaşık 200 senede genişleyerek çevresindeki ülkeleri içine alan bu sistemden öncelikle; Kuzey ve Güney Amerika ile Doğu ve Güney Avrupa etkilenmiştir. Sistemin, dünyanın diğer bölgelerine ulaşması, ancak XIX. yüzyılda Sanayi Devrimi'nden sonra mümkün olabilmıştır (Kıray, 1995:13).

Ekonomik anlamda bütünleşmenin mantığında dünya pazarı için üretim yapılması yatarken, sistem; kendi kendine yeten toplumları, kaderleri büyük ölçüde dünya ekonomisine bağlı toplumlara dönüştürme amacı güder (Kıray, 1995:13).

Osmanlı Devleti üretim ve tüketim açısından kendi kendine yeten devletler arasında ilk sırada yer alıyordu. Sosyal hayatını düzenlemiş, ekonomik dengesini kurmuş, hayatın her alanını kurumlarla tanımlamış, üretim ve ticaretini oldukça başarılı bir şekilde gerçekleştirmiş ve tebaasında bulunan insanlara huzurlu bir ortam sağlamış bir devlet olarak Osmanlı'nın, Avrupa'ya doğru ilerleyişi ve bu ilerleyişi kendine özgü başarılı askeri taktiklerle desteklemesi, bütünleşme mantığına ters düşmüş ve belki de; o dönemde mutlak bir güç olan Osmanlı'nın, ileride gerçekleşmesi mümkün tek kutupluluğunun önüne geçme ihtiyacını doğurmuş olabilir.

Avrupa kapitalizmi, gelişmesinin her aşamasında Osmanlı'dan tavizler kopararak yaşamını zenginleştirmeyi bilmiştir. Osmanlı, tarihinin hiçbir döneminde herhangi bir devletin sömürgesi olmamıştır. Ancak her dönemde Osmanlı'dan artarak tavizler koparan bir Avrupalı devlet mutlaka olmuştur ve bu tavizler özellikle ticaret ilişkileri esnasında ortaya çıkmıştır.

Ekonomi ve ticaret; İran devlet geleneğinde olduğu gibi, merkezi hazineyi olabildiğince fazla değerli madenlerle doldurabilmek için örgütlenmiştir (İnalçık, 2004:81). Osmanlı'nın temel ilkelerinden biri olarak sayılan bu durum, devleti güçlü kılmaktaydı. Ancak ekonomik güç mutlaka askeri güçle desteklenmeliydi. "Osmanlı fetih ve imparatorluk inşası sürecinin dinamikleri bu iki kavramın içiçeliğinden kaynaklanıyordu" (İnalçık, 2004:81).

Ticarete değer veren Osmanlılar'da, tüccarlar sosyal mertebede köylü, esnaf hatta bir kısım askeri zümre mensubunun da üstünde bir prestije sahip idiler. Ticaret; istenilen, övülen ve korunan bir faaliyet idi. Vergi yükü, ziraat ve madencilığe kıyasla daha düşüktü çünkü himaye altında olan bir sektördü. Ticarete de klasik Osmanlı sisteminin prensipleri hakimdi. Ticareti kendi başına bir amaç değil, araç olarak görüyorlardı ve bu faaliyeti devlete ait nakdi değerleri mümkün olduğu kadar yüksek seviyeye çıkarmak için yapıyorlardı. Ticaret; bağlantılı olduğu sektörleri direkt etkilerken, diğer sektörlerde meydana getirdiği üretim artışı nedeniyle de son derece önemliydi (Genç, 2005:206).

Avrupa’da ise ticarete farklı amaçlar hakimdi. Ticaret, Merkantilist sistemin kuralları çerçevesinde yapılıyordu. Merkantilist ismi; tüccar anlamına gelen “merchant” kelimesinden geliyordu. Merkantalizm, Avrupa devletlerinin zenginleşme yolu olarak ithalatı kısıp, ihracatı arttırarak dış ticaret fazlası vermelerini, deniz aşırı topraklarda koloniler kurarak pazarlarını genişletmelerini savunan bir öğretiydi. Bu öğretiyi uygulayan Avrupa devletleri, daha sonra birbirlerine karşı birer koz olarak kullanmak amacıyla kapitülasyonlar vermişlerdir.

Merkantalist Batı Devletleri, kapitülasyonların ilk şekillerini değiştirip zorunlu ayrıcalıklar haline sokarak ve genişleterek Osmanlı ekonomisini sonunda bir ekonomik sömürü aracı haline dönüştürmeyi hedefliyorlardı. Osmanlı ekonomik yapısı da buna izin vermiştir. Osmanlılar batıdan ithal sanayi mallarının imparatorluğa sürekli akımını teşvik ediyorlardı. Çünkü ülke pazarında bolluk yaratmayı ve artan gümrük gelirlerinden hazineyi yararlandırmayı en iyi siyaset sayıyorlardı (Genç, 2005:208).¹

Aslında “XIX. yüzyıldaki olayların akışını etkileyen değişimler XVI. yüzyılın sonu ile XVII. yüzyılın başlarında ortaya çıktı. Bu dönemde ticaret yolunun Afrika’ya dolanan yeni bir yola kayması sonucunda Osmanlı Devleti Doğu ile Batı arasındaki lüks madde ticaretindeki rolünü kaybetti. Bir taraftan da temel mallar ticaretine başladı” (Kıray, 1995:14).

Erken dönemde Osmanlı Devleti’nin Batıyla alışverişinde en önemli maddeler; gümüş ve gümüş sikkelerdi. Gümüşün serbestçe ithali için Osmanlı Devleti, gümüş üzerinde gümrüğü kaldırmıştır. 1520’lerden başlayarak Doğu Akdeniz pazarını kaplayan ucuz Amerikan ve Avrupa gümüş ve gümüş paraları Osmanlı ekonomisini ve onunla birlikte devlet ve toplumun geleneksel temellerini sarsan bir fiyat devrimine yol açmıştır (İnalçık, 2004:240).

Avrupa’nın bu mallara olan talebi devletin toplumsal ve ekonomik yapısını da büyük oranda değiştirmiştir. Gitgide Avrupa ticaret sermayesi denetimine giren

¹ Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bakınız; Mehmet Genç, 15. ve 16. yüzyıllarda Osmanlılar’da İç ve Dış Ticaret, Devlet ve Ekonomi, 2005, 208.

Osmanlı Devleti'nin yavaş yavaş yerel zanaatlarının yok olmaya başlamasıyla hammadde ihracatı hızla artmış ve katı kurallara dayanan Osmanlı ekonomisi bütünüyle sarsıntıya uğramıştır (Kıray, 1995:15).

Teknoloji devriminin yapıcı etkileri Osmanlı topraklarına girmezken, eski kurumların yıkım süreci başlamıştır. Yoğunlaşarak devam eden süreç siyasetten ekonomiye, hukuk düzeninden toplum düzenine giderek güçlenen kapitülasyonların etkisiyle bu yıkım adım adım gerçekleşmiştir. Yıkım dönemi XIX. yüzyılın sonlarından XX. yüzyılın başlarına yani; I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürmüştür. Batı sermayesi yıkım sürecinde 'başat etken' rolünü oynarken, değişimin yönünü belirleyici tohumları olmaktan geri kalmamıştır (Kazgan, 1999: 26-7).

1.3. Osmanlı – İngiliz Ticaret Anlaşması ve Ekonomik Sonuçları

Avrupa'da Sanayi Devrim'nin sonucu olarak daha fazla hammaddeye ihtiyaç duyulmaya başlanmıştı. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti de 1826'dan itibaren, hammaddesini dışarıya çıkararak, esnafın işsiz kalmasını önlemek amacıyla bir çeşit himaye sistemi olan yedd-i vahid (tekel) usulünü uygulamaya koymuştur. Sistemin, ayrıca, yeni kurulmuş olan Asakir-i Mansure-i Muhammediyye ordusuna kaynak bulmak ve üreticinin mahsulünü ucuza satarak aldanmasını önlemek gibi gayeleri de bulunuyordu. Yedd-i vahid uygulaması özellikle İngiliz tüccarlarını son derece rahatsız etmiştir. Nitekim, İngiliz sefiri Ponsenby, yedd-i vahid usulü ile ticaret serbestisine konmuş engellere şiddetle karşı çıkmakta; Türkiye'de mahsul yetiştirenler, bunların fiyatlarını tespit etmekte yegâne hakim olan imtiyazlı kimselere satmak mecburiyetinde kaldıkça, Türk sanayiinin geriliğe mahkûm kalacağını iddia etmekteydi. Kısaca yed-i vahid usulü, İngiltere'nin Osmanlı Devletini gönlünce sömürmesini engellemekteydi (Sayar, 1977:177).

Bu sebeple İngilizler, Osmanlı ticaretinde kendilerine ters düşen hükümlerin kaldırılması için 1833'ten itibaren ünlü hariciye nazırları Palmerston aracılığıyla uğraşmaya başladılar. 1836'daki müzakerelerde Osmanlı heyetine başkanlık eden gümrük emini Tahir Efendi, eski düzenden mümkün olduğunca az taviz vermeye

çalışmış ve İngiliz isteklerine boyun eğmemiştir (Gürsel, 1985:688). Bu durumda İngiliz diplomasisi, Osmanlı bürokrasisinin zayıf ve bunalımlı bir devresini kollamaya başladı. Nitekim bu fırsat, iki yönlü bir şekilde, İngilizlerin karşısına çıktı. 1837'de Londra büyükelçiliğinden hariciye nazırlığına getirilen Mustafa Reşid Paşa, İngilizlere yakın bir müzakereciydi. Londra büyükelçiliğindeki mason locasına kayıtlı olan Reşid Paşa, Osmanlı Devleti'ni, iktisadi bakımdan çökertecek bir antlaşmaya yanaşmaktan hiç çekinmedi. Bu sırada Mehmed Ali Paşa, Mısır'da Osmanlı Devleti için büyük bir tehlike arz ediyordu (Açba, 2004:3). Reşid Paşa, Mısır meselesinde İngilizler'in yardımlarını temin bahanesiyle, Baltalimanı'ndaki yalısında dört gün süren ve çok gizli tutulan pazarlıklar sonucunda, 16 Ağustos 1838'de Osmanlı-İngiliz ticaret antlaşmasını imzaladı. Antlaşma, 8 Ekim 1838'de, önce Kraliçe Victoria, bir ay sonra da Sultan Mahmud tarafından tasdik olundu. Esas ve zeyl olmak üzere iki kısım halinde tanzim edilen antlaşmanın birinci kısmı, iç ticarete ait maddeleri; zeyli meydana getiren ikinci kısım ise İngiltere'den ithal edilecek mallarla, transit eşyaların gümrüklendirilme şekillerini içeriyordu.

Antlaşmanın zeyl kısmının ikinci maddesine göre, zirai mahsullerle sair eşya üzerine konan yedd-i vahid yani tekel usulü, tamamen kaldırılıyordu. Bu maddeyle emperyalizmin önündeki engeller kaldırılarak, iktisadi sistemimiz felce uğramış oluyordu. Ayrıca, iç ticaretin, Osmanlı vatandaşlarına münhasır kalması da kaldırılıp, istisnasız bir şekilde İngiliz tüccarlarına veriliyordu (Gürsel, 1985:689).

Antlaşmanın diğer önemli hükümlerine gelince, dördüncü madde ile, Britanya tebaası, Osmanlı memleketleri mahsulü olan bütün maddeleri, istisnasız olarak ihraç etme iznine sahip olacaktı. Altıncı madde ile transit resmi kaldırılmaktaydı. Yedinci madde ile, İngiliz gemileriyle gelen İngiliz emtiası için, bir defa gümrüğü ödendikten sonra, ithalatçı veya alıcı tarafından nereye götürülürse götürülsün bir daha gümrük ödenmeyecekti (Gürsel, 1985:689).

Antlaşmanın bu hükümleri ile, Osmanlı hazinesi, önemli bir gelir kaynağından mahrum kaldı. Önceden yabancı bir mal, bir eyaletten diğer bir eyalete geçerken, ilave gümrük ödemek zorunda bulunduğundan, fiyatı artarak rekabet gücünü kaybediyordu.

Bir yerden bir yere bir malı götürüp satarken, Osmanlı tüccarının ödediği vergi yüzde onikiyken, İngiliz tüccarları, ortakları ve adamlarının vergisi yüzde beş olmuştur. Böylece, İngiliz tüccarları, Osmanlı tüccarına karşı korunmuş oluyordu. Bilahare transit resminin devam etmesine karar verilmiş ise de, buna karşılık ithalat resimlerinde, yüzde ikiye varan bir indirime daha gidildi.

Bu arada antlaşma hükümlerinin Mısır, Afrika eyaletleri dahil bütün Osmanlı ülkelerinde ve her sınıf halk tarafından tatbik ve riayet olunacağına dikkat çekildikten sonra, isteyen bütün dost devletlere de istisnasız olarak antlaşmanın teşmil edileceği taahhüt olunuyordu. Nitekim, XIX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar, Osmanlı dış ticaretinde birinci sırayı alan Fransa, menfaatlerine zarar geleceğini bilerek bu antlaşma hükümlerine şiddetle karşı çıktığı halde, çok geçmeden 25 Kasım 1838'de yukarıdaki maddeye istinaden aynı hükümleri ihtiva eden bir antlaşma imzaladı. Bunu, Avrupa'nın diğer devletleri takip etmekte gecikmediler. 31 Ocak 1840'ta İsveç ve Norveç, 2 Mart 1840'ta İspanya, 14 Mart 1840'ta Hollanda, 30 Nisan 1840'ta Belçika, 1 Mayıs 1841'de Danimarka ve 20 Mart 1843'te Portekiz ile antlaşmalar imzalandı (Açıba, 2004:38-40).

Aradan yirmi yıl geçtikten sonra, 1858'de antlaşmanın tesirlerini anlatan İngiliz Edward Michelson; "Yabancı ülkelerde büyük ünü olan Türk sanayiinin birçok kolları, şimdi tamamen yok olmuştur. Bunlar arasında pamuk sanayii başta gelir ki, bunlar tamamıyla İngiliz sanayii tarafından sağlanmaktadır. Şam'ın çelik bıçakları, Kıbrıs'ın şekeri, İznik'in çinisi, Teselya'nın iplik boya sanayii hep yok olmuştur. Bütün bu sanayi kollarının, bugün, Türk topraklarında artık izi bile kalmamıştır" (Ana Britanica, Cilt III: 175)derken, Türk sanayiinin içinde bulunduğu durumu dile getirmiştir.

Bu antlaşma, ekonomik ilişkilerde, Venedikliler'in, Hollandalılar'ın ve Portekizliler'in oynadıkları rolü, İngilizler'e vermiş; İmparatorluk üzerinde uzun yıllar sürdürülen ekonomik sömürüyü, uluslararası alanda hukuksallaştırmıştır (Kepenek, 1986:10).

Pamuk şu sözleriyle, sonradan Düyun-u Umumiye'ye kadar gidecek olan bir dış borç sürecinin başlamasını 1838 Balta Limanı Anlaşması'na bağlar:"Ayrıca Osmanlı

Devleti özellikle malî bunalım dönemlerinde başvurduğu önemli bir ek gelir kaynağını da kaybetmekteydi. Nitekim bir sonraki savaş döneminde, Kırım Savaşı sırasında, dış ticaretten ek vergi alınamayacak ve bunun da etkisiyle Avrupa para piyasalarında borçlanmanın yolu açılacaktır.”(Pamuk, 2005:206).

Sonuç olarak; yapılan bu anlaşma ile bütün imparatorlukta geçerli olmak üzere gümrük vergileri pek düşük bir düzeyde dondurulmuş, bütün tekeller kaldırılmış ve tüm Osmanlı ekonomisi İngiliz tüccarlarının denetimine verilmiştir. Diğer Avrupa ülkeleri de çok geçmeden, bu antlaşmanın hükümlerinden yararlanmaya başlamıştır. Dolayısıyla, 1838 Balta Limanı Anlaşması'nın etkileri, gerçekten çok derin yapısal sonuçlar doğurmuştur.

1.4. Osmanlı Ekonomisinin Yaşadığı Değişimler

600 yıllık bir imparatorluğun iktisadi tarihini araştırırken, sadece ilk dış borcunu aldığı yılı ve sonrasını değerlendirmek sağlıklı bir analiz yapabilmek için yeterli olmayacağı gibi, böyle büyük bir imparatorluğu borçlanma noktasına getiren süreç de tek bir nedene bağlanmamalıdır. Bundan dolayı çok derinlere inmeden; tarihte borç kullanma gerekliliğini doğuran sebeplere, İmparatorluğun gerek içinde gerekse dışında yaşanan değişimlere ve bu değişimlerin yarattığı etkileşime bakılmalıdır.

1.4.1 İmparatorluğu Borçlanmaya İten Faktörler

XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kısa süreli savaşlar geride kalmış, savaşlar daha uzun sürer olmuştu. Savaşların uzun sürmesi, Osmanlı maliyesini etkileyen temel nedenlerden biri haline gelmişti. Kısa ya da uzun vadeli olsun, savaş süresince sıkıntıdan bahsedilmesi normal olsa da; bu durum, son dönemlerde bunalım olarak adlandırılmaya başlanmıştı. Öyle ki savaşların mali yükü devleti çıkmaza sürükleyecek kadar büyümüştü.

İlk zamanlar savaşlar bir bunalım ögesi değil, tam tersine bir kazanç kaynağıydı ve Osmanlı ekonomisinin bu savaşlarla gücüne güç kattığı söylenebilirdi. Savaşlardan ganimet elde edilir, üzerinde tarım yapılacak yeni topraklar haritaya eklenir, topraksız fazla nüfusun iskanında bu topraklar kullanılır ve fethedilen bölge halkı da vergilendirilebilir yeni nüfus anlamına gelirdi (Cezar, 1986:27).

XVIII. yüzyıla gelindiğinde, yıllarca kendi iradesiyle savaş başlatan Osmanlı Devleti ilk kez bir savaşı kaybetmiş, giriştiği 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda başarılı olamamıştı. Savaş uzadıkça da, artan giderleri yüzünden giderek ağır bir bunalımın içine girmişti. Oysaki, savaşa girilmeden önce Osmanlı Devleti'nin mali durumu oldukça iyiydi ve hatta bütçesinde fazlası bile vardı (Cezar, 1986:29).

Uzun süren savaşların getirdiği yük bir yana, maliye teşkilatı ve vergi sisteminde de bir takım sıkıntılarla beraber çözümler başlamıştı. Usulsüzlükler maliye kurumlarına sıçramış ve gelirlerin azalmasına sebep olmuştu. Bundan başka örfi vergiler de gelişi güzel artırılmıştı. Vasıtalı vergiler; kethüdalar ve eminler vasıtasıyla alınırken, iltizam usulü ile mültezimlere ihale edilmeye başlanması ve devlet ile mükellef arasında türlü suistimaller yapan, menfaatçi ve mesuliyet duygusu olmayan bir insan tipinin türemesine ortam sağlamıştır.

Zaman zaman devlet adamlarından bazıları bu durumu fark edip ıslahat yapılması gerektiğini düşünseler ve teşebbüsler de bulunsalar da, maliye eski durumuna döndürülememiştir (Karal, 1998:199).

Düzenli vergi sisteminin kurulamaması, para değerinin sağlanamaması, israfın artması, devlet gelirlerinin sömürülmesi ve bunun karşılığında alınan tedbirlerin fayda sağlamaması, maliyede derin ve ağır sarsıntılara sebep olmuştur.

1.4.2. Mali Sistemi Düzenleme abaları

Savaşlara ve zaman zaman girilen buhranlara rağmen klasik mali sistem ve  rg tler, XVII. yüzyıldaki zor zamanları atlatabilmişti, fakat II. Viyana Kuşatması'nı izleyen yıllarda, gerek Osmanlı mali sistemi gerekse idare büyük değişimler geçirmişti. Girilen yeni bunalımın, yeni örgütlenme ve sistemde önemli değişiklikleri gerektirdiği görülmüştü. Bu nedenle devlet gelir ve giderleri önceden bilmek ve gerekli ayarlamaları yapmak için yeni kurumlar geliştirmek yani maliyede merkezileşme yoluna gitmiştir.

Merkezileşmek, gelirlerinin doğrudan merkezi hazineye aktarılması demektir. Bunun için de İstanbul'un gücünün taşraya ulaşması ve taşradaki görevlilerin g c lerinin sınırlandırılması gerekiyordu. Bu sebeple, Devlet adına vergi toplayarak iktisadi gücü elde eden ayanların bu yetkilerine son verildi. Tımar, sipahilerin denetiminden alınarak, iltizam sistemine aktarıldı. Geçmişte vakıflara dönüştürülmüş toprakları ve diğer kaynakları da denetlemek amacıyla Evkaf İdaresi kuruldu ve böylece elde edilen bütün gelirler doğrudan merkezi hazineye aktarılmış oldu (Pamuk, 2005:198-203).

Bu mali tedbir ve uygulamaların ömrü uzun olamamıştır ama Osmanlı maliyesi, merkezileşme ve kadrolaşma yolunda geri dönülmez adımlar atmıştı. Özellikle III. Selim'in askeri reformlarında bu yenilikler açıkça görülüyordu. Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra yeni vergiler ve cizye gibi kaynaklara yapılan yeni zamlarla aslında Osmanlı mali sistemi Tanzimat döneminin eşiğine gelmiş ve Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile mali bunalım ve reform ihtiyacı açıkça ifade edilmişti.

Ferman ilan edildiğinde maliye bakanlığı yoktu. Bu görev klasik dönemin baş defterdarı tarafından yapılmaktaydı. Baş defterdar, merkezi hükümete aktarılan gelirleri ve masrafları bilirdi fakat imparatorluğun diğer kısımlarında toplanan vergiler ve yapılan masraflar hakkında bilgisi yoktu.  lke çapında bütün giderleri denetleyen bir kurum, yani Divan-ı Muhasebat, ancak 1879'da kurulabilmiştir (Sayar, 1977:206).

Tanzimat reformları maliyeye merkeziyetçiliği ve modern bir mali sistemi getiremedi. Eski yapı büyük ölçüde devam ediyor ve fermada öngörülen mali ıslahat büyük ölçüde gerçekleştirilemiyordu.

Savaş döneminde mali sıkıntı, para yokluğuyla özdeşleşmişti. Bu nedenle o yıllarda mali soruna çözüm arayanlar, diğer önlem ve çözümlerin yanı sıra “akçe” meselesini de ele almıştı. Akçe meselesini tartışanlar paranın taşıdığı konusunun üzerinde duruyorlardı. Osmanlı Devleti’nde madeni para rejimi vardı. Sıkıntının arttığı dönemlerde, paranın değeri ile oynayarak devlet hazinesine gelir sağlamaya çalışıldı.

I. Abdülhamid ve III. Selim dönemlerinde, halkın elinde bulunan altın ve gümüşü, mamul eşyanın kullanımının haram olduğu hakkında şeyh-ül islamdan fetva alınarak, belli bir bedelle devlete satmaya mecbur tutulup bir miktar değerli maden toplanabilmişti ve bu yeni sikkeler taşıyıp, gerçek değerinin yüzde yirmi fazlasına piyasaya sürülmüştü (Açıba, 2004:43).

Yasa kuvvetiyle parayı ucuza alıp, pahalıya satmaya dayanan bu operasyonlar enflasyonist bir etki yaratarak, genel fiyat düzeyinde yükselmelere neden olmuştur. Aslında devlet vereceği maaşları da o oranda azaltmış oluyordu. Ancak kısa sürede devlete de zarar vermeye başlayan bu düzenleme sonunda; kalpazanlık artmış, kalpazanlar devletin piyasaya sürdüğünden ayarı biraz daha yüksek para basarak, devlet kârını engelleyip, getirisinden kendileri yararlanmıştı (Cezar, 1986:34).

Bunun yanı sıra Tanzimat döneminde paranın dolaşımı hakkında bir reform yapmak ve bu işleve belli bir sistem getirmek için çabalara da girişilmişti. O zamana kadar Osmanlı para birimi kuruştı. Zamanla daha büyük kaynaklar elde etmek için paraları bozma yoluna gidilmişti. Fakat bunun sonucunda; para; değerini daha büyük oranda yitirmeye başlamıştır.

II. Mahmut zamanında ise gümüş içeriği artırılarak “savaş parası” basılmaya başlanmıştı ve sonucunda paranın değeri oldukça yükselmiştir. Basılan madeni paraların yanı sıra “kaime-yi nakdiye-yi mutebere” adında kağıt paralar da vardı.

Bunlar, 1828-1829 Osmanlı- Rus Savaşı sırasında, daha sonra Mehmet Ali Paşa'ya karşı yürütülen savaşı finanse etmek için 1839'da basılmıştı (Ortaylı, 2003:131-133).

Aslında kağıt paranın hiçbir güvencesi yoktu (Novıçev, 1979:106). O dönemde piyasaya sürülen kaimeler; karşılığı olmayan, el yazısıyla düzenlenmiş ve yüzde sekiz faizle ihraç edilmiş, üzerinde de seri numaraları bulunmayan kaimelerdi. Şekillerinin ve yazılarının sadeliği nedeniyle kısa zamanda önemli miktarda kağıt para piyasayı doldurdu (Özçelik, 1993:54) ve kısa sürede gözden düştü. Dış ticari ilişkilerin arttığı bu dönemde piyasada dolaşan ayarı bozuk paralar, uluslararası ödemelerde sorun yaratmaya başlamıştı.

Bu sorunu ortadan kaldırmak için Ocak 1844'de "Usul-ü Cedide üzere Taksim-i Ayar Kararnamesi" ile kenarları kırpılamaz sikkeler tedavüle çıkarıldı. Böylelikle ilk defa standart bir ayarla merkezi bir darphanede basılan sikkeler ülkenin her yerinde dolaşıma sokulmak istenmiştir (Sayar, 1977:187).

Yapılan bütün değişikliklere rağmen artık Osmanlı, kendi mali olanaklarının son sınırına dayanmıştı. Bu arada devletin yapısı ve işlevi farklılaşmış; merkezi, büyük bir maaşlı ordu kurulmuş ve devlet personeli maaşlı olmuştu. Öte yandan eskiden vakıf sistemi içinde çözümlenen bazı imar ve yatırım faaliyetlerini de artık devlet doğrudan üzerine almıştı. Merkezi bütçe gelirlerinden yol, köprü, kışla, rıhtım, okul, hastane ve hatta fabrika gibi yatırımların masraflarını da finanse etmek gerekiyordu (Kıray, 1995:16). Bunların yanı sıra her an patlaması muhtemel yeni savaş tehlikeleri de Osmanlı maliyecileri tarafından hesaba katılması gereken bir konuydu.

Hazine gelirlerinin azalması ve açıklarının artarak müzminleşmesi XIX. yüzyılda kendini daha da belirgin bir biçimde gösterdi. Merkezi denetimin oluşmaması nedeniyle vergi toplamak amacıyla yapılan harcamaların, toplanan vergi miktarını aşması da bütçe açığını arttırıyordu. Bunu kapamak için kaime-i mutebere basılması da çözüm getirmedi (Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, 1995, cilt IV: 93).

Bütün bunlara ek olarak, gelir yaratmak için zaman zaman, devlet borçlanmayı da çözüm olarak görmüş ve XIII. yüzyılda kurulan Osmanlı Devleti yaklaşık dört yüz yıl sonra iç borçlanma diye bir kavramla tanışmıştır.

1.4.3. İlk İç Borçlanma Teşebbüsleri

“XVII. yüzyılın sonuna kadar, İslam devletlerinin çoğunluğunda olduğu gibi, Osmanlılarda da devlet, iltizam sistemini, hem vergi toplama hem de kısa vadeli iç borçlanma için kullanmaktaydı.” (Pamuk, 2007:30). Daha sonraları ortaya çıkan mali sıkıntılar iltizam sisteminin amacının dışında kullanılmaya başlanmasına neden olmuş ve devlet, iltizamı bir çeşit iç borçlanma aracı olarak görmeye başlamıştır. Kontratların vadeleri uzatılmış, bu da devletin daha yüksek peşinatlar talep etmesini sağlamıştır (Çizakça, 1986:158-165).

XVII. yüzyılın sonunda uygulanmaya başlanan bir diğer yöntem de malikane sistemiydi. Bu uygulamada, bir gelir kaynağından vergi toplama hakkı, vergiyi toplayan kişiye hayatının sonuna kadar satılmaktaydı (Genç, 2005:186-195). Bu sistem sayesinde vergi toplayan kişinin vergi kaynağı olan köylüye daha iyi davranacağı ve bu sayede de üretim artışının olabileceği düşünülmüştü ancak bu sistemin devlete sağladığı tek fayda; garanti gösterilen vergi gelirleri sayesinde daha rahat borçlanabilmesi olmuştur (Pamuk, 2007:29).

Malikane sisteminden arzu edilen başarı elde edilememiştir çünkü malikaneciler öldüğünde kontratlarının devlet denetimine dönmesi sağlanamadı. Malikane sistemine girişte “muaccele” olarak adlandırılan meblağın artması üzerine kişiler ortaklıklar kurarak açık artırmalara girmeye başladılar. Zamanla da bu ortaklıkların sayısı arttı (Çizakça, 1986:76).

Daha sonra 1775’te “esham” uygulamasına geçilmiştir. Bu uygulama; bütçelerde belirtilen tarihten sonra sıkça karşılaşılan ve bugünkü tanımına çok yakın bir

tür iç borçlanma olup, belirli bir marjın üzerindeki mukataa gelirlerinin² halka satılması ile gerçekleştirilmiştir.

“Eshamın malikaneden farkı; malikane sisteminde gelirin tümünü ömür boyu toplama yetkisi malikaneciye açık artırmayla satılırken, eshamda sadece yıllık kâr yine ömür boyu şartıyla satılıyordu” (Çizakça, 1999:159).

Kelime anlamı olarak Arapça sehm kökünden gelen esham “pay” demektir. Kişi devlete bir bedel ödüyordu ve aldığı o hisseden ömür boyu yıllık kârdan payını almış oluyordu. Giderek bugünkü anlamda devlet tahvillerini andıran bir uygulama halini almış ve XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygınlaşmıştır. Malikane sistemi artık yerini eshamlara bırakmış ve böylelikle bir anlamda devletleştirme sağlanmıştır. Malikane sisteminde özel mülkiyet gibi gözüken işletmeler, eshamda doğrudan devlet tarafından işletilir hale gelmiştir (Çizakça, 1999: 160).

Esham, bugünkü devlet tahvillerine ve gelir ortaklığı senetlerine uygulama olarak en yakın sistemdir demiştik ve bu nedenle daha önce çeşitli şekillerde gelir elde edilmiş olmasına rağmen; esham, iç borçlanmadaki ilk örnektir. Hatta daha sonra 1980’lerde Özal hükümeti zamanında da eshamın tekrar ortaya çıktığını görmekteyiz (Çizakça, 1999:170).

Esham ihracı ile sağlanan fonların yeterli olmadığı zamanlarda kişilerden doğrudan borç alma ve isteme yoluna gidilmiştir (Cezar, 1986:135). Bu konudaki ilk örnek, 1788’de Cezayirli Hasan Paşa’dan istenen 600.000 kuruşluk borçtur. Bunu takiben sarraflardan da çok kısa süreli borçlar alınmıştır. Daha sonra zenginlerin devlete borç vermesi, fetva ile duyurulmuş ve yaygınlaşmasına çalışılmıştır (Cezar, 1986:136). Bu şekilde sarraflara ve zenginlere yönelik, zorunlu iç borçlanma örnekleri görülmüştür.

² Mukataa, Osmanlı İmparatorluğu’nda devletin gelir kalemlerinden biridir.Arapça’da “kesişme” anlamına gelen bu kelime, bir gelirin belirli bir bedel üzerinden bir mültezime veya emine “süreli, yıldan yıla veya kayd-ı hayat şartıyla kesilip verilmesi” demektir. Buna göre ister iltizam suretiyle, ister emanet yoluyla ehsil edilen devlet varidatından her bir kalemde tespit olunan gelir toplamına da mukataa denir. Bkz., Türk Ansiklopedisi, s. 404.

Mali sistemi düzeltmek için yapılanlara ek olarak iç borçlanmalar da gelirleri artıramayınca dışarıdan borçlanma fikri ile ilgili görüşler daha yüksek sesle söylenmeye başlanmıştır. Özellikle 1783'te Rusya'nın Kırım'ı işgali ile birlikte savaşın kaçınılmaz hale gelmesi Osmanlı bürokratlarını dış borçlanmayı düşünmeye yönlendirmiştir.

1.4.4. İlk Dış Borçlanma Teşebbüsleri

İlk kez borç alma fikri XVIII. yüzyılın sonunda II. Abdülhamid zamanında ortaya atılmıştır. Gerçekleşmeyen bu düşünce hazinenin tamamen boşaldığı, Rusya ile savaş halinde olunan III. Selim döneminde tekrar gündeme gelmiştir. Ancak geçmişte yabancı devletlerden borç alma örneği yoktu ve farklı görüşlere göre Hristyanlardan borç almak doğru olmadığından, böyle bir durum son çare ise Müslüman ülkelere başvurulmasının daha doğru olacağı ifade edilmiştir.

Arnavutluk, Mezopotamya ve Filistin'de isyan çıktığı dönemde büyük mali darlık içerisine giren Osmanlı İmparatorluğu'nda, dış borç alma fikri ile müslüman ülkelere başvurma fikri eşzamanlı olarak ortaya çıkmıştır. "Fas elçisine 1783 yılında mali darlığı ileten sadrazam, 14.000.000 kuruşluk bir yardım istemiştir. Fas hakimi, karşılıklı yazışmalar ve hediye alıp vermelerle Osmanlı İmparatorluğu'nu oyalamış" (Cezar, 1986:136) ve ilk dış borçlanma girişiminde İmparatorluğun eli boş kalmıştır. Beş yıl sonra 1788'de, Fas gibi müslüman bir ülke olan Cezayir ve Tunus'tan da borç alma girişimleri sonuçsuz kalmıştır.

Müslüman ülkelerden borç alma girişimindeki başarısızlıktan sonra, yine mali darlıkla başbaşa kalan Osmanlı İmparatorluğu'nda gözler, Avrupa ülkelerine çevrilmiştir. Daha önce yabancılardan borç almanın mekruh olduğunu bildiren Şeyhülislam bile, zorunluluk karşısında borç alınmasında sakınca olmadığını ilan etmiştir. Bunun üzerine 1789 yılında Felemenk elçisinden 7.500.000 kuruş borç istenmiş, ancak Fransız İhtilali'nin yarattığı karmaşık ortam görüşmeleri sonuçsuz bırakmıştır. Felemenk'ten sonra İspanya'dan borç istendiğinde de, İspanya Osmanlı'ya borç para vererek, savaşta Osmanlı yanlısı duruma düşmek istemediğini bildiren bir cevap vermiştir (Cezar, 1986:137-138). Dış borç için İngiltere'ye başvuran Osmanlı

İmparatorluğu, İngiliz ordusuna kereste, buğday ve bakır teslim edilmesi karşılığında 1.000.000 sterlinlik bir borç talebinde bulunmuş, ancak verilecek malların miktarının belirlenme işlemlerinin uzun sürmesi sonucu borç alınamamıştır (Morawitz, 1978:13).

Osmanlı İmparatorluğu'nun aldığı ilk dış borcun Kırım Savaşı sırasında alınan dış borç olduğu bilinmektedir. Ancak bu borçtan önce Reşit Paşa'nın sadrazamlığı ve Sultan Abdülmecit'in padişahlığı zamanında, 27 yıl vadeli, 55.000.000 franklık bir borç sözleşmesi padişahın onayı alınmadan sadrazam tarafından imzalanmıştır. Yabancı ülkelerden borç almanın, İmparatorluğun saygınlığını zedeleyeceğini düşünen padişahın onayı olmayınca, Osmanlı İmparatorluğu 2.200.000 frank tazminat ödemek zorunda kalmış, sadrazam da görevden alınmıştır (Du Velay, 1978:78-80, Yerasimos, 1977:671).

Bunun dışında; ilk dış borçlanmanın 1840 yılında, Galata bankerlerinden Alleon ve Baltacı'nın kurdukları İstanbul (Dersaadet) Bankası'ndan yapıldığına dair bilgiler mevcuttur. Ancak bankanın kaynağının yabancı sermaye piyasalarından olmaması borçlanmaya, iç borç niteliği kazandırmıştır (Yerasimos, 1977: 668-9, Eldem, 1970: 230).

Yine ilk dış borçlanma ile ilgili Kırım savaşının başlangıcında (1853-1854) Fransa'dan 200.000 sterlin tutarında bir borç alındığı kayıtlara geçmiştir. Bu para avans mahiyetinde olup, 1854 borcu ile ödenmiş olduğundan sözkonusu borçlanma, dış borçlar alanında gösterilmemiştir (Karamursal, 1989:92).

Dolayısıyla, kayıtlarda bulunan ve dış borçlanma adına verilebilecek ilk tarih olan 1854 tarihi, görünüşte Kutsal Mekanlar sebebiyle çıkan, Kırım Savaşı'nın başlama tarihidir ve uzun bir süre dış borç almamak için direnen Osmanlı, bu savaşı finanse edebilmek için ilk borç anlaşmasını yapmak zorunda kalmıştır.

1.5. Kırım Savaşı ve Sonuçları

Rusya, 1853 yılından itibaren Osmanlı Devleti üzerinde etki alanı kurma politikasını bırakarak, bu devleti yıkma politikası takip etmeye başlamıştır. Bunu gerçekleştirebilmek için de kutsal yerler sorununu kullanmıştır. Osmanlı Devleti, Hristiyanlarca kutsal sayılan Kudüs ve çevresinde Katolik ve Ortodokslar'a çeşitli ayrıcalıklar tanımıştı.

1853 yılına gelindiğinde ayrıcalıklar konusunda Rusya ile Katolikliğin dünya çapında savunuculuğunu yapan Fransa çatışmaya başladılar. Bu durumu bahane eden ve asıl amacı "Hasta adam" gözüyle baktığı Osmanlı devletine ve onun bekasına son vermek olan Rusya, İngiltere'ye mirasın paylaşılması teklifinde bulundu. Ancak, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün muhafazasından yana olan İngiltere bu teklifi kabul etmedi. Bunun üzerine Rusya, tek başına harekete geçerek, Osmanlı Devleti'ne bir ittifak teklifinde bulundu ve bu devletin sınırları içinde yaşayan Ortodokslar'ın koruyuculuğunun Rusya'ya bırakılmasını önerdi. Osmanlı Devleti İngilizlerin de desteğine güvenerek Rus isteklerini reddetti.

Kırım Savaşı, Osmanlı Devleti'ne yardım etmekten çok, Avrupa'nın siyasal statüsü ile ilgiliydi. İngiltere için önemli olan husus, Avrupa'daki güç dengesiydi ve bunun İngiltere aleyhine bozulmasına izin verilemezdi. Bu nedenle, Avrupa'nın statükosu tek taraflı iradelerle değil, "Avrupa uyumu" içinde diplomasi yoluyla yapılmalıydı. Özellikle 1848 yılında çıkan Macar ayaklanmasının Rusya tarafından kanlı bir şekilde bastırılmasıyla yara alan Avrupa özgürlükleri korunmalı ve dengelerin Rusya'nın tek başına bozmasına göz yumulmamalıydı. Fransa'ya göre başarının anahtarı İngiltere ile anlaşmaktan geçiyordu ve Kırım Savaşı bunun için bir fırsattı. İngiltere ile Fransa'nın ortak düşüncesi ise Rusya'nın Avrupa dışında tutulmasıydı. Böylece Avrupa Büyük Devletleri Koalisyonu şu faydaları sağlayabilirdi:

(a) Rusya, Avrupa dışında tutulabilir ve büyük devlet statüsünden indirilebilirdi.

(b) Polonya (Lehistan) yeniden kurulabilirdi.

(c) Osmanlı Devleti zamansız bir dağılmadan kurtulabilirdi.

(ç) Fransa Avrupa'da yeniden üstün duruma gelebilirdi.

Tüm bunlara karşı Prusya başta olmak üzere merkezi Avrupa devletleri bu düşüncelere karşıydı. Özellikle Avusturya, savaş sonunda yapılacak antlaşmadan ve ortaya çıkacak yeni statükodan endişeli idi. Kısacası; batılı devletler neye karşı savaşacaklarının bilincinde olmakla birlikte ne için savaşacaklarını tam olarak bilmiyorlardı. Dolayısıyla, gerçek barış antlaşması hemen hemen hiçbir sorunu çözemedi.

Netice itibariyle Kırım Savaşı yaşanmış ve Osmanlı savaştan ağır ekonomik darbeler almıştı. Savaşataki kayıplar, yapılması gereken askeri harcamalar, hatta savaş için gelen birliklerin konaklama masrafları gibi ek maliyetler ve savaş sonrası ödenmesi gereken savaş tazminatları derken nakit ihtiyacını 1854 yılında ilk dış borcunu alarak gerçekleştirmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla Kırım Savaşı'nın sonucu Osmanlı ekonomisi açısından yeni ve değişik bir dönemin başlangıç tarihi olmuştur.

II. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NİN DIŞ BORÇLANMA SÜRECİ

İlk bölümde bahsedilen borç alma girişimlerinden sonra Osmanlı Devleti'ni ilk dış borcunu 1854'te alarak borçlanma sürecini başlatmıştır. 1854'ten 1923'e kadar toplam 41 borç anlaşmasına imza atan Osmanlı'nın bu sürecini iki dönemde incelenebilir. İlk dönem 1881'de çıkarılan Muharrem Kararnamesi'ne kadar geçen dönemdir. Osmanlı Devleti, 1875 yılında biriken faizlerini ve aldığı eski borçlarını ödemede sıkıntıya düştüğünü bildirince borç verenler toplanıp borçların tahsilatı için Düyun-u Umumiye Teşkilatını kurmuşlardır. Bu nedenle Düyun-u Umumiye'nin kurulması ayırıcı bir nitelik taşır ve dolayısıyla ikinci dönemi de bu teşkilatın kuruluşundan Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen süreç olarak tanımlayabiliriz. Bunun yanı sıra borçlar konusuna değinenlerin dönemleme yaparken kullandıkları bir başka tarih de 1875 senesidir. Moratoryum ilanından sonra ikinci dönemi başlatırlar ama zaten o döneme ait ilk borçlanma 1882 yılında yapıldığı için 1875 ya da 1881 senesini kullanmak çok büyük fark yaratmayacaktır. Zaten 1875'ten 1881'e kadar herhangi bir borçlanma olmamış, ilk dönem 1874'de yapılan anlaşmayla son bulmuştur.

2.1. Dış Borçlanmada İlk Dönem

Osmanlı borçlar tarihinde 1854-1881 yıllarını kapsayan bu ilk dönemde çok hızlı bir borçlanma süreci yaşanmış ve ilk borcun alınmasının üzerinden 20 yıl bile geçmeden Osmanlı Devleti borçlarını geri ödemede sıkıntıya düştüğünü borç verenlere bildirmek zorunda kalmıştır.

1854-1881 yıllarını kapsayan bu birinci dönemde; ortalama yüzde 5,5 faiz oranı ile toplam 245.2 milyon Osmanlı lirası borçlanılmıştır. Bu rakamın 134.1 milyonu ele net olarak ele geçerken, 111.6 milyon lira komisyon ve masraflara gitmiştir. İlerleyen sayfalarda detaylarının verileceği bu borçların büyük bir kısmı eski borçların ödemeleri için harcanmıştır.

Osmanlı'nın dış borçlanması, son 5 padişahın hüküm sürdüğü zaman dilimine yayılmıştır. Bu nedenle borçları padişahların hükümdarlık sürelerine göre alt dönemlere ayırmak anlamlı olacaktır.

2.1.1. Abdülmecid Dönemi (1839 – 1861)

Osmanlı'nın ilk dış borcunun alındığı dönemin padişahı olan Abdülmecid 1839-1861 yılları arasında hüküm sürmüştür. Babası tarafından Batılı prensler gibi yetiştirilmiş, Batı musıkisini seven iyi derecede Fransızca konuşan bir padişah olan Abdülmecid yönetimi ele aldığında, 18 yaşında olmasına rağmen, durumun kötü olduğunun farkına varabilmişti. Siyasi, idari, hukuki ve mali yönden bir takım değişikliklerin yapılması gerekliydi ve özellikle Batı'daki gelişmeler örnek alınarak köklü reformlar yapılmasına karar verilmişti (Sayar, 1977:176). Bu değişikliklerden mali olaylarla ilgili olarak dış borçlanma, ilk defa uygulanan bir gelir yaratma şekliydi.

İlk bölümde de bahsedildiği gibi, Osmanlı 1854'ten önce de; IV. Murad, III. Ahmed ve II. Mahmud dönemlerinde İngiltere, Fransa, Venedik ve Hollanda hükümetlerinden borçlanma talebinde bulunmuş ancak bunlar gerçekleşmemiştir. Dolayısıyla dış borçlanma, 1854 yılında alınan ilk dış borçla başlamıştır.

1854 Borçlanması: Devlet gelirlerinin giderlerini karşılayamadığı bu dönemde, Kırım Savaşı'nın maliyeti borçlanmayı zorunlu hale getirdi. 3.3 milyon Osmanlı Lirası gelirin elde edildiği bu borçlanma için Londra ve Paris'te bulunan Palmer ve Goldschmid adında iki banka grubuyla bir sözleşme imzalandı ve karşılığında Mısır vilayeti vergi geliri gösterildi. Yıllık faizi % 6 olan bu borçlanmanın neticesinde Osmanlı'nın eline net olarak 2.575.000 OL geçmiş ve bu meblağ Kırım Savaşı'nın finansmanı için kullanılmıştır.

1855 Borçlanması: İlk borçlanmanın belli bir kısmından vazgeçilip aynı aracı kurumlarla tekrar bir sözleşme yapılmıştır. Faiz oranı daha düşük olan bu borçlanmada 5.5 milyon OL için anlaşılmış ve net olarak ele 5.472.000 OL geçmiştir. Faiz oranının

% 4 olduğu bu sözleşme komisyon ve masrafların daha düşük olması nedeniyle cazip gelmiştir.

1858 Borçlanması: Hazineye gelir sağlayabilmek için yapılanlardan biri de kaime çıkartmaktı. 6 milyon OL'na ulaşan kaimeler karşılıksız olduğu için %30 oranında değer kaybetmişti ve kaimeleri tedavülden kaldırmak için borçlanma gerekli olmuştu. 55 milyon OL olan bu borçlama için de İstanbul gümrük gelirleri karşılık gösterilmiştir Bu borçlanma ile piyasadaki kaimelerin 35 milyon liralık kısmı kaldırılmış ve geriye 70 milyon liralık kaime kalmıştır.

1860 Borçlanması: Bu borçlanma banker Mires sayesinde yapıldığı için Mires İstikrazı³ olarak tarihe geçmiştir. 2.240.000 liralık borçlanma %6 faizle yapılmış ve ele geçen 1.400.000 lira ile devletin dalgalı borçları ödenmiştir.

1861'de Abdülmecid'in vefatı ile bu dönem, yapılan 4 borç sözleşmesi ile sona ermiştir.

2.1.2. Abdülaziz Dönemi (1861-1876)

Abdülmecid'den sonra tahta geçen Abdülaziz döneminde borçlanma hız kazanmıştır ve tahta geçmesinin hemen ardından ilk borçlanma gerçekleşmiştir. Abdulaziz dönemi Osmanlı mali tarihinin düzenli ve modern anlamdaki ilk bütçesi olan 1863-1864 mali yılı bütçesini de kapsamı açısından önemlidir. Bütçelerdeki açıklar iç ve dış borçlanmaların devamlılığındaki önemli nedenler arasında yer almıştır.

1862 Borçlanması: 1860 borçlanmasından sonra mali durumda herhangi bir düzenlemenin olmaması nedeniyle kaimeler yeniden tedavüle çıkarılmıştır. Ancak bu, fiyatların yükselmesine sebep olunca 10 milyon lira tutarındaki kaimelerin acilen piyasadan çekilmesi için 8.800.000 liralık bir borçlanmaya ihtiyaç duyulmuştur.

³ İstikraz; kelime anlamı olarak borçlanma demektir. Bir diğer ifadeyle dış borç anlamına gelir.

Tahviller büyük bir rağbet görünce hepsi satılmış ve bu sayede kaimelerin tamamı tedavülden kaldırılmıştır.

1863 Borçlanması: Düşük değerli kağıt paralar haline gelen kaimelerin tedavülden kaldırılmasıyla bu sorun çözülmüştür, ancak piyasadaki düşük değerli madeni paraların da aynı uygulamayla kaldırılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda Galata Bankerleri'ne olan kısa vadeli borçların miktarı da oldukça yükselmişti. Bu sebeplerden dolayı da 1863'te yine 8.800.000 lira tutarında bir borç anlaşması imzalanmıştır. Amaçlarına ulaşan bu anlaşma için kurulacak olan Osmanlı Bankası'nın Fransız ve İngiliz ortaklarına borçlanılmış oldu.

1865 Borçlanması: Alınan dış borçların artık vadesi gelmeye başlamıştı ve bunu karşılayacak para hazineye mevcut değildi. Bu nedenle 6.600.000 liralık bu borçlanma gerekli görüldü. Ağman vergisi gelirlerinin karşılık gösterildiği bu borçlanmaya Ağnam İstikrazı da denilmiştir. %6 faiz oranı ile 21 yıl vadeli alınan bu borç bütçe açıklarını da kapatabilmiştir.

1865 Genel Borçları: Tahviller, vergiler ve borçlardan oluşan eski iç borçların faiz amortismanlı yeni tahvillerle değiştirilmesi için 40 milyon liralık %5 faizli yeni tahviller çıkartılmıştır. Maliyede "Borçların Konversiyonu" olarak tanımlanan bu uygulama ile eski borçların vadeleri uzatılmıştır.

1869 Borçlanması: Tahvillerin, vadeleri gelen kuponlarını ödemek için Osmanlı Bankası'nda yeterli kadar karşılık bulunmamaktaydı. Bununla birlikte çıkan Girit isyanı ve yapılan askeri harcamalar bütçe açığını 3 milyon liraya yükseltmişti. Mali durum bu şekilde özetlenirken, dönemin Fransa kraliçesi Eugenie'nin İstanbul'a gelişi ve ılımlı karşılanması sonucu oluşan Fransız dostluğu dış borç teklifinin olumlu karşılanması ile noktalanmıştır. Bu dostluğun %6 faizle verdiği 24.444.000 liralık borç bütçe açığını kapatmak ve askeri harcamalar için kullanılmıştır.

1870 Rumeli Demiryolu Borçlanması: Rumeli demiryolunun yapılması ve Avrupa ülkeleri ile demiryolu bağlantısının sağlanabilmesi için Belçikalı bankerlerden

Baron de Hirsch ile anlaşmaya varılmıştır ve bir sözleşme imzalanmıştır. Sözleşmeye göre 2000 km.demiryolu için 99 yıllık imtiyaz verilecek ve 22.000 franklık kilometre garantisi tanınacaktı. Bunun 14.000'i devlet tarafından kalan 8000'i ise imtiyaz sahibi şirket tarafından karşılanacaktı. Bu sebeple 34.3 milyon liralık bir borçlanma yapılmıştır. Ancak daha sonra sözleşme feshedilmiş ve 1872 yılında yeni bir sözleşme imzalanmıştır. Dolayısıyla verilen taahhütler de yerine getirilememiştir.

1871 Borçlanması: Vadesi gelen dış borçları ödemek için alınan 6.3 milyon liralık borç anlaşmasıdır. %6 faizle alınan bu borca karşılık olarak da Mısır vergisinin serbest kalan kısmı gösterilmiştir.

1872 Borçlanması: Kısa vadeli borçları ödemek ve bütçe ihtiyaçları için 3 tertip halinde çıkarılan 12.2 milyon liralık hazine tahvilleri sayesinde yapılan borçlanmadır. Tahviller Avrupa piyasalarında satılmıştır.

1873 Borçlanması: 1873'te bir mali buhran yaşanmış; köy ve kentlerde açlık tehlikesi ile karşılaşmıştır. Bununla beraber vadesi gelen borçlar ve bütçe ihtiyaçları 12.6 milyon liralık borcu gerekli kılmıştır. İstanbul'daki Credit General ve Paris'deki Credit Mobillier bankalarından %5 faiz oranıyla borçlanma gerçekleştirilmiştir.

1873 Genel Borçlar (II.Tertip): 1872 hazine tahvillerini genel borç tahvilleriyle değiştirmek için 30.5 milyonluk anlaşma yapılmıştır. 1865 kanunu ile kurulan "Genel Borçlar Büyük Defterine" kaydedilen bu borç ile orta vadeli hazine tahvillerinin uzun vadeli olan 1873 genel borçları eshamı ile değiştirilmesi hükme bağlanmıştır.

1874 Genel Borçları (III. Tertip): 1873 borçlanmasından istenilen başarı elde edilemeyince 44 milyon liralık 1874 borçlanması % 5 faiz oranı ile gerçekleştirilmiştir. Bu borca karşılık olarak da devletin genel gelirleri gösterilmiştir.

Tablo 1. 1854 – 1881 Yılları Arasında Alınan Dış Borçlar

Yıllar	Borç Tutarı (Osmanlı Lirası)	Ortalama İhraç Fiyatı %	Komisyon ve Masraflar	Ele Geçen Net Tutar	Faiz Oranı %
1854	3.300.000	80	725.000	2.575.000	6
1855	5.500.000	102,6	28.000	5.472.000	4
1858	5.500.000	76	1.715.700	3.784.300	6
1860	2.240.000	62,5	840.000	1.400.000	6
1862	8.800.000	68	3.135.500	5.664.500	6
1863	8.800.000	63	3.260.000	5.540.000	6
1865	6.600.000	66	2.533.000	4.067.000	6
1865	40.000.000	50	20.000.000	20.000.000	5
1869	24.444.000	54	11.243.000	13.201.000	6
1870	34.348.000	32	23.650.000	10.698.000	3
1871	6.270.000	73	1.692.600	4.577.400	6
1872	12.238.000	98,5	1.835.000	10.403.000	9
1873	12.612.000	55	5.780.000	6.832.000	5
1873	30.550.000	54	12.373.000	18.177.000	6
1874	44.000.000	43,5	24.860.000	19.140.000	5
Toplam	245.202.000	65,21	113.670.800	131.531.200	5,67

Kaynak: Öner, Erdoğan. 2001. Mali Olaylar ve Düzenlemeler Işığında Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare, Maliye Bakanlığı Yayınları, 2001/359, Ankara

1874'te borçların son düzenlenmesi ile Osmanlı dış borçlanmasında Düyun-u Umumiye'ye kadar olan ilk kısım böylelikle sona ermiştir. Toplamda 245.2 milyon liralık borçlanma yapılmıştır. Ortalama yüzde 5.67 faiz oranıyla yapılan bu borçlanmaların ihraç fiyatlarının ortalaması ise yüzde 65.21 olmuştur. Böylece alınan 245 milyon liranın 131.5 milyonu net olarak ele geçerken 113.6 milyonu da komisyon ve masraf olarak borç veren aracı kuruluşlara ödenmiştir. Ancak komisyon ve masrafların yüksekliği ve eski borçların, faizleriyle birlikte yüksek tutarlara ulaşması; yapılan borçlanmalara, sorunu tamamen çözecek nitelik kazandıramamıştır.

Bu ilk borçlanma döneminin sonunda Osmanlı ekonomisinin sözkonusu borçları geri ödemede çektiği sıkıntı 1875 yılında moratoryum ilanına kadar gitmiştir. Böylece alacaklı devletler verdikleri borçların tahsilini garanti edebilmek için 1881'de Muharrem Kararnamesi ile Düyun-u Umumiye İdaresi'ni kurup, Osmanlı ekonomisinde borçlanmanın dönemlenmesinde ayırıcı bir unsur olmuşlardır.

2.2. Düyun-u Umumiye'ye Kadar Alınan Borçların Kullanım Yerleri

Konuyla ilgili yapılan çalışmaları incelediğimizde; Osmanlı İmparatorluğu'nun aldığı borçları iyi değerlendirememesi ve gereksiz harcamaları yüzünden daha da kötü bir duruma geldiği sıkça tekrarlanmaktadır. Hatta bazı çalışmalarda alınan borçların saray inşaatlarında pervasızca harcanıp, güç gösterisi ile gösterişin birbirine harmanlanıp halkın refahının hiçe sayıldığına değinilmiştir. Ancak dönemin çalışmalarının arşiv belgelerinden mahrum ve yanlış çalışmalar olabileceğini düşünürsek Osmanlı bütçelerindeki rakamların söylenenleri yanlışladığı ortaya çıkmaktadır.

Tablo 2. Düyun-u Umumiye'ye Kadar Alınan Borçların Kullanım Yerleri

Yıllar	Borç Tutarı (Osmanlı Lirası)	Ele Geçen Net Tutar	Eski Borçların Ödemesi	Askeri Harcamalar	Hazine Harcamaları	Diğer Harcamalar
1854	3.300.000	2.575.000	277.000	2.267.000		31.000
1855	5.500.000	5.472.000	54.000	5.418.000		
1858	5.500.000	3.784.300	72.200		3.531.000	181.100
1860	2.240.000	1.400.000	891.000	509.000		
1862	8.800.000	5.664.500	2.982.500	2.455.000	25.300	201.700
1863	8.800.000	5.540.000	4.658.000	198.000	684.000	
1865	6.600.000	4.067.000	4.067.000			
1865	40.000.000	20.000.000	20.000.000			
1869	24.444.000	13.201.000	9.898.000		3.303.000	
1870	34.348.000	10.698.000			10.698.000	
1871	6.270.000	4.577.400	4.577.400			
1872	12.238.000	10.403.000	10.403.000			
1873	12.612.000	6.832.000	6.832.000			
1873	30.550.000	18.177.000	18.177.000			
1874	44.000.000	19.140.000	19.140.000			
Toplam	245.202.000	131.531.200	102.029.100	10.847.000	18.241.300	413.800

Kaynak: Öner, Erdoğan. 2001. Mali Olaylar ve Düzenlemeler Işığında Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare, Maliye Bakanlığı Yayınları, 2001/359, Ankara

Tablodaki verileri incelediğimizde, borçlanmanın bu ilk döneminde alınan toplam 245.2 milyon Osmanlı Lirası dış borcun; net olarak yüzde 55'nin Osmanlı'nın eline geçtiğini görebiliyoruz. Faiz, komisyon ve masrafların yüksekliği hemen ilk bakışta dikkati çekmektedir. Alınan borcun yüzde 42'si varolan borçları ödemek için kullanılmıştır. Çünkü daha önce imparatorluğun iç borçlanma girişimlerinden

bahsetmiştik ve gider esaslı bir maliye politikası izleyen ekonomi, öncelikle içindeki borçlarını kapatmalıydı. Bunun yanında askeri harcamalar ya da savaşlar yüzünden borçlanma gerekliliği konusuna gelirsek; bu sadece Kırım Savaşı'nın finansmanında söz konusuydu ve 1881'e kadar savaşların finansmanı için alınan borçların yüzde 4'ü geçmemesini de böyle açıklayabiliriz.

Hazine harcamaları dediğimiz kalemdede; padişahın sadece özel harcamaları yer almıyor. Saray içinde çalışanlar ve yine sarayda görevli askerlerin maaşları, ailevi harcamalar, padişah için yapılan inşaatlar ki burada saray yapımı harcamalarını da görmekteyiz ve hazine harcamaları ile diğer harcamaları topladığımızda alınan borcun yüzde 7,5'unu aşmadığı ortadadır.

Diğer taraftan, farklı bir değerlendirme yapacak olursak; bu kalemleri net olarak ele geçen tutara oranlamalıyız ki o zaman da; net olarak ele geçen tutarın yüzde 78'ini eski borçların ödenmesine harcandığı sonucuna ulaşıyoruz. Dolayısıyla, alınan borçların systemsiz harcandığı tezleri bu rakamlarla çürültölmüş olmaktadır. Kamuya borcu olan bir devlet, iç kaynaklarla finansmanı daha fazla sağlayamadığında nasıl dış borca yöneliyor ve daha sonra kendi borçlarını ödeyerek ekonomisini döndürüyorsa Osmanlı da aynısını yapmıştır.

Burada önemli olan borç anlaşmalarının metinleridir. Borç verenlerin üstünlüğünden dolayı her aleyhte şartın kabul edilmesi gibi bir durum elbetteki alınan borcun geri ödenmesinde sıkıntılar yaşatacaktır. Ancak bu tezin konusu dışında yer aldığı için anlaşma metinlerinin maddelerine değinilmeyecektir.

Her alınan borç için bir bölge veya vilayetin geliri karşılık gösterilmiştir. Bu şekilde o bölgelerin vergileri alacaklı kurum tarafından doğrudan tahsil edilmiştir. Devlet tahsil yetkisini bile bu aracı kurumlara vermiştir.

Tablo 3. Düyun-u Umumiye'ye Kadar Alınan Borçlara Karşılık Gösterilen Gelirler

Yıllar	Borç Tutarı (Osmanlı Lirası)	Karşılık Gösterilen Gelir
1854	3.300.000	Mısır Vergisi
1855	5.500.000	Mısır Vergisi artanı ile İzmir ve Suriye gümrükleri hasılatı
1858	5.500.000	İstanbul gümrük geliri ve duhuliyeye hasılatı
1860	2.240.000	Banker Mires'den
1862	8.800.000	Tütün, tuz, damga ve temettü vergileri
1863	8.800.000	Çeşitli vilayet gümrük geliri, Bursa ve Edirne ipek öşürü
1865	6.600.000	Ergani bakır madeni gelir, Bursa ve Edirne ipek öşürü
1865	40.000.000	Devletin genel geliri
1869	24.444.000	Çeşitli vilayet aşarı ve ağnam vergisi fazlası
1870	34.348.000	99 yıllık işletme imtiyazı ve yıllık 22 milyon frank kilometre garantisi
1871	6.270.000	Mısır vergisinin serbest kısmı
1872	12.238.000	Edirne, Tuna ve Selanik vilayetleri geliri ile Anadolu ağnam resmi
1873	12.612.000	Tuna ve Ankara aşarı, Anadolu ağnam resmi
1873	30.550.000	
1874	44.000.000	Devletin genel geliri
Toplam	245.202.000	

Kaynak: Öner, Erdoğan. 2001. Mali Olaylar ve Düzenlemeler Işığında Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare, Maliye Bakanlığı Yayınları, 2001/359, Ankara

Tablo 3'e baktığımızda, alınan borçlara karşılık gösterilen gelirlerin neler olduğunu görebiliriz. Elbetteki bunlar Osmanlı Devleti'nin bütün gelirleri değildir. Hatta ilk dönem borçlanmasına karşılık olarak ayrılan gelirlerin bütçe içindeki yerine baktığımızda oranların yüzde yirmileri geçemediği görülebilir.

Tablo 4. İlk Dönemde Borcun Alınmasını Sağlayan Aracı Kuruluşlar

Yıllar	Borç Tutarı (Osmanlı Lirası)	Aracı Kuruluş
1854	3.300.000	Dent Palmer (Londra) ve Goldschmidt (Paris)
1855	5.500.000	Rothschild (Londra)
1858	5.500.000	Dent Palmer (Londra)
1860	2.240.000	Mires (Paris)
1862	8.800.000	Deveaux ve Ottoman Bank (Londra)
1863	8.800.000	Osmanlı Bankası (Paris ve Londra) ve Credit Mobilier (Paris)
1865	6.600.000	Osmanlı Bankası, Credit Mobilier ve Societe Generale (Paris)
1865	40.000.000	Erlanger (Paris) ve Credit General (Londra)
1869	24.444.000	Comptoir d'Escompte (Paris)
1870	34.348.000	Baron Hirsch (Brüksel)
1871	6.270.000	Credit General Ottoman (İst.) ve Louis Cohen and Sons (Londra)
1872	12.238.000	Credit General Ottoman (İst.) ve Bank Austro-Ottomane
1873	12.612.000	?
1873	30.550.000	Credit General Ottoman, Credit Mobilier ve İstanbul Bankası
1874	44.000.000	Osmanlı Bankası
Toplam	245.202.000	

Kaynak: Öner, Erdoğan. 2001. Mali Olaylar ve Düzenlemeler Işığında Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare, Maliye Bakanlığı Yayınları, 2001/359, Ankara

Sanayi Devrimi'nin tarihine göz attığımızda devrim öncesi İngiltere'nin güçlenmeye başladığını hatta tüm dünyaya yayılan sömürgeleri sayesinde uzun bir süre "Güneşi Batmayan İmparatorluk" ünvanıyla hatırlanması dikkati çekmektedir. Bu büyük güç XIX. Yüzyıla yaklaşırken kapitalizmin yayılmasında başrol oyuncusu olan finans kapitalin önemli bir bölümü İngiltere'nin elinde bulunuyordu.

Dolayısıyla Avrupa'daki bütün bu gelişmelerden sonra Osmanlı borçlanmasının ilk döneminde İngiltere'yi görmek pek de sürpriz olmuyor. Yine o dönem güçlenen ekonomilerden Fransa da İngiltere'nin yanında yer alıyor ve Osmanlı'nın kreditorleri haline geliyor.

Özellikle İngiltere; Osmanlı'nın içindeki bağlantıları, Osmanlı'da görevli İngiltere yanlılarını ve Osmanlı ekonomisinin o dönemde geldiği durumu içeriden ve dışarıdan çok iyi analiz ederek elindeki sermayeyi Osmanlı'ya borç olarak yönlendirebilmiştir.

Tablo 5. İlk Dönem Dış Borçlanmasının Nedenleri

Yıllar	Borç Tutarı (Osmanlı Lirası)	Borçlanma Nedeni
1854	3.300.000	Kırım savaşı giderleri
1855	5.500.000	Silah alımı için
1858	5.500.000	Değeri düşen kaimenin tedavülden çekilmesi için
1860	2.240.000	Dalgalı borçlar ve banker alacaklarını ödemek için
1862	8.800.000	10 milyon liralık kaimenin tedavülden çekilmesi için
1863	8.800.000	Galata bankerlerine olan kısa vadeli borçları ödemek için
1865	6.600.000	Vadesi gelmiş borçları ödemek ve açık kapatmak için
1865	40.000.000	Kısa vadeli borçları uzun vadeliyle değiştirmek için
1869	24.444.000	Askeri giderler (Girit İsyanı)
1870	34.348.000	2000 km. Rumeli demiryolunun inşaatı için
1871	6.270.000	Vadesi gelen dış borçları ödemek için
1872	12.238.000	Osmanlı Bankası kısa vadeli avanslarını ödemek için
1873	12.612.000	Vadesi gelen borçların ödenmesi ve bütçe açığı için
1873	30.550.000	1872 Hazine tahvillerini genel borç tahvilleri ile değiştirmek için
1874	44.000.000	Dış borç taksidi ve Rumeli demiryolu tahvil bedeli için
Toplam	245.202.000	

Kaynak: Öner, Erdoğan. 2001. Mali Olaylar ve Düzenlemeler Işığında Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare, Maliye Bakanlığı Yayınları, 2001/359, Ankara

Borçlanmanın nedenlerini incelediğimizde ise; Tablo 2’deki verilerle paralellik gösteren noktaları görmekteyiz. Osmanlı ele geçen dış borcun yüzde 41’ini eski borçları kapatmak için harcamıştı ve tabloda yer alan nedenlerde de sürekli tekrarlanan “borçları ödemek” terimi böylelikle harcamalarla örtüşmektedir. Buradan çıkarabileceğimiz sonuç ise Osmanlı’nın bilinçsiz borçlanmadığıdır. Planlı ve nereye ne harcaması gerektiğini bilen bir borçlanma politikası izlemiştir. Ancak dönemin şartları ve finansörlerin pek de yapıcı olmayan niyetlerinden dolayı borçlanma başarısız gibi algılanmıştır.

1876 yılına kadar aldığı borçları ödemede zorlanan Osmanlı İmparatorluğu’nun tüm borç ve faizlerinin ödemesine, 1876 Nisan ayında son verilmiştir. Bu durum 20 Aralık 1881’de yayınlanan Muharrem Kararnamesi’ne kadar devam etmiştir.

2.3. Muharrem Kararnamesi ve Düyun-u Umumiye'nin Kuruluşu

6 Ekim 1875'te çıkarılan bir kararname ile Osmanlı Devleti, borçlarını geri ödeyemeyeceğini resmen ilan etmiştir. Buna bir çözüm olarak da; iç ve dış borçların taksit ve faiz toplamının yarısının beş yıllık süre içinde ödenmesi, diğer yarısı için de on yıllık %5 faizli tahviller verilmesi teklif edildi. Ancak bu ödemeler de yapılamadı ve 1876 Nisan'ında ödemeler tamamen durdu. Bütün bunlara rağmen; Osmanlı hükümeti, ödemeleri ilk fırsatta başlatacağını sık sık dile getirdi (Sayar,1977:252).

Ödemeler için önce Osmanlı Bankası ve yerli alacaklılarla anlaşıldı. 22 Kasım 1879 tarihinde yapılan bu anlaşma; altı kalem gelire (tuz, tütün, ispiro, pul, ipek ve balık resimleri) dayandığı için rüsum-u sitte (altı vergi) anlaşması adı ile anılmıştır (Akdağ, 1974:432). Daha sonra 20 Aralık 1881'de, Muharrem ayına rastladığından, Muharrem Kararnamesi adı verilen bir yönetmelikle, Osmanlı borçları birleştirildi ve bu borçların ödenmesi için aynı yıl Düyun-u Umumiye yönetimi denilen bir idare kuruldu.

Resmi unvanı Düyun-u Umumiye-i Osmaniye-i Meclis-i İdaresi olup, genelde Düyun-u Umumiye Meclisi olarak anılmıştır. Bu meclis; İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'dan birer kişi, Osmanlı'dan 1 delege ve Galata Bankerleri için de 1 temsilci olmak üzere toplam 7 kişiden oluşuyordu. Üyeler 5 yıl için seçileceklerdi ve tekrar seçilebilme hakları vardı. Herkes bir oya sahipti. Toplantılar İstanbul da yapılacaktı ve hükümet, gerektiğinde bu kurumu askeri kuvvetle himaye edecekti. Hükümetle İdare arasında çıkabilecek olası karışıklıklarda hakem tayin edilecek ve bu hakemin kararı kesin olacaktı (Türk Ansiklopedisi, 1976:406).

2.4. Düyun-u Umumiye'nin Gelirleri

Rüsum-u Sitte İdaresi ile iç ve dış bütün borçların tasfiyesi Düyun-u Umumiye İdaresi'ne bırakıldı. Ayrıca bu gelirlerden başka; Bulgaristan emaneti vergisi, Kıbrıs vergisinin artışı, Doğu Rumeli vergisi, Tömbeki resmi, gümrük geliri fazlası, Temettü

vergisi fazlası, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ'ın Düyun-u Umumiye'ye katılımı amacıyla hükümete verecekleri vergiler bulunmaktadır (Açba, 2004:87).

1900 yılında, alacaklılara ödenen para, tüm devlet giderlerinin yüzde 37'sine kadar yükselmişti⁴. Başlangıçta, yalnızca, devlet tekellerinden ve gümrük vergilerinden gelen paralar “Düyun-u Umumiye” yönetimine verilmişti. Fakat, bir süre sonra, bu kaynaklar, dış borçları ödemekte yetersiz kaldı. Bunun üzerine, doğrudan ve dolaylı başka vergiler de, yönetimin denetimi altına geçti.

Eldem'e göre Düyun-u Umumiye Yönetimi, imparatorluğun gelirlerinin üçte birine el koymuş bulunan dev bir örgüt niteliği kazanmıştı (1994:117). Ancak, Güran'ın arşivlerde yaptığı çalışmalardan elde ettiği bütçelerde Düyun-u Umumiye'ye aktarılan gelirlerin yüzde 20'ye bile yaklaşmadığını ifade edebiliriz. Tablo 6'da görüldüğü gibi 1881 Muharrem Karamamesi'nden sonra bütçe gelirleri içerisinde idareye aktarılan gelirler, yüzde 15'i geçmemektedir. Bu nedenle Düyun-u Umumiye'nin Osmanlı maliyesi üzerinde mutlak söz sahibi olduğunu söyleyemeyiz. Bu da demek oluyor ki; Düyun-u Umumiye, borç verenlerin alacaklarını tahsil eden ve bunu gerekli yerlere aktaran bir kuruluş olmaktan çok da öteye gidememiştir.

⁴ Bakınız Ek-3

Tablo 6. Bütçe Gelirleri İçinde Düyun-u Umumiye'ye Aktarılan Kısım (Osm. Lirası)

Yıllar	Bütçe Gelirleri	Aktarılan Toplam	Oran (Yüzde)
1882-1883	1.505.904.000	233.976.600	0,16
1883-1884	1.635.498.500	226.366.800	0,14
1884-1885	1.576.903.000	221.175.600	0,14
1885-1886		221.459.900	
1886-1887		215.859.900	
1887-1888	1.757.382.152	215.224.700	0,12
1888-1889	1.813.759.759	231.053.300	0,13
1889-1890	1.618.000.000	235.065.600	0,15
1890-1891	1.776.742.432	238.224.200	0,13
1891-1892	1.792.235.939	244.299.700	0,14
1892-1893	1.837.183.691	255.092.600	0,14
1893-1894	1.829.989.845	259.770.400	0,14
1894-1895	1.865.663.127	260.274.600	0,14
1895-1896	1.832.588.445	255.143.300	0,14
1896-1897	1.829.105.250	246.927.700	0,13
1897-1898	1.851.132.599	251.791.400	0,14
1898-1899	1.812.658.436	255.499.700	0,14
1899-1900	1.882.932.299	261.591.800	0,14
1900-1901	1.961.228.045	253.359.700	0,13
1901-1902	1.943.470.439	260.947.200	0,13
1902-1903	1.976.396.505	301.151.700	0,15
1903-1904	2.006.237.228	289.127.000	0,14
1904-1905	2.025.817.794	296.413.300	0,15
1905-1906	2.229.131.079	315.226.800	0,14
1906-1907	2.290.492.108	316.788.100	0,14
1907-1908		330.024.400	
1908-1909	2.364.954.844	320.173.300	0,14
1909-1910	2.507.896.200	343.577.700	0,14
1910-1911	2.601.510.100	486.631.100	0,19
1911-1912	2.847.739.100	41.659.800	0,01
1912-1913	3.051.415.854	374.333.400	0,12
1913-1914		438.591.400	

Kaynak: Güran, Tevfik. 2007. Osmanlı Kamu Maliyesi 1839-1918, Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler. Osmanlı Bankası Yayınları. 71-72. İstanbul

2.5. Dış Borçlanmada İkinci Dönem

Osmanlı dış borçlanmasında 1882-1914 yılları ikinci dönemi oluşturmaktadır. Bu dönemde, 1901 yılına kadar, yeni alınan borçlar nispeten sınırlı kalmıştır. 1901'den sonra ise hem yeni borçlanmada hem de borç ödemeleri hacminde hızlı bir artış görülmüştür. Bu ikinci dönemin en önemli özelliği borç ödemelerinin yeni borçlanma yolu ile giren miktarı büyük ölçüde aşmış olmasıdır.

Birinci Dünya Savaşı arifesinde İmparatorluğun mali durumu çok sıkıştıktı. Eski borçların ana para ve faiz taksitlerinin ödenmesi ve artan askeri harcamaların karşılanması için Devlet durmadan kısa vadeli kredi arayışı içinde idi.

Bu dönemde 26 tane borç anlaşması yapılmış olup 86,5 milyon Osmanlı Lirası net kaynak yaratılmıştır. Faiz oranı ortalama 4,5 olup, komisyon ve masraflar bu dönemde de yüksekti. Ayrıca borç verenlerin anlaşma metinlerine ekledikleri maddeler de gittikçe ağırlaşıyordu. Osmanlı'nın borçlanması borç verenler için her seferinde kaçırılmaması gereken bir fırsat halini almaya başlamıştı. Bütün bunlara ek olarak, borç verenlere sürekli rapor gönderen Düyun-u Umumiye çalışanları ülkenin dört bir yanını sarmışlardı ve çalışanların sayısı da 5000 civarındaydı (Sayar, 1977:255).

Son borcun alındığı yıla kadar; ikinci dönem üç padişahın hükümdarlığını yaşamıştır ve borçlanmanın ilk döneminde olduğu gibi ikinci ve son döneminde de kronolojiyi padişahların hükümdarlık süreleriyle paralel olarak aktarmak uygun olacaktır.

Tablo 7. Düyun-u Umumiye'den Sonraki Dış Borçlar

Yıllar	Borç Tutarı (Osmanlı Lirası)	Ortalama İhraç Fiyatı %	Komisyon ve Masraflar	Ele Geçen Net Tutar	Faiz Oranı %
1886	6.500.000	100		6.500.000	5
1888	263.160	100		263.160	
1888	1.550.000	77	470.000	1.080.000	5
1890	4.999.500	76	1.199.880	3.799.620	4
1890	8.160.000	75	2.154.000	6.006.000	4
1891	6.951.000	90	223.000	6.728.000	4
1893	1.000.000	70	300.000	700.000	4
1894	1.760.000	73,5	466.300	1.293.700	4
1894	9.033.500	91	578.300	8.455.200	3,5
1896	3.272.700	85	490.900	2.781.800	5
1902	8.600.000	80	1.720.000	6.880.000	4
1903	2.376.600		297.000	2.079.600	4
1903	2.666.500	81,5	137.200	2.529.300	4
1904	2.750.000	80	288.750	2.461.250	4
1905	5.306.664	81	552.835	4.753.829	4
1905	2.640.000	81	600.749	2.039.251	4
1906	9.537.000	87	1.239.810	8.297.190	4
1908	9.987.000		1.498.200	8.488.800	4
1908	4.711.124	85	706.668	4.004.456	4
1909	7.000.004	86	980.000	6.020.004	4
1910	1.712.304	100		1.712.304	4
1911	1.000.000	84		1.000.000	4
1911	7.040.000	84	1.126.400	5.913.600	4
1913	818.970	100		818.970	5
1913	1.485.000	100		1.485.000	5,5
1914	22.000.000	88,75	2.475.000	19.525.000	5
Toplam	133.121.026	85,65625	17.504.992	115.616.034	4,24

Kaynak: Öner, Erdoğan. 2001. Mali Olaylar ve Düzenlemeler Işığında Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare, Maliye Bakanlığı Yayınları, 2001/359, Ankara

2.5.1. II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)

Borçlanmanın ikinci dönemi II.Abdülhamit'in tahta çıkmasıyla başlar. Başa çıktığı sırada, Balkan eyaletleri kan ve ateş içinde idi. Hazine gelir sıkıntısı çekiyordu ve Avrupa basını da bu durumu; Osmanlı Devleti'nin mali iflas halinde olması şeklinde yazmaktaydı.

Şüphesiz ki, bu durum çeşitli etkilerle meydana gelmişti. Sosyal ekonomiye gereği gibi önem verilmemişti. Modern ve büyük bir ordu kurmak savaş ve isyanlara karşı koymak zorunluluğu ile her yıl halkın en çok işe yarayan kısmı silah altına alınmıştı. 1877-78 Rus Harbi bu dönemin en maliyetli savaşlarından birisiydi. 245 milyon OL altın savaş tazminatı darlık içindeki maliyenin daha da kötüye gitmesine sebep olmuştu (Sayar, 1977:224-228).

Sağlam bir mali düzen de kurulamamıştı. Maliyede ıslahat yapmak maksadıyla kabul edilmiş olan tedbirler, umulanı getirememişti; aksine durumu ağırlaştırmıştı. Geleceği hesaba katan bir mali politika yerine, günlük güçlüklerin çözülmesi yolu tutulmuştu. Denk bir bütçenin önemi kavrandığı halde, meydana getirilmemişti.

Bu sebeple mali durumun düzenlenmesi devlet için hayat şartı idi. Mithat Paşa, bunu herkesten iyi kavramış olduğundan II. Abdülhamit için hazırladığı tahta çıkış hattında, şu tedbirleri tavsiye etmiştir: “Borç kuponları faizlerinin yarısının ödenmesi Mahmut Nedim Paşa sadareti zamanında alınmış olan karar kaldırılmalı ve alacaklıların güvenliği sağlanmalıdır; saraydan başlamak üzere, bütün devlet dairelerinde masraflar kısılmalıdır” (Karal, 1998:416).

Mali sıkıntılar ve kaynak ihtiyacı Düyun-u Umumiye'nin kurulmasından sonra da devam etti ve ikinci dönemin ilk borcu Düyun-u Umumiye'nin kuruluşundan 5 yıl sonra 1886'da alındı.

1886 Borçlanması: Kısa vadeli borçları uzun vadeli hale getirebilmek için 6.5 milyon liralık, % 5 faizli borçlanma yapılmış ve tahviller piyasaya çıkmadan Osmanlı Bankası tarafından satın alınmıştır (Sayar, 1977:257).

1888 Anadolu Demiryolu Borçlanması: 92 kilometrelik Haydarpaşa – İzmit demiryolu için yapılan 263.160 liralık borç anlaşmasıdır. Bu hat Haydarpaşa'dan Ankara'ya kadar uzatılacak olan 577 kilometrelik bir hattı ve ihalenin süresi 99 yıldır. Hattın gayri safi hasılatı 15.000 Frank'ı aştığı takdirde % 25'i Düyun-u Umumiye'ye, kalanı da hazineye verilecekti.

1888 borçlanmasından sonra 15 tane daha borç anlaşması yapılmış ve 1909'da V.Mehmed tahta geçince II.Abdülhamid dönemi son bulmuştur.

2.5.2. V. Mehmed Dönemi (1909 – 1918)

Abdülhamid'den sonra tahta geçen V. Mehmed, hızlı borçlanmanın yaşandığı bir maliyeyi de devralmış oldu. Birinci Dünya Savaşı'na kadar hükümdarlık yapan Mehmed'in döneminde sıkıntılar bitmemiş ve hatta hızla çöküşe doğru gidilmiştir.

23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'in ikinci kez ilanının ardından kara ve deniz kuvvetlerinde ve de çeşitli kamu hizmetlerinde değişiklik yapmak isteyen Meşrutiyet idarecileri, açık vermekte olan devlet bütçesinin bu ihtiyaçları karşılayamayacağını bildiklerinden borçlanmaya devam etmek zorunda kalmışlardır (Sayar, 1977:272).

Bu dönemde 9 adet dış borç anlaşması yapılmış ve toplamda 55 milyon liralık gelir elde edilmiştir. Alınan borçlar daha önceki dönemlerde olduğu gibi bütçe açıklarını kapatmak, borçların vadelerini uzatmak ve demiryolu yapımı gibi benzer amaçlarla kullanılmıştır.

Meşrutiyet Dönemi olarak da adlandırabileceğimiz bu dönem, iç borçlanmanın da yapıldığı bir dönemdir. 1909-1914 yılları arasında 2 kez hazine tahvili çıkarılmış ve 3 milyon liralık borçlanma % 6 faiz oranı ile 3 yıl vadeli olarak çıkarılmıştır ve vade sonunda itfa edilmiştir. İkinci borçlanmada ise faiz oranı % 5 olmuştur.

1918 İç Borçlanması: 1918'de bir kanun çıkarılmış ve İstikraz-ı Dahiliye'ye başvurulmuştur (iç borçlanma). Yaklaşık 18 milyonluk bir satış yapılmıştır. İhraç fiyatı başabaş olarak çıkarılan % 5 faizli bu tahviller 1938 yılına kadar tedavülde kalmıştır.

2.5.3. Son Osmanlı Padişahı Vahdeddin (II. Mehmed)

1918’de Mehmed Reşad’ın ölümü üzerine tahta Osmanlı hanedanının sonuncu padişahı olan Vahdeddin geçmiştir. 4 yıllık saltanatı boyunca toprakların işgal altında olması sonucu kontrol kısmen yabancıların eline geçmiş ve bu dönemde bütçeler tanzim edilememiştir.

1918 yılında dış borçlar 139 milyon OL iken, 1911 – 1913 yılları arasında çıkarılmış olan ve en geç 1918’de ödenmesi gereken yaklaşık 10 milyonluk hazine tahvilleri ödenememiş, “1915 – 1922 yılları arasında vadeleri gelen kuponlar ise Düyun-u Umumiye İdaresi tarafından alacaklılara ödenmiştir.” (Sayar, 1977:287)

Herhangi bir borçlanmanın olmadığı Vahdeddin dönemi de 1923’te Cumhuriyet’in ilanı ile sona ermiştir. Bu dönemde de borçlanma nedenleri, borç verenler ve borca karşılık gösterilen gelirler; birinci dönemle karşılaştırıldığında çok büyük farklılıklar göstermemiştir. Devletin mevcut borçlarına birinci dönemde aldığı borçlar ve bunların faizleri de eklenince ikinci dönemde ele geçen borç tutarının yüzde seksenin net olarak borç ödemesi için harcandığını görebiliyoruz. (Tablo 8)

Tablo 8. 1854'ten 1923'e Kadar Alınan Dış Borçların Harcanma Alanları

	Toplam	Toplam Borca oranlar	Ele Geçene oranlar
Borç Tutarı Osmanlı lirası	347.876.000,00		
Komisyon ve Masraflar	127.214.000,00	0,37	
Ele Geçen Net Tutar	220.662.000,00	0,63	
Eski Borçların Ödemesi	169.158.630,00		0,77
Askeri Harcamalar	18.245.130,00		0,08
Bütçe Açığı	19.983.741,00		0,09
Hazine Harcamaları	20.927.959,00		0,09
Yatırımlar	18.070.350,00		0,08
Diğer Harcamalar	1.554.622,00		0,01

Kaynak: Öner, Erdoğan. 2001. Mali Olaylar ve Düzenlemeler Işığında Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare, Maliye Bakanlığı Yayınları, 2001/359, Ankara

Tablo 8, 600 yıllık bir imparatorluğun sadece son 70 senesinde ortaya çıkan borçlanma kavramının genel olarak harcanma alanlarını göstermektedir. Kaynak ihtiyacı olan her devletin yapacağı gibi Osmanlı da kaynak yaratabilmek için borçlanmıştır.

Bütün bunları değerlendirirken, borç verenlerin tutumları da oldukça önemlidir. Faiz ve komisyonların yüksek oluşu, borç almak zorunda kalan bir ülke için çok da iyi niyetli gözükmemektedir. Avrupa, yıllarca askeri yetersizliği nedeniyle ilerlemesini durduramadığı Osmanlı'nın, kaynak ihtiyacı içinde olması durumunu çok iyi değerlendirmiştir.

Sonuç olarak; sadece borçlanmanın doğurduğu sıkıntılardan dolayı Osmanlı Devleti'nin yıkıldığını söylemek yetersiz olacaktır²⁴⁵. Elbette borç rakamlarının da, Osmanlı'nın çöküşünde payı vardır ama tek başına açıklayıcı olmamaktadır. Dönemin uluslararası ilişkileri, diğer devletlerin çıkar çatışmaları, Batı'nın büyüme isteği, dünyaya hakim olmak emelini taşıyan sistemlerin varlığı ve bu uğurda verdikleri savaş, Osmanlı gibi coğrafi olarak dünyada önemli bir konuma sahip olan bir ülkenin kaçınılmaz kaderi gibi düşünülebilir. Hatta bu topraklarda ismi her ne olursa olsun yaşamaya çalışacak devletlerin karşılaşacağı son olabilir.

III. BÖLÜM

CUMHURİYET TÜRKİYESİ'NİN BORÇLAR SERÜVENİ

Cumhuriyet dönemi Türkiye'sini aktarıırken, 1923'ten günümüze kadar geçen süreyi üç genel döneme -1923-1949, 1950-1980 ve 1980'den günümüze- ve bunları da genel dönemlemelerden özü itibariyle ayıramayan ve analizi kolaylaştıran alt bölümlere ayırmak çok faydalı olacaktır. Böyle bir dönemlemenin yapılmasında önemli görülen iki husus vardır. İlki, ulus-devlet kurma çabası, ikincisi ise dünya konjonktüründeki gelişmelerdir. Ulus-devlet kurma döneminin iki aşaması bulunmaktadır. 1923-1949 yıllarını kapsayan birinci dönem henüz dünyada egemen bir düzenin olmadığı süreyi, 1950'den 1980'e kadar ise dünya düzeninde egemen bir gücün olduğu (Pax Americana) süreyi ifade etmektedir. 1980 sonrası döneme damgasını vuran gelişme ise ulus-devletin yeniden yapılanması ve yeni devlet modelini bulma arayışlarının küreselleşmenin ikinci dalgası ile biçimlenmesidir (Kuruç, 1987:46).

İşte bu dönemlemeler ışığında inceleyeceğimiz Cumhuriyet Türkiye'si'nin borç verilerine geçmeden önce genç cumhuriyetin nasıl bir iktisadi yapı devraldığından kısaca bahsedelim. Ardından devraldığı yapıyla ilgili icraatlarına ve borçlanma gereksiniminin nasıl doğduna değinelim.

3.1. Türkiye Cumhuriyeti'ne Devredilen Osmanlı İktisadi Yapısı

Osmanlı toplumunun XIX. yüzyılın pek çok az gelişmiş toplumlarından farkı, merkezi devletin diğer toplumsal kesimler ve yerel unsurlar karşısındaki gücüdür. Bunun yanında XIX. yüzyıl boyunca Avrupa Devletleri arasındaki rekabet sırasında imparatorluk da tek başına etkili olmamıştır (Pamuk, 1994:197). Osmanlı Türkiye'sinden T.C.'ye devredilen mirasın özelliklerinden biri, tarıma dayalı unsurların yanında, dış ticarete sermayeye açılmış yapılar diğer taraftan güçlü merkezi devlet ve küçük üreticiliğin ağır bastığı tarımsal yapılar bulunmaktadır. Bunlar Osmanlı Devletini diğer ülkelerden ayırmaktaydı (Pamuk, 1994:198).

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Osmanlı Devleti'nden kalan 156.4 milyon Osmanlı Lirası borç bakiyesinin, kendi hissesine düşen; 84.6 milyon lirasını yani toplam dış borcun yüzde 54'ünü, Lozan Antlaşması'nda kabul etmiştir. Bu antlaşmadan sonra ekonomik bağımsızlık için kolları sıvamış ve öncelikle Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kaldırılması için uğraşmıştır.

3.2. Düyun-u Umumiye İdaresi'nin TBMM Tarafından Kaldırılması ve Lozan Konferansı'nda Karara Bağlanması

Büyük Millet Meclisi Hükümeti memleketin tamamına hakim olduktan sonra Düyun-u Umumiye İdaresi'nin tahsildarlık vazifesine son vermiş ve 14 Haziran 1923'te tütün inhisarına sahip Reji İdaresiyle yapılan anlaşma ile hükümet, süresinden önce inhisarı feshetmek hakkını almıştır (İnan, 1973:114).

Lozan Barış Konferansı başlarken Lozan'a giden Delegation Kurulu'na; "Ermeni Yurdu asla kabul olunamaz" ilkesinden sınırlara, Adalar hususundan Trakya'nın durumuna, ordu ve donanmanın sınırlandırılması konusundan, Türkiye'deki yabancı kurumların durumuna kadar, birçok direktif verilmişti. Ancak bu direktifler arasında olup, konumuzu ilgilendirenler; kapitülasyonlar ve Düyun-u Umumiye İdaresidir. Bunlar ise şöyledir:

1) Kapitülasyonlar kabul edilmeyecek, gerekirse bu konuda görüşme kesilecektir.

2) Düyun-u Umumiye İdaresi'nin feshedilmesine, bu kuruma olan borçların Türkiye'den ayrılan diğer ülkelere de paylaştırılmasına, olmazsa 20 yıl sonraya ertelenmesine çalışılacak ve günlük çıktığında Ankara'dan sorulacaktır (Goloğlu, 1971: 8)

30 Kasım 1922'de Fransız Bompard'ın başkanlığında toplanan Maliye Altkomisyonu, Osmanlı Genel Borçlarının ondan ayrılmış ülkelere de bölüştürülmesi

konusunda Türk Delegesi Hasan Bey'in⁵ savunmasını kabul etmiş ve bölüştürmenin usulü üzerindeki görüşmelere başlamıştı. (Goloğlu, 1971: 19)

Lozan'da çıkan bir başka sorun ise Muharrem Kararnamesi dahilindeki borçların faizlerinin İngiliz Lirası olarak ödemek zorunda kalışımızdır ki biz bunları Fransız Frangı olarak ödemeyi istemiştir. Birçok mesele halledildikten sonra şimdi de barışın uzamasına bile sebep olacak konu borçların hangi cins parayla ödeneceği hususu oluyordu. (Karacan, 1993: 258)

Konferans toplantılarının başlamasından itibaren 26 günlük süre zarfında Trakya Sınırları sorunu, Adalar sorunu, kapitülasyonlar sorunu, Düyun-u Umumiye İdaresi sorunu, onarım sorunu ve Boğazlar Sorunu söz konusu olmuş ve Genel Borçlar sorununda, şimdiye kadar altkomisyonlarda elde edilebilen bir sonuç varsa, o da, ulusal sınırlarımız dışında bulunan ve ne olacakları belirlenmemiş olan, İmparatorluktan ayrılması halinde kendi başına yaşama gücünü gösterecek olan öteki uluslara, gelirleri oranında borç dağıtılması esası üzerinde anlaşılmış olmasıdır (Goloğlu, 1971: 24).

Ancak müzakereler bir türlü sonuca ulaşmıyor, barış antlaşmasına varmaya değil, yanaşmaya dahi çalışılmıyor ve görüşmeler uzayıp gidiyordu. Anlaşma sağlanamaması üzerine barış görüşmelerinin I. Dönemi 04.02.1923 tarihinde sona erdi (Goloğlu, 1971: 4).

Bu sırada Türk Hükümeti ile Müttefik Devletler arasında notalar alınıp verilmiş ve gerek müttefikler 31.03.1923 günlü notalarında, gerekse Türk Hükümeti 07.04.1923 günlü notasında eski düşüncelerinden vazgeçmiş görünmekle beraber, yeniden görüşmelere başlayabileceklerini bildirmişlerdi. Neticede yola çıkan Türk Delegeleri 21 Nisan 1923'de Lozan'a vardılar. 23 Nisan 1923'de Lozan Barış Görüşmeleri yeniden başladı (Goloğlu, 1971: 199). Görüşmeler çok yavaş ilerliyor, gelişmelerden Rauf Bey M. Kemal Paşa'yı haberdar ediyordu. M. Kemal Paşa da 25 Mayıs 1923'ten itibaren 8 Temmuz 1923'e kadar gerek telgrafları, gerekse şifreli bildirimlerle görüşlerini iletliyordu.

⁵ Hasan Bey (Saka), Lozan Konferansına giden delegeler arasında olup, Eski Ekonomi Bakanı ve Trabzon Mebusudur, Bkz.,Goloğlu, s.5

8 Temmuz 1923'te borçların faizi konusundaki anlaşmazlık , Türk Delegationlarının ileri sürdükleri formüllerden biriyle çözüldü. Sonraki günlerde de, öteki sorunların çözümleri birbirini izledi (Goloğlu, 1971: 205) .

Lozan'da dış borçların ödenmesi hususu artık bir karara bağlanmıştır. 1854'ten beri batı ülkelerinden Osmanlı Devleti'nin aldığı paralar ve faizleri önemli yekûn tutmaktaydı. Bu borçlar o tarihten sonra Osmanlı'dan ayrılan devletler arasında pay edilmiş ve Türkiye'ye kalan bölümün, düzenli taksitlerle Türk Parası veya Fransız Frangı olarak ödenmesi kabul edilmiştir. Ödemelerde yabancı denetiminin kaldırılmasıyla Düyun-u Umumiye İdaresi kalkmış oluyordu.⁶

Kapitülasyonlar da Türkiye'nin istediği şekilde sonuçlandı. Adli, mali ve ekonomik tüm kapitülasyonlar kaldırılmıştı. Bu iki konu Türkiye lehine kazanılmış birer önemli başarıdır (İnan, 1973: 126).

“Lozan'ı takip eden zamanda Türkiye'nin sanayi cihazı elbette yerli değildi. Bunun sebebi ise milli sermayelerin, çabuk ve maksatlarımıza uygun bir bütçe alabilmemize yetecek kadar çok ve kuvvetli olmaması idi. Dünya ekonomik şartlarının getirdiği istihaleler, devleti sanayi işleriyle daha yakından ve radikal olarak uğraşmaya sevk etti” (Bayar, 1986: 20); yani Lozan'daki başarısının ardından, devlet, Türkiye'nin yeniden inşası için kolları sıvadı ve kararlı politikalar izledi. Elbette kaynak ihtiyacının olduğu anlarda, borçlanma gereksinimi duydu ve bunu da yine uyguladığı sıkı iktisat politikasının içine dahil etti.

3.3. Cumhuriyet Türkiye'si'nin Borçlanması: 1923-1950 Dönemi

82 yıllık Cumhuriyet dönemi borçlanmasını analiz ederken de belli kırılmaların yaşandığı dönemleri temel almak fayda sağlayacaktır düşüncesiyle, öncelikle 1950'ye kadar geçen süreç aktarılacaktır. Yine kendi içinde alt başlıklar halinde bölümlenecektir

⁶ Osmanlı Devleti'nden kalan dış borçların Türkiye'ye düşen hissesine nispet olarak % 67'sinin ödenmesi kabul edilmiştir. Bkz., İnan, s.114.

çünkü 27 yıllık bu ilk dönem; siyasi, askeri ve mali birçok olayı barındırmaktadır ama bu olaylardan sadece mali olanlar üzerinde durulacaktır.

Önce borçlanmanın olmadığı ve ekonomiyi millileştirme çabalarının yoğun olduğu ilk altı yıl anlatılmaktadır ki bu kısa süreç 1929 Dünya Büyük Bunalımı'yla son bulmaktadır. Bu dönemden sonra gelen on yılı ve ilk borçlanmaları aktardıktan sonra bütün dünya ekonomisini etkileyen II. Dünya Savaşı'nın yaşandığı 1940 ve 1945 arası yıllarda Türkiye'nin borçlanmasına değinilip bir sonraki ara başlığa geçilecektir.

3.3.1. Atatürk Döneminde Borçlanma: 1923 – 1938

Cumhuriyetin ilanından sonra yönetimi tamamen devralan Ankara Hükümeti, milli birlik ruhunun zirvede olduğu bu dönemde çok köklü değişiklikler yaparak savaşın yaralarını büyük bir hızla sarmaya başlamıştır. Bir bütün olarak yaşayabilmenin gerektirdiği her alanda, kurumsal değişiklikler Türk Devrim tarihinin temellerini oluşturmuştur. Çanakkale'deki askeri başarılarından sonra tarih sahnesine çıkan Mustafa Kemal'in damgasını vurduğu bu dönem 1938 yılı Kasım ayının onuncu gününe kadar devam etmiştir. Onun vefatından sonra çizdiği yoldan ilerleme çabaları dillerden hiç düşmemiş olsa da uygulamada ne kadar etkin olmuştur çok farklı bir tartışmanın konusudur.

Dolayısıyla milli egemenliğimizi elde ettikten sonra daha önemli hale gelen bu onbeş yılı, borçlanma politikaları açısından incelediğimizde ilk dönem borçlanmanın olmadığı ve bu durumun Dünya Ekonomik Buhranı'na kadar sürdüğü ilk altı yılları başlar. Daha sonraya kalan on yıl ise ikinci dönemi oluşturur. Bu nedenle hem borçlanmanın olmadığı yıllar hem de aynı zaman dilimine denk düşen 1929 Ekonomik Krizi, Atatürk döneminin kırılma noktası olmuştur.

3.3.2. Özel Sektör Öncelikli Ekonomi Döneminde Borçlanma: 1923-1929

1923-1929 arasındaki yıllar, devlet işletmeciliği ve müdahalelerinin asgari düzeyde tutulduğu ve piyasa şartlarında sanayileşmenin benimsendiği yıllardır. Bunda iki önemli husus rol oynamıştır. Birincisi ilk yıllardaki mevcut ekonomik tablo, ikincisi de dönem içerisindeki gelişmelerdir.

İlk yılların ekonomik tablosunu yokluklar belirlemektedir. Bu yoklukların en başında ise milli ellerde sermaye birikiminin olmaması gelmektedir. İlk yıllardaki iktisat politikalarının atmosferinde ve daha sonraki uygulamalarda bu yoklukları ortadan kaldıracak, sermaye kazançlarını milli olmayan unsurlardan, milli unsurlara aktaracak, kalkınma hamlesini devlet desteğiyle ve milli özel girişimci eliyle sağlayacak milli iktisat anlayışı bulunmaktadır (Kuruç, 1987:46). Ancak Lozan Antlaşması'nın gümrüklerle ilgili düzenlemeleri nedeniyle korumacı, sanayileşmeci milli iktisat anlayışı arka planda kalmıştır.

Bu dönemde Milli İktisat anlayışının da etkisiyle para politikasında; sağlam ve istikrarlı para anlayışı hakim olurken, maliye politikasında; denk bütçe ve düzgün ödeme ilkesi benimsenmiştir. Genişlemeci bir maliye politikasından titizlikle kaçınılırken, açık finansmana ve borçlanmaya sıcak bakılmamış, önce gelirin edinilmesi sonra harcanması söz konusu olmuştur. Bütün bu sebeplerden dolayı cumhuriyetin ilk yılları iç ve dış borçlanmanın olmadığı bir dönem olarak tarih sayfalarında yerini almıştır.

3.3.3. Dünya Ekonomik Krizi Sonrasında Türkiye'de Borçlanma:1930-1939

1930 ve 1931 yılları korumacı-devletçi iktisat politikalarının hakim olduğu döneme geçişi temsil eden yıllardır. Dünya ekonomisinin girdiği büyük bunalım yıllarında Türkiye ekonomisi dışa kapanarak devlet eliyle bir sanayileşme hamlesine girmiştir. Krizin hammadde fiyatlarını sanayi fiyatlarından daha çok düşürmesi sonucu bir önceki dönemdeki serbest ticaret-açık kapı politikalarının sürdürülmesinin dış ticarete yaratacağı olumsuz gelişmeler sezilmiştir. 1929'da Lozan'ın sınırlamalarının da son bulmasıyla

ithalatı denetleyen koruma önlemlerine başvurularak koruma duvarları altında eskiden ithal edilen sınai tüketim mallarında ithal ikameci yatırımlara gidilmiş ve böylece bunalım döneminde az gelişmiş ülkelerin sanayisiz yapıyı değiştirmeye yönelik ilk adımlarına Türkiye de katılmıştır.

1930-1939 yılları genel olarak değerlendirildiğinde; dünya ekonomisi, krizin etkileri ile uğraşırken ve geri kalmış ülkelerin birçoğunu da bu bunalıma çekerken, Türkiye'nin bir ölçüde krizin dışında kalmayı başardığı ve sanayileşme adına önemli adımlar attığını söylemek mümkündür. Bunu da mümkün olduğu kadar dışa kapalı bir iktisat politikası ışığında ve kamunun sanayi teşebbüslerinin yatırımlarını planlama çabaları ile gerçekleştirmiştir.

Cumhuriyet dönemindeki ilk dış borç; 1930 yılında Merkez Bankası'nın kurulması amacıyla bir Amerikan kuruluşundan alınmış 10 milyon dolar tutarındaki donanım kredisi olmuştur. Daha sonra 1934 yılında Sovyetler Birliğinden 8 milyon dolar ve 1936-1938 yılları arasında İngiltere'den toplam 16 milyon sterlin dış borç alınmıştır (Evgin, 2000:35).

1930 – 1939 döneminde iç borçlanmaya da başvurulmuştur. İlk iç borçlanma, Fevzipaşa-Diyarbakır arasındaki demiryolu inşasının finansmanı için “Ergani İstikrazı” olarak adlandırılan borçlanma kağıtlarının çıkarılması ile gerçekleştirilmiştir. Daha sonra da 1934 Sivas-Erzurum demiryolu istikrazı ve ikramiyeli 1938 istikrazı ile iç borçlanmaya başvurulmuştur.(Akdiş, 1995:27).

3.4. Savaş Yılları ve İnönü Dönemi Borçlanması: 1939 - 1945

1940-1945 yılları savaş yıllarıdır. Bu dönemde, savaşın çıkması ile birlikte seferberlik havasına giren Türkiye'de, faal nüfusun önemli bir kısmının silah altına alınması ve devlet bütçesinin giderek artan oranının savunma giderlerine ayrılması, kısaca 1940-1945 arasında ülkenin bir savaş ekonomisine girmesi söz konusudur (Çavdar, 2003:310).

Dönemin tümü dikkate alındığında temel ve ara malların dağıtımının devlet eliyle yapıldığı; resmen özel ticarete bırakılan alanlarda ise Milli Korunma Kanunu'nun⁷ öngördüğü poliseye tedbirlerinin ve fiyat kontrollerinin uygulandığı görülür. Varlık vergisinin⁸ de aynı doğrultuda uygulandığı belirtilmelidir⁹. Söz konusu düzenlemelerin hangi alanlarda ve nasıl etkiler yarattığı konusu çalışmamızın çerçevesini aşacağı için burada girilmeyecektir.

1940-1945 dönemi Türkiye'nin dış borçlarının eskiye göre arttığı bir dönemdir. Bu dönemde 49.5 milyon sterlini İngiltere'den, 1.5 milyon sterlin Fransa'dan, 5 milyon dolar ABD'den, 35 milyon dolar Almanya'dan; toplamda 40 milyon dolar ve 51 milyon sterlin kredi sağlanmıştır. Ayrıca millileştirme için yabancı kuruluşlara 517 milyon liralık borç senetleri verilmiştir. Yani 1938 sonu itibariyle 236 milyon dolar olan konsolide dış borçlar, savaşın bittiği 1945 yılı itibariyle 439 milyon dolara yükselmiştir (Şahin, 2000:25).

3.5. 1945'den 1980'e Kadar Geçen Sürede Borçlanma

1945'den sonraki dönemlerde 1960 yılına kadar olan süreç Demokrat Parti hükümeti dönemidir ve 1960 yılındaki askeri müdahale ile son bulur. Ardından 1970'e kadar olan on yıl borçlanma politikaları açısından incelenmiştir ve dünyada durgunluğun yaşandığı ve stagflasyon diye bir kavramın ekonomi literatürüne eklenildiği 1970 – 1980 yılları arası borçlanmaya bakılacaktır.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından tüm dünyada savaşın açtığı yaralar sarılmaya başlanmış ve devletler kendilerini yeniden inşa etmişlerdir. Savaşa girmeyen Türkiye için de bu süreç sancılı geçmiştir. Her ne kadar yıllarca kendisini ayakta tutabilmek için dışa kapalı politikalar uygulamış olsa da; küreşleşmeye başlayan

⁷1940 yılında kabul edilen kanun ile hükümet, sanayi ve maden kuruluşlarının neleri, ne miktarda üreteceği ve bu hedeflere ulaşmak için işletmelerde yapılması zorunlu değişiklik ve genişletmeleri saptamaya ve bunları kontrol etmeye yetkili kılındı. Hatta söz konusu zorunlu önlemlere uymayan kurumlara devletin bizzat el koyması ve işletmesi benimsendi. İç ve dış ticarete sıkı sınırlamalar getirilerek fiyat kontrolleri ve tespiti için birçok önlem alındı ve çoğu halde devletin bizzat ithalat yapabileceği kabul edildi. Söz konusu önlemlerin değişen şartlara uygun hale getirilmesi için de getirilen yeni kanunlarla Milli Korunma Kanunu'nun üzerinde değişiklikler yapıldı.

⁸1942'de kabul edilen Varlık Vergisi ile de servet ve kazanç sahiplerinin servetleri ve fevkalade kazançları üzerinden bir defaya mahsus vergi alınması söz konusu olmuştur.

⁹1944 yılında Varlık Vergisi'nin yürürlükten kaldırılmasından bir yıl sonra Toprak Mahsulleri Vergisi konulmuştur. Aşara benzer bir yapıya hakim olan Toprak Mahsulleri Vergisi, toprak ürünleri üzerinden hesaplanıp aynen veya parasal olarak tahsil edilmiştir

dünyada, kendisini, sınırlarının dışında yaşanan olaylardan bağımsız tutamamıştır. Özellikle 1950'den sonra hızla artan borçlar Türkiye'yi 1960 askeri darbesine götürmüştür. Bu nedenle bu dönemi öncelikle 1960'a kadar ele alıp, daha sonra onar yıllık dilimlerle 1980'e ulaşmak, üzerinde durulacak 30 yılı daha anlaşılır yapabilir.

3.5.1. Demokrat Parti Dönemi: 1946-1960

1929 Büyük Dünya Bunalımı ve devam eden yıllarda yaşanan İkinci Dünya Savaşı; korumacı ve ithal ikameci politikaları gündeme getirmiştir. Bu süreçte devletin ekonomiye müdahalesi ve hem teorik hem de pratik altyapısının Keynesçilikle atılmış olması savaş sonrasında ithal ikameci birikim modelinin az gelişmiş ülkelerde benimsenmesinin ön hazırlığı olmuştur. Bu çerçevede tek merkez devlet konumundaki ABD'den yayılan üretken sermaye, çevre ülkelerdeki sanayileşmenin yönünü belirlemiştir (Cem, 1995:376).

Türkiye'de tek partili rejimden çok partili parlamenter rejime geçiş yılı olan 1946, iktisadi yapıdaki dönüşümlerin de başlangıcı sayılabilir. Savaş sırasında İsmet İnönü'nün Türkiye'nin savaşa girmesini önlemesi ve Fransa ve İngiltere ile ilişkileri sürdürmesi, bundan sonra da ilişkilerin batı ile devam edeceğini gösteriyordu. Bu oluşum çok partili sisteme geçmeyi zorunlu hale getiriyordu. Bunun ekonomik anlamdaki yansıması ise devletçilikten ayrılıp liberal ekonomiye yönelmekti.

Savaş sonrasında yeterli döviz rezervi bulunan hatta dış ticaret fazlası olan Türkiye, dünya ekonomisindeki serbestleşme doktrininin etkisiyle dış yardım arama çabasına girişmiş ve Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde dış yardım almıştır. 1947 yılındaki IMF üyeliğini takiben, önce IMF'den 5 milyon dolarlık, sonra Amerika'dan 24 milyon dolarlık, daha sonra Dünya Bankasından 25.4 milyon dolarlık olmak üzere muhtelif krediler alınmıştır. Sonuçta, 1945 yılı sonunda 356 milyon TL olan dış borç miktarı, 1949 yılı sonunda 703 milyon TL'ye çıkmıştır (Evgin, 2000:37).

“Dönem içinde, özellikle de 1950'de Demokrat Parti'nin iktidar olmasından 1954 yılına kadar, dışa kapalı ve korumacı, içe dönük iktisat politikaları hızla terk edilmiş,

serbest dış ticaret rejimi benimsenerek, dış pazarlara yönelik bir kalkınma anlayışı izlenmiştir” (Sönmez,1978:62). Ancak, ithalat artışının dış açıkları kronik hale getirmesiyle, ekonomik yapı dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarına dayanarak ayakta durabilen bir duruma gelmiştir.

Kronikleşen dış açıkların finanse edilme biçimi ise döviz bağımlılığı koşullarının yaratılma sürecini hızlandırmada büyük rol oynamıştır. Bu dönemde her yıl dış açık verilmeye başlanmasına rağmen ülkeye verilen dış yardımlar döviz kıtlığı koşullarının oluşmasını bir süre engellemiştir. Bu süreç de ileride döviz bağımlılığını giderek belirgin hale getirmiştir.

İthal ikameci sanayileşmenin uygulandığı, dönemin ikinci yarısında da enflasyon oranı düşürülemedi, dış ticaret açıkları kapatılamamıştır. 1958 yılına doğru Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı dış yardımların gereken düzeyde sürdürülebilmesi için bir istikrar programının uygulanması gerektiğini ileri sürmüştür. Türkiye dış yardımların kesilmesini göze alamadığından 4 Ağustos 1958’de istikrar programını uygulamaya koymuştur.

Programla devalüasyon yapılmış, dış ticaret rejimi yeniden düzenlenmiş, para arzı kontrol altına alınmış, KİT ürünlerinin fiyatları yükseltilmiştir. Ancak bu yıllarda devalüasyon ve KİT fiyatlarının yükseltilmesi fiyatlar genel seviyesinin hızla yükselmesine yol açmış, fiyat artışları 1959 yılında da devam etmiştir.

Sonuç olarak 1958 istikrar programı da enflasyonu önlemede ve ödemeler dengesi açıklarını gidermede başarılı olamamış ve 1959 yılında ekonomide bir durgunluk baş göstermiştir.

Ülkede olup bitenler üzerine İsmet İnönü, 1958 yılında Kadıköy Süreyya Sineması’nın önünde bir konuşma yapar. Malûm 1958 senesi Menderes hükümeti IMF ile masaya oturmuş ve dayatılan bütün maddeleri kabul ederek ekonomiyi bütünüyle Batılı ileri sanayi ülkelerinin ve onların tekellerinin kullanımına açmıştır. İnönü, Osmanlı’nın 1854-1875 arasındaki 21 yılda Düyun-u Umumiye ile sonlanan borçlanmasından

bahsetmiş ve bu süre içerisinde 127 ton altın elde ettiğini belirtmişti. Faizlerle beraber milletin altına girdiği borç yükü ise 238 milyon Osmanlı Lirası olmuştu. Demokrat Parti ise sekiz yıllık iktidarı boyunca dışarıya 1.1 milyar dolar borçlanırken Amerika'dan da 800 milyon dolar hibe görmüştü. Bu arada eski iktidardan da 127 ton altın, yani 150 milyon dolarlık bir bütçe devralmıştı. Toplamda elde olan 2.05 milyar dolardı. Bu da 280 milyon Osmanlı altınına tekabül etmektedir. Buradan da sonuca ulaşıyor; Demokrat Parti Osmanlı'nın 21 yılda ulaştığı 238 milyon OL borçlanmasına karşın, sekiz senede 280 milyon OL tüketmişti ve bunun sonucu; geçinemeyecek duruma gelen vatandaş olmuştu (Çavdar, 2003:155).

Yaşanan bu sıkıntılara ve Meclis'te Tahkikat Komisyonu kurulması gibi siyasi gelişmelere tepki gösteren asker de 27 Mayıs 1960'da yönetime el koyarak Demokrat Parti Hükümeti'ni görevden indirmiş ve bu dönemi kapatmıştır.

3.5.2. Planlama Dönemi ve Borçlanmada İlk Dönem :1960-1970

1950-1960 yıllarını kapsayan on yıllık dönem boyunca muhalefetin de etkisiyle sürekli, iktidarın plansız uygulamalarının yarattığı olumsuz gelişmelerden söz edilmiş; bu durum kamuoyunda bir planlama özlemi doğurmuş ve Türkiye'de geniş bir kesimde sorunların planlama ile çözülebileceği kanısı uyanmıştır.

Bu dönemde Türkiye; proje kredileri, program kredileri, IMF, OECD kredileri ve askeri krediler olmak üzere toplam 1.416 milyar dolar borç para almış ve bu miktarın 1.107 milyar doları ABD'den alınmıştır (Şahin, 2000: 116).

27 Mayıs 1960 tarihinde Silahlı Kuvvetler ülke yönetimine el koyduğunda ekonomi 1958 bunalımından çıkmış olsa da, 1950'lerin sonunda yaşanan malî ve dış ödemeler dengesizliklerinin yarattığı piyasa kıtlıkları iktisadi plan konusunu iyice gündeme oturtmuştur (Yenal, 2001:121).

Ekonomiyi planlara bağlamak, yatırımları planlarla yürütmek Demokrat Parti'nin siyasi anlayışına ters düşmesine rağmen ABD ve dış yardım kuruluşlarının çevre ülkelerin içe dönük sanayileşme modelinin işleyebilmesi için planlamanın gerekli olduğu yönündeki telkinleri, dış yardımların tehlikeye düşmesi olasılığı karşısında Türkiye'yi dönemin siyasi iktidarı tarafından bir Koordinasyon Bakanlığı'nın kurulmasına kadar götürmüştür (Turgut, 1991:185).

Bu açıdan bakıldığında; planlı bir ekonomiyi, dış borç veren çevreler de istemektedir. Verilen borçların geri alınması açısından, dış borçlanma ve yabancı sermaye girişi, ekonominin belirli programlara göre düzenlendiği güvenilir ve açık bir ortamı gerektirmektedir. Nitekim daha sonra Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hazırlanmasında katkıda bulunacak olan Tinbergen incelemeler yapmak üzere Türkiye'ye gelmiş ve bir iktisadi danışma kurulu kurulmuştur (Tayanç, 1973:139).Söz konusu gelişmeler 1960 sonrası planlamanın çekirdeğini oluşturmuştur.

Milli Birlik Hükümeti'nin desteğini alan ve bir süper kuruluş hüviyetine bürünen DPT'nin vasıtasıyla bu dönem içerisinde KİT'lerin Merkez Bankası tarafından para basılarak finanse edilmesine son verilmiş, yine KİT'lerin birbirlerine olan borçları temizlenerek kamu kuruluşlarının Merkez Bankası'na olan net borçları Hazine'ye devredilmiştir (Yenal, 2001:126).

1960'lı yılların sonuna doğru KİT'lerin Merkez Bankası'ndan borç alma yolu kapanmış olmasına rağmen, hükümetin para basarak gelirlerinin üstünde harcama yapması ve popülist amaçlarla sübvansiyon dağıtma geleneğini devam ettirmesi, ayrıca dış borçlar konusunda yaşanan olumsuzluklar 1950'lerin sonunda yaşanan sürecin tekrar karşımıza çıkmasına neden olmuştur (Yenal, 2001:129).

3.5.3. İkinci Aşama: 1970-1980

Türkiye ekonomisi 1960'lı yılların sonuna kadar tarım, hizmetler, sanayi ve diğer sektörlerde önemli gelişmeler kaydetmiştir. Fakat, bu gelişmelerin büyük bir bölümü dış borçlardan karşılanmıştır. Böyle bir gelişme stratejisinin ekonomiyi eninde sonunda büyük bir darboğaza sürükleyebileceği kolayca tahmin edilebilir. 1970 yılında söz konusu darboğazı aşabilmek, iç kaynakların etkin kullanımını sağlamak ve yeni kaynaklar yaratmak amacıyla, dönemin hükümeti, bir yandan Finansman Kanunu ile yeni vergi düzenlemelerine giderken, bir yandan da ihracatın sürekli olarak plan ve programlarda gösterilen hedeflerin altında kalması nedeniyle %66,6 oranında devalüasyon yaparak Türk Lirası'nın değerini düşürmüştür.

Devalüasyondan sonra hızlanan ihracat ve işçi döviz girişi nedeniyle döviz rezervleri artmış, fakat daha sonraki yıllarda özellikle petrol fiyatlarındaki yükselme sonucu artan döviz gereksinimleri ve ihracatın gerilemesi nedeniyle rezervler kısa sürede erimiş ithalatı karşılamak için aşırı bir şekilde borçlanmaya gidilmiştir.

Borçlanmanın kolayca yürütülebilmesi için dış ticaret ve kambiyo rejimlerinde yeni ayarlamalara gidilmiş, dış kaynak bulabilmek için daha önce kullanılmış olan yöntemler tekrar güncelleştirilmeye çalışılmıştır (Türkiye'de DÇM¹⁰ gibi).

Türkiye'de, ithal ikamesi kapsamında yürütülen korumacı ve popülist politikalar, ülkeyi üretmeden tüketir hale getirmiş ve bu tüketim yapısı ısrarla sürdürülmeye çalışılmıştır. Bu şekildeki bir yapılanma nedeniyle, özel kesim daha kârlı bulduğu iç pazara yönelmiş, ithalata bağımlılık giderek artmış ve ithal ikamesinden beklenen dışarıyla rekabet edebilecek ve ihracata yönelebilecek bir sanayi yapısı kurulamamıştır. Dönem içerisinde, işçi dövizleri, DÇM ve kolay bulunabilen kısa vadeli dış borçlar, söz konusu yapıyı 1979'a kadar taşımıştır (Pamuk, 1987:43).

¹⁰Dövizle çevrilebilir Türk Lirası mevduat hesapları (DÇM), Türkiye ekonomisinin gündemine 9 Haziran 1967 tarihli ve 1267 numaralı kararnameyle girmiştir. Bu hesapların niteliği, ülke içinde ve dışında oturan gerçek ve tüzel kişilerin ülkeye getirmek zorunda oldukları yetkili bankalar nezdindeki konvertibl dövizler karşılığında açtıkları hesaplar olmalıdır. Devletin kur garantisi tanıdığı bu hesaplarda bulunan dövizler yetkili banka tarafından T.C. Merkez Bankası'na devredilir. Hesap sahibi istediğinde kendisine Türk Lirası kredisi verilir ya da isterse döviz olarak çekebilir.

1960'lı yıllardan itibaren başlayan planlı ekonomi uygulamalarının gerektirdiği dış kaynak ihtiyacı, ithal ikamesine dayalı sanayileşme modeli, 1973 petrol bunalımının arttırdığı maliyetler ile 1974 Kıbrıs Barış Harekatı sonrasında karşılaşılan ekonomik sıkıntılar dış borçlanma ihtiyacını artırmış ve Türkiye bu yıllar içinde borç ertelemeleri de dahil olmak üzere toplam 7.288 milyar dolar dış kredi kullanmıştır (Şahin, 2000; 154). 1979 yılına kadar toplam dış borç miktarı 15.2 milyar dolara ulaşmıştır (Evgin, 2000:51).

3.6. 1980'den 2005'e Kadar Geçen Süre ve Borçlanma

Cumhuriyet Türkiye'si'nin borçlanma sürecinde 1950'den sonra üçüncü önemli dönem; 1980 ve sonrasıdır, çünkü Türkiye'yi borç çıkmazının içine sürükleyen asıl dönemdir. Bu konuda oldukça fazla çalışma yapılmış ve 80 sonrası sürekli analiz edilmeye çalışılmıştır. Yapılan çalışmalar çerçevesinde tekrar 1980 ve sonrasına bakarken, ilerleyen sayfalarda özellikle ekonomi tarihi açısından mihenk taşı olmuş olaylar üzerinde durulmuştur.

3.6.1. 1980-1990 Dönemi: 24 Ocak Kararları

Bilindiği gibi 1980 yılı Türkiye ekonomisindeki yapısal ve köklü değişikliklerin başlangıç yılıdır. Bu yılda; daha dışa açık, daha liberal ve daha piyasaya dönük uygulamalar başlatılmıştır. Ancak ekonomik kalkınmanın kaynak ihtiyacı dışarıdan karşılanmaya çalışılmış ve dış borçlanma miktarları da yıllar itibariyle büyük artışlar göstermiştir. 1980'de 15.7 milyar dolar seviyesinde olan dış borç miktarı, 1983'de 18.8 milyar dolara, 1984'de 20.8 milyar dolara, 1990'da 49 milyar dolara ulaşmıştır. 1983-1990 yılları arasında Türkiye'nin dış borç miktarı yılda ortalama 5 milyar dolar civarında artmıştır.

Özellikle, Türkiye'nin ithalatında önemli bir kalem olan petrol fiyatının yükselmesi döviz ihtiyacını önemli ölçüde artırınca, Türkiye; üretimde kullanılan girdilerini ithal edememeye başlamış, temel mallarda ortaya çıkan kıtlıklar ise karaborsa ve kuyrukları doğurmuştur.

Ekonomideki bu tıkanmanın aşılabilmesi için yeni dış kaynak arayışına girişilmiştir. Dünya Bankası, IMF gibi dış kaynak sağlayan kuruluşlar bu yardımları ekonomide yapısal bir dönüşüm yapılması şartına bağlamışlardı. Bunun üzerine 1980 yılında bu yapısal dönüşümleri de içeren ‘‘24 Ocak Kararları’’ olarak anılan bir dizi önlem uygulamaya konulmuştur.

Alınan kararlara göre; dolaylı hükümet teşvikleri artacak, içe değil dışa dönük bir kalkınma stratejisi izlenecek, daha önceleri yabancı yatırımın yasaklandığı sektörler de dahil olmak üzere yabancı sermaye teşvik edilecekti ve böylece liberalleşen Türkiye ekonomisi küreselleşen dünya ekonomisi içerisindeki yerini alıp, kendisine verilecek görevleri beklemeye başlamıştır (Demircan, 2004: 3-13).

Bu arada 12 Eylül 1980’de askeri müdahale yaşanmış, darbeden bir süre sonra başlayan terör olayları savunma giderlerini ve dış borç ihtiyacını artırmıştır. Askeri, siyasi ve ekonomik olaylar birbirine girmiş ve 1980’li yıllar büyük sıkıntılara sahne olmuştur. Darbeden bir süre sonra 1983’te, Özal Hükümeti başa geçmiş ve serbest piyasa ekonomisine dayalı bir politika izlemiştir.

Özal Hükümeti ülke yönetiminde kaldığı süre boyunca; kamu harcamalarında önemli miktarlarda artış yaşanmış ve bu da iç ve dış borçların artırmıştır. Özellikle enerji, haberleşme ve konut başta olmak üzere yapılan altyapı harcamaları dış borçlanmayı artırmış ve 1990 sonrasında, kamu kesimi borçlanma gereğindeki artış bir türlü frenlenememiştir.

Demircan, Türkiye’nin borçlarını konu alan çalışmasında 1980 sonrası borçlanma politikalarını sayfa 60’daki tabloyla özetlemiştir. Tablonun sol kolonunda; uygulanan politikalara, sağ kolonda ise bu uygulamaların ortaya çıkardığı iktisadi sonuçlara değinmiştir (2004:12).

Tablo 9. 1980 Sonrası Dönemi Borçlanma Politikası

1983 ve Sonrası Serbestleşme Politikası	Kısa Vadeli Dış Borçlarda Artış
1983 ve Sonrası Yerel Yönetimler,KİT ve Fonlara Borçlanma Yetkisinin Verilmesi	Dış Borçlarda Artış
1983 ve Sonrası Dış Borçlarda Serbestleşme	Döviz Tevdiat Hesabı Uygulaması
1983 Hazine Müsteşarlığı'nın Kurulması	İç-Dış Borç Yönetimi
1983 ve Sonrası Merkez Bankası Kısa Vadeli Avans Kullanımı	Enflasyon
1983 ve Sonrası Bütçe Dışı Fonlarda Artış	Denetim Sorunu
1986 ve Sonrası İç-Dış Borç Anapara Ödemelerinin Bütçe Dışına Çıkarılması	Denetim Sorunu
1987 Sıkı Maliye Politikası	Borç Yükünde Azalma
1989 Finansal Liberalizasyon	Borç Yükünde Artış
1990 ve Sonrası	Kamu Kesimi Borçlanma Gereğinde Frenlenemeyen Artışlar

Kaynak: Demircan, Esra Siverekli. 2004. Türkiye, Ekonomik Kriz, Borç Üçgeni, Muğla Üni. İİBBF Tartışma Tebliğleri. 12. Muğla

3.6.2. 1990-1995 Dönemi: 5 Nisan Kararları

1984-1989 yılları arasında Türkiye ekonomisinde bir genişleme dönemi yaşanmıştır. Bu dönemde Batı ekonomilerinde meydana gelen canlanma, Türkiye'nin izlediği ihracata dayalı büyüme stratejisi ile de örtüşerek ihracatın artmasına neden olmuş ve Türkiye ekonomisi bir genişleme sürecine girmiştir. Fakat 1990'a gelindiğinde dış dünyada iki önemli gelişme Türkiye ekonomisini doğrudan etkilemiştir. Bunlar, İran-İrak savaşının sona ermesi ve 1990 Körfez Krizi'dir. Bu iki dış gelişme Türkiye için önemli iki pazarın kaybolmasına neden olmuştur. Türkiye'yi çok yakından ilgilendiren ve etkileyen bu iki gelişmeye ek olarak dünya ekonomisinde de bir daralma süreci görülmüştür. Tabiki, bunların hepsi birlikte Türkiye'nin ihracatı üzerinde olumsuz etki yaratmıştır. Ülke içinde kamu açıklarının enflasyon üzerinde yarattığı baskı ve izlenen kur politikası ile diğer

ekonomik kötü gidişat¹¹ 1994 krizine götüren ortamı hazırlamış ve Nisan ayında ekonomik tedbirlerin alınmasını kaçınılmaz kılmıştır (Demircan, 2004:17).

Söz konusu program sıkı maliye politikası ile sıkı para politikası esasına dayalı ortodoks; ücret artışlarının bütçe ödenekleri ile sınırlı tutulduğu, KİT ürünlerinin fiyatlarının önce artırılıp 6 ay sabit tutulduğu heterodoks politikalar içeren karma bir yapıya sahiptir (Bahçeci, 1997:22).

Dönemin koalisyon hükümeti 5 Nisan kararlarını alırken temel sorun olarak, kamu finansmanında yaşanan dengesizliği görmüş ve tedbirlerini o yönde almıştı. Buna göre kısa dönemde, yatırım ve cari harcamalar kısıllanacak ve geçici vergiler kanalıyla kamu dengesi kısa dönemde tutturulacaktı. Bu amaca kısmen de olsa 1994 yılı içinde ve 1995 yılının ortalarına kadar ulaşıldı. Ancak erken seçim dolayısıyla harcamaların tekrar artırılması ve ek gelirlerin sağlanamaması ile başlanılan noktaya geri dönüldü. MB'nın ve Hazine'nin disiplini bozuldu. IMF, erken seçim kararının alınması ile ekonomideki kontrolü bıraktı.

1994'deki düşüşten sonra 1995 ve 1996'da dış borç stokunda hızlı bir artış yaşandı. Dış borç stoku 1995'de 73.3 milyar dolardan, 1996'da %8.9'luk bir artışla 79.8 milyar dolara çıktı.1993 yılında ödemeler dengesi açığının etkisiyle 12 milyar dolar artan borçlar, 1994'de yaklaşık 2 milyar dolar düşerken, 1995 ve 1996'da sırasıyla 8 ve 6.5 milyar dolar arttı.

Dış borç stokunun yaklaşık dörtte üçünü orta ve uzun vadeli borçlar oluşturmaktaydı. Her ne kadar değişimlerin ana nedenini, borç stoku içindeki ağırlığı nedeniyle bu tür borçların oluşturacağı düşünülse de kısa vadeli borçlardaki dalgalanmalar ve çapraz kurlardaki değişimler, dış borçlardaki değişimi açıklamakta daha önemli bir yere

¹¹4 Şubat Kararları sonrası 1988-89 yılında gözlenen durgunluğun önlenmesi için dünyada daha önce uygulanmış ve uygulanan, aşırı değerli kur ve yüksek faiz politikası ve sermaye hareketlerinin senbestleştirilmesi kanalıyla Türkiye ekonomisi bir nevi "ithalata dayalı büyüme" diyebileceğimiz, yapay bir sınırlı canlanma dönemine girmiştir. Mevcut mevzuat ve ekonomik koşullar banka, büyük şirket, holding ve hatta KİT'lerin yurtdışından borçlanmasına ve elde ettikleri bu fonlarla yüksek faiz ve kur makasından yararlanmalarına olanak sağlamış, bu durumda oluşan açık pozisyonlar 1994 krizinin nedenlerinden birini oluşturmuştur. Krizi hazırlayan etkenlerden birisi de 1985 yılından itibaren kontrolden çıkmaya başlayan ve 1990 yılından itibaren de hızla yükselen enflasyon oranıdır. Türkiye'de yaşanan kronik enflasyonist süreç bir yandan ekonomideki belirsizliği artırıp gelir dağılımı üzerinde olumsuz etki yaparken, diğer taraftan asıl ortaya çıkış sebebi olan kamu açıklarının katlanarak artmasına neden olmaktadır. Çünkü enflasyonist ortamlarda kamu gelirleri reel olarak tahsil ve ödeme süreleri arasındaki gecikme dolayısıyla erimektedir. Diğer yandan iç ve dış borçla finanse edilmeye çalışılan kamu açıkları, borç anapara ve faiz ödemelerinin sürekli katlanması dolayısıyla bir türlü daralma sürecine girememekte ve son çare olarak emisyon hacmi artırılarak kamu açıkları finanse edilmektedir.

sahipti. Ayrıca, dış borç kaynaklarının tıkanması iç borca yönelimi artırmış ve bu da kısa vadeli iç borç senetlerinin piyasaya sürülmesine ve beraberinde borçlanma maliyetlerinin artmasına sebep olmuştur. Kısa vadeli borçlar 1996'da %31 artarak 15.7 milyar dolardan 20.5 milyar dolara yükselmiştir. Oysa aynı dönemde uzun ve orta vadeli kamu borçları düşmüş, orta ve uzun vadeli özel borçlar %37 oranında artmıştır. ABD dolarının, Japon yeni ve Alman markı karşısında değer kazanması da dış borç stokunun ABD doları cinsinden düşmesine neden olmuştur (Demircan, 2004:24-29).

3.7. Borçlanmada Son dönem: 1996-2005

1996-1998 yılları arasında kısa süreli hükümetler döneminin yaşanması belirsizliği artırırken, orta ve uzun vadeli istikrar programlarının uygulanması da mümkün olmamış, alınan önlemler ise bir defalık kaynak bulmaya yönelik kısa vadeli arayışlar olmuştur. Türkiye ekonomisinde 1995 yılında başlayan hızlı büyüme eğilimi, 1998 yılının Nisan ayına kadar devam etmiş, ancak hem yurtiçindeki siyasi istikrarsızlık hem de Güneydoğu Asya'da ve daha sonra Rusya Federasyonu'ndaki mali kriz nedeniyle sona ermiştir

Bu gelişmelerin sonucunda 1999 yılının sonuna doğru ekonomik görünüm son derece karamsar bir yapıya bürünmüş, ekonomik büyüme -%6.1 olmuş, enflasyon (TEFE) %70'e, Hazine'nin yıllık bileşik faizi ortalama %106'ya yükselmiş, bütçe açıkları ise taşınamaz bir noktaya ulaşmıştır (TCMB Yıllık Rapor, 1999). Artık hiperenflasyon aşamasına gelindiği kanısı hakim olmaya başlamıştır. Bir de buna 1999 yılının seçim yılı olması nedeniyle ortaya çıkan belirsizliğin yarattığı etkiler eklenmiştir.

1999 yılında yeni kurulan koalisyon hükümeti ekonomideki bu kötü gidişatı önlemek ve dış kaynak bulmak amacıyla IMF ile anlaşmaya oturmuştur. Ancak yapılan anlaşma yeni bir sürecin başlatılması şeklinde değil de daha önce başlayan stand-by arayışlarının devamı ve sonucu niteliğinde olmuştur.

1999 Nisan ayı genel seçiminde oluşan üçlü koalisyon hükümeti Temmuz-Aralık aylarını kapsayan, daha önceki sürecin devamı olarak Yakın İzleme Anlaşması¹² uygulamasını başlatmış ve 1999 Aralık ayında da 2000-2002 yıllarını kapsayan üç yıllık orta vadeli stand-by anlaşmasını imzalamıştır. Bu çerçevede Ocak 2000’de sıkı para ve döviz kuru politikası ile bankacılık sektöründe yapısal dönüşümleri içeren Enflasyonu Düşürme Programı başlatılmıştır. Program 2000 Kasım ve 2001 Şubat aylarında yaşanan krizler nedeniyle kesilmiş ve Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı uygulamaya konulmuş ve 2002 yılı başında üç yıllık (2002-2004) yeni bir stand-by anlaşması imzalanmıştır.

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, kamu maliyesi, gelirler politikası, özelleştirme, bankacılık, para politikası ve acil yasal düzenlemeler çerçevesinde bir dizi tedbiri içermektedir. Kasım ve Şubat krizlerinin mali piyasalarda, özellikle bankacılık kesiminde yarattığı olumsuz gelişmeler dikkate alınarak paket üç aşamalı olarak belirlenmiştir. Bunlar, bankacılık sektörüne ilişkin alınacak tedbirlerle kriz ortamından süratle çıkmak, faiz ve döviz kuruna istikrar sağlamak suretiyle ekonomik birimlere orta vadeli bir perspektif hazırlamak ve makroekonomik istikrarı tesis ederek istikrarlı bir büyümeyi sağlamaktır. Program uzun dönemde enflasyon hedeflemesi sistemine geçilmesini amaçlamaktadır ve Merkez Bankası yıllık enflasyon hedeflerini açıklayarak buna hazırlık yapmaktadır.

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı 2003 yılında da uygulanmıştır. Bununla birlikte, Kasım 2002’de genel seçimlerle tek başına iktidar olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) ise Acil Eylem Planı adı altında, kamu maliyesi, gelirler politikası, özelleştirme, bankacılık, para politikası, reel sektör, alt yapı yatırımları ve eğitim gibi alanlarda üçer aylık, altışar aylık ve bir yıllık bir dizi tedbiri uygulamaya koyacağını ve IMF ile yapılmış olan anlaşma ve taahhütlere bağlı kalacağını dile getirmiştir.

¹²“Yakın İzleme Anlaşması”, 2000-2002 dönemini kapsayan, Stand-by öncesinde belirli hedefler çerçevesinde ekonomiyi düzenleyici önlemler içeren IMF destekli bir programdır.

3.8. Rakamlarla Cumhuriyet Dönemi Analizi

1923'ten itibaren borçlanma verilerini incelediğimizde, yıllar itibariyle iç ve dış borcun sürekli arttığını görmekteyiz. Bölümün başında genç cumhuriyetin ilk yıllarında borçlanma yoluna gitmediğinden bahsetmiştik. Dolayısıyla ilk sekiz sene borçsuz geçen dilimdi. Ardından gerek yatırım ihtiyacı, gerekse de sermayeyi millileştirme çabaları için ödenmesi gereken Osmanlı borçlarının finansmanı çabası, borçlanmayı başlatmıştır.

Bütün bunlara rağmen, 1923 – 1945 arasını ekonomik anlamda bağımsız kararların alınabildiği dönem olarak vurgulayabiliriz. Burada özellikle Lozan Antlaşması'nın çok etkisi vardır. Antlaşmayla beraber kapitülasyonların kalkması, Osmanlı borçları konusunda kesin çözüme kavuşulması ve savaş tazminatı konusunun karara bağlanması ekonominin nefes alabilmesini sağlamıştır. Tıpkı Düyun-u Umumiye kurulana kadar Osmanlı'nın da kararlarında bağımsız olduğu dönemlerde olduğu gibi.

Aslına bakılırsa Cumhuriyeti kuran kuşaklar, dış borçtan oldukça uzak durmaya çalışmışlardır. Osmanlı Devleti'nin dış borçlanma süreci ve ekonomik bağımlılığın yarattığı sıkıntılar 1930'lu yıllara kadar borçtan uzak durulmasının sebepleri arasında sayılabilir. Alınan ilk borçlar özellikle yabancı şirketlerin millileştirilmesi için gerekli görülmüştür.

Yabancı yatırımlara ve dış borçlara, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki hükümetler daha sıcak bakmışlardır. Özellikle Avrupa'nın yeniden yapılanabilmesi için Amerikan hükümetinin çıkartmış olduğu Marshall Planı, dönemin başbakanı Hasan Saka'yı oldukça umutlandırmıştır. Saka, Amerika'dan sürekli yardım gördüğümüzü ve bizim de onlara dürüst davrandığımız için ikili ilişkilerimizin oldukça iyi bir seviyede olduğunun altını çizerek, gönderilecek yardımdan azami ölçüde istifade edeceğimizi belirtmiştir (Çavdar, 2003:309).

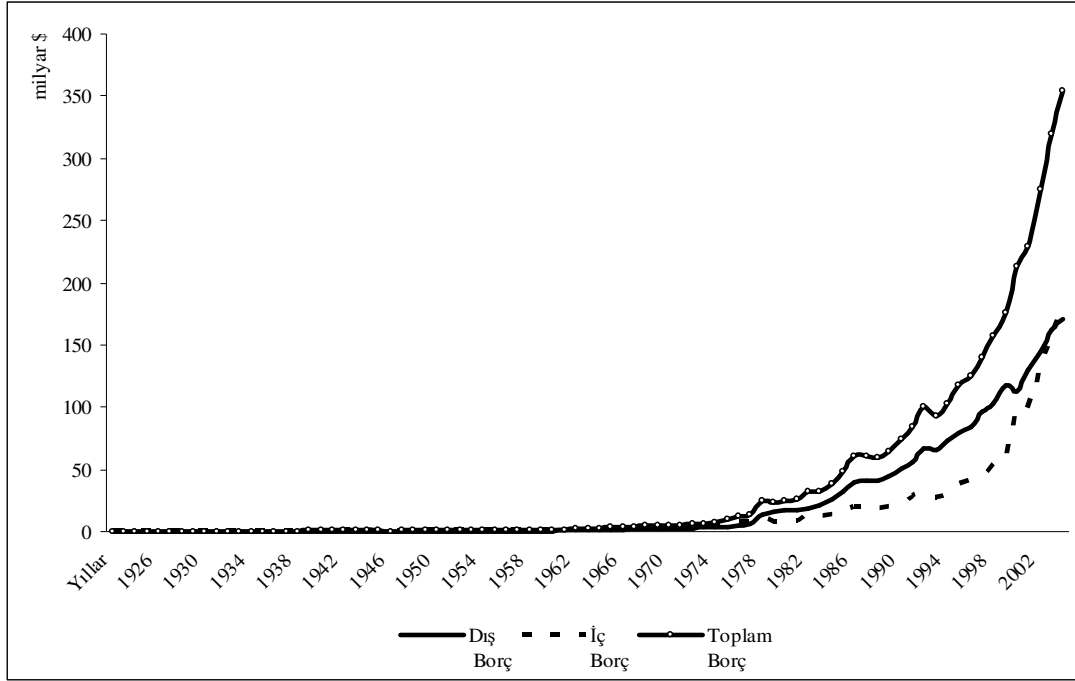
Bütün bu gelişmelerden sonra, 1946-1950 döneminde ABD'nin askeri ve ekonomik yardımları Türkiye'ye dışa bağımlılık açısından ilk adımları attırmıştır. 1950-1960 dönemi ise, hem siyasi hem de ekonomik bağımlılığın doruğa ulaştığı dönemdir. Bu dönem,

devletin kilit mevkieinde Amerikalı uzmanların görev almaya başladığı bir dönem olmuştur. Aynı zamanda, Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası ile Petrol Yasası dönemin en tartışılan konuları arasında yer almışlardır (Çavdar, 2003:315).

1950'li yılların ilk yarısındaki bolluk ekonomisi olarak algılanabilecek dönem; 1955'te Türkiye'nin dış ödemeler bunalımının içine düşmesiyle son buldu. Borçlanma olanakları sifira inen ülkede ithalat kısıtlamaları başlamıştı. Bu da, artık birçok maddenin ithal edilemediğini ifade ediyordu. İthal edilen birçok mal piyasadan çekilirken, karaborsa ve spekülasyon gibi olaylar kendini göstermeye başladı. Savaş yıllarının milli korunma yasası ile birlikte mallar üzerine konulan narhlar yokluğu da peşinden getirdi. Sabahın erken saatlerinde oluşan kuyruklar ve çözüm bekleyen ekonomik sorunlar eskisinden daha da ağırlıklı olarak gündeme gelmişti. Belki de uygulanan liberal ekonomi politikaları bu durumun nedeniydi ancak kimse bu konu üzerinde durmuyordu.

Bu arada Ortak Pazar ülkeleri ve Japon ekonomisi güçlenmişti ve dünya ticaretinde rekabet artıyordu. Gelişmiş ülkelerin; başta Amerika olmak üzere, Türkiye ekonomisi için düşündükleri bir konum vardı ve ekonomiyi oraya oturtmak için uğraşıyorlardı. 1958 yılını içine alan bu dönem IMF'in sahneye çıktığı zamandı. 1958 hükümeti çok tepki çekmesine rağmen, IMF'nin bütün koşullarını kabul ederek istikrar tedbirlerini imzaladı. Lozan'la kazanılan ekonomik bağımsızlık tekrar elden gidiyor gibi görünüyordu (Çavdar, 2003:318).

Şekil 1. 1923'ten Sonra Türkiye'de İç, Dış ve Toplam Borçlar

Kaynak: Ek-2'de yer alan değerlerden elde edilmiştir.¹³

Türkiye'deki ekonomik gelişmeler ve değişen dünya ekonomisinin yeni sorunları derken, 1980'lere kadar Türkiye hem içeriden hem de dışarıdan borçlanmaya devam etti. Ancak özellikle grafikte; daha çok dikkat çeken yükselmenin, 1980'den sonra olduğunu rahatlıkla görebiliriz.

Hem iç hem de dış borçların hızla arttığı bu süreç Türkiye'nin borçlanma serüveninde en hareketli kesittir. Bu dönem borçlanmasının 1930'lardan itibaren yapılan borçlanmalardan en önemli farkı, dış borçların artmış olmasıydı. Artık iç borçlanmadan daha fazla bir dış borçlanma vardı.

1980'den 2005'e kadar Türkiye ekonomisi çok olumlu gelişmeler yaşayamamıştır. 1980'li yılların ikinci yarısından başlayarak kamu açıklarının finansmanında artan

¹³ Daha rahat analiz edebilmek için şeklin büyütülmüş haline Ek 11'de yer verilmiştir.

oranlarda iç borçlanmanın kullanılması ve devlet tahvili ile hazine bonosu faiz oranlarının giderek yükselmesi, kamu giderleri içinde faiz yükünün hızla artmasına yol açmıştır.

IV. BÖLÜM

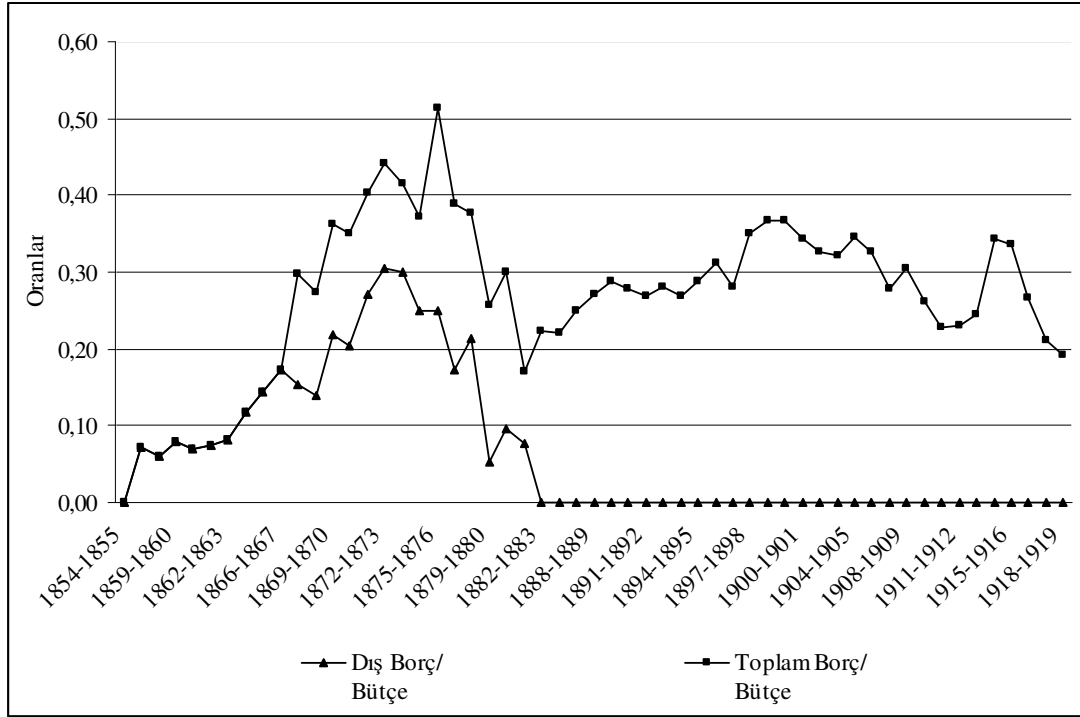
DEĞERLENDİRMELER VE SONUÇ

Bütün bu aktarılanlardan sonra, verileri 150 yıllık bir bütün olarak inceleyip, bu süreçte borçlanmanın nasıl bir seyir izlediğini değerlendirebiliriz. Değerlendirmelere geçmeden, daha önce bahsedilen birkaç ayrıntıyı tekrar etmek gerekmektedir.

Mali yıl olarak 1923'e kadar 1854-1855 şeklinde bir tanımlama görülecektir. Bu Osmanlı bütçelerinin bu şekilde dönemlendirilmelerinden kaynaklanmaktadır. Ancak daha sonra tek yıl sistemiyle 2005'e kadar veriler tablolanmıştır. Bir başka önemli konu ise bütçe ve gayri safi milli hasıla rakamları teminidir. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde bugünkü tanımı ile GSMH hesaplanmıyordu. Bunun yerine bütçeler vardı ve bu bütçeler de gider esaslıydı. Yani önce gelirler elde edilir ve bunlar harcamalara göre dağıtılırdı. Bu nedenle de anlamlı bir oran karşılaştırması yapabilmek için 1923'ten sonraki bütçelerin gelir kalemi ile yine Osmanlı bütçelerinin de gelir kalemi kullanılmıştır. Burada da gelirlerin ne kadarı borçlanmaya ayrılmış, ona bakılmıştır. Böylelikle dışa bağımlılık açısından genel bir bakış açısı kazanılabilecektir.

İlk olarak aşağıdaki iki şekli inceleyeceğiz. İlk şekil 1854'ten 1923'e kadar dış borcun ve toplam borcun bütçe içindeki paylarını gösteren bir şekildir. 1881'den sonra dış borcun bütçeye oranı sıfır olarak gözüküyor, çünkü o tarihten sonra borçlar bütçede tek bir kalem olarak tutulmaya başlanmıştır. Genel Borçlar başlığı altında tutulan borçlar için iç ve dış ayırımı yapılmamıştır. Dolayısıyla 1881'den sonra sadece toplam borç oranlarıyla ilgili açıklama yapabiliriz.

Şekil 2. 1854'ten 1923'e Kadar Borç ve Bütçe Hareketliliği

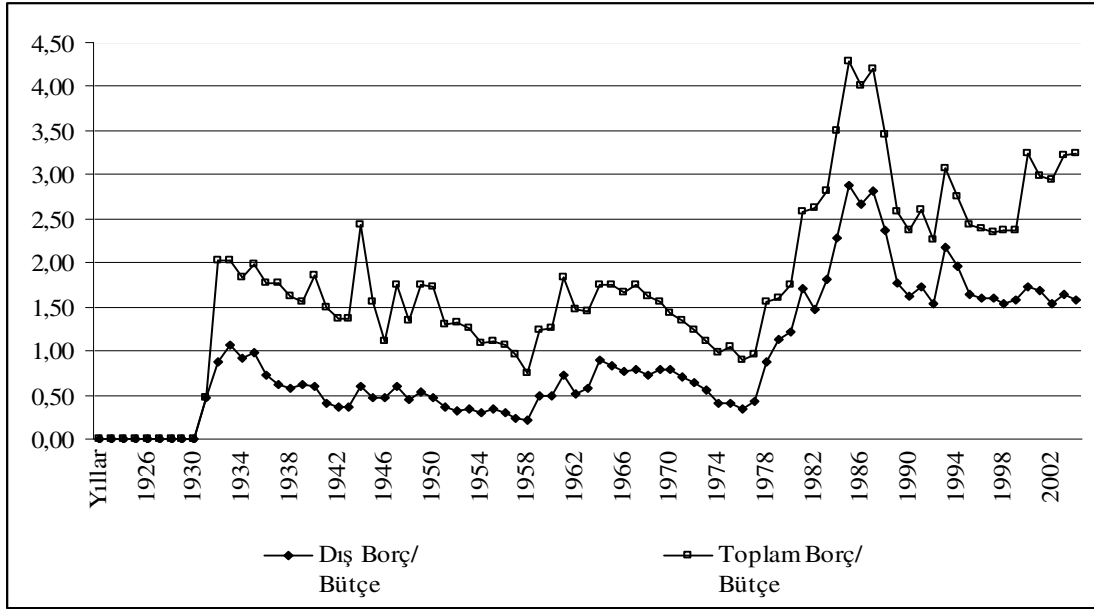

Kaynak: Ek-2’de yer alan değerlerden elde edilmiştir.

Genel olarak bakıldığında; dış borçlanmanın, 1881’e kadarki dönemde bütçe içinde %30’u aşmadığını görmekteyiz. Hatta 1875 yılında ilan edilen moratoryuma rağmen dış borçlanma yükselmemiş, aksine düşmüştür. Daha sonraki yıllarda ise toplam borcun oranı, ortalama %30’larda dalgalanmıştır. Bu nedenle gereğinden fazla borçlanma ya da borcu gereksiz yerlere harcama gibi bir durum buradaki şekil incelendiğinde ortaya çıkmamaktadır.

Hatırlanacağı gibi çalışmanın başlarında; Osmanlı dönemine ait verileri aktarırken 1881’e kadar bütçelerde iç ve dış borç değerlerinin “Deyn-i Dahili” ve “Deyn-i Harici” başlıkları altında ayrı ayrı yer aldıklarını, ancak Düyun-u Umumiye İdaresi’nin kuruluşuyla beraber genel borçlar olarak tek kaleme indiğini vurgulamıştık. O nedenle Şekil 2’yi incelediğimizde 1881’den sonra dış borçların bütçeye oranı sıfır olarak görülmektedir.

Şekil 3. 1923'ten 2005'e Kadar Borç Ve Bütçe Hareketliliği

Kaynak: Ek-2’de yer alan değerlerden elde edilmiştir.

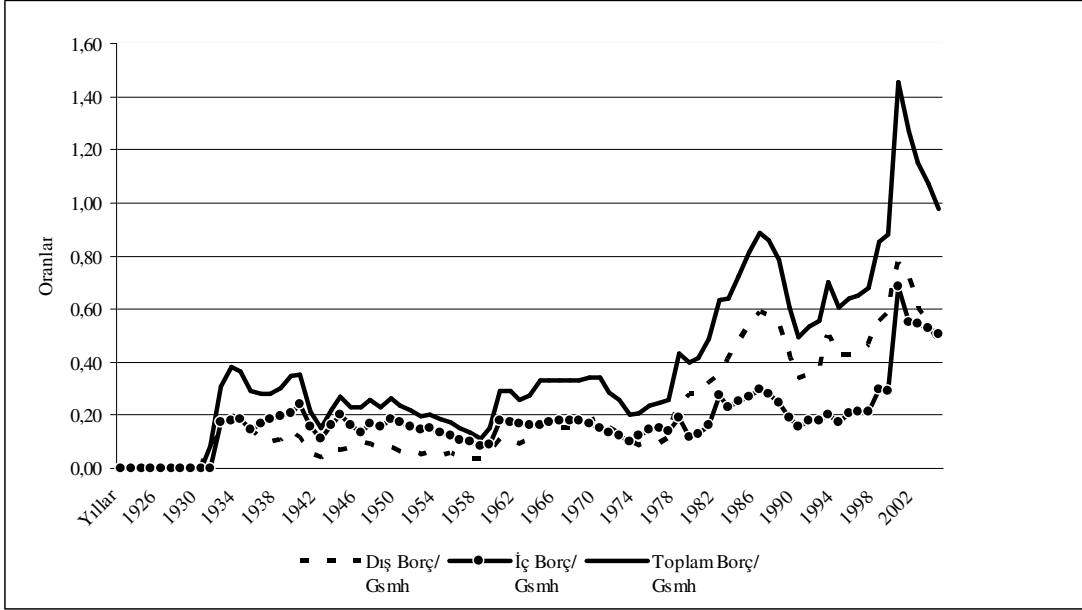
Üçüncü şekli incelediğimizde ise; ki buradaki veriler de 1923’ten 2005’e kadar olan borçlanma oranlarıdır, Cumhuriyet’in ilk yıllarında borçlanma olmamasından dolayı hem iç hem de dış borçların GSMH’ya oranları sıfırdır. Osmanlı’dan kalan borçların tasfiyesi de henüz gerçekleştirilmediğinden dolayı devraldığımız borç da şekilde gözükmemektedir.

1980’lere kadar uygulanan politikaların etkisiyle; bütçenin, ortalama yarısının dış borçlara gittiği ve daha önce de değinildiği gibi bu dönemde iç borçlanmanın daha fazla olduğunu görüyoruz. Hatta 1950’lerden sonra borçlanmanın hem içeride hem de dışarıda azalma eğilimine girdiğini söyleyebiliriz. Ancak 1980’den sonra liberal ekonomiye geçişle beraber borçlanma oldukça hızlı bir şekilde artmıştır.

Osmanlı döneminde GSMH hesaplamaları yapılmadığı için 1923’e kadar olan süreçte borçları GSMH’ya oranlamak mümkün değildir. Ancak 1923’ten sonra bütün veriler elimizde olduğu için cumhuriyet dönemini farklı bir grafikte tekrar gözden geçirebiliriz. Böylece Türkiye’nin borçlanmasındaki kırılma noktalarını daha rahat

görebiliriz. Bunun için de yine borç rakamlarının GSMH'ya oranlarının bulunduğu tablodan elde ettiğimiz grafiği kullanabiliriz.

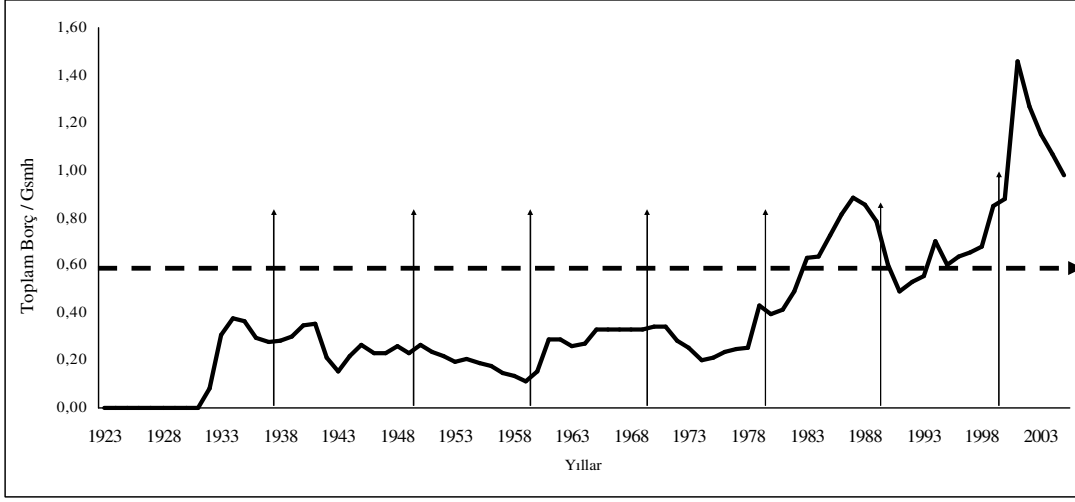
Şekil 4. Cumhuriyet Dönemi Borç Verilerinin GSMH'ya Oranlanması

Kaynak: Ek-9'da yer alan verilerden elde edilmiştir.

Bu grafiği incelerken de; Türkiye'nin ekonomi tarihinde mihenk taşı sayılabilecek tarihleri bir sonraki şekilde kırılma noktaları olarak işaretlemiş ve genel anlamda Cumhuriyet dönemi borçlanma evrelerini daha akılda kalıcı olabilmesi için oklarla ayırmış bulunmaktayız. Buradaki amaç fotoğrafa bir bütün olarak bakabilmek ve borçlanma tarihini akıllarımızda resmedebilmektir.

Şekil 5. Cumhuriyet Dönemi Borçlanmasında Kırılma Noktaları

Kaynak: Ek-9'da yer alan verilerden elde edilmiştir.

Çalışmanın başından itibaren sürekli olarak Türkiye'nin borçlanma serüveninde bugünkü kronik tablodan 1980 ve sonrasında sorumlu olduğunu vurgulamıştık ve bu iki grafik borç rakamlarının GSMH'ya oranlanmış halleriyle de bunu doğrulamaktadırlar. 1923 sonrasında incelerken; ilk evreyi 1938 Atatürk'ün vefatına kadar olan süre olarak belirlemiştik ve bu süreçte kısmen borçlanmanın olmadığı ve kalan yıllarda da sermayeyi millileştirme çabalarından bahsetmiştik. Lozan ile ekonomik bağımsızlığımız ilan edilmişti ve ekonomi dışarıya kapanmıştı.

Bu süreç Atatürk'ün ölümüyle son bulmuş ve yeni evre İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesiyle başlamıştı. 1950'lere kadar geçen bu sürede Atatürk'ün izlediği politikaların izinde gidilmiş ve 1941 yılında Avrupa ve Amerika başta olmak üzere tüm dünyayı karşı karşıya getiren II. Dünya Savaşı'ndan uzak durulmuştu. Dönemin önemli siyasi olayı ise 1946'da tek partili rejimin yerini çok partili parlamenter sisteme bırakması olmuştu. Bu siyasi olay, o dönemde CHP'ye muhalefet olan DP'yi hükümetin başına getirmiş ve ardından DP Dönemi başlamıştı.

Menderes Hükümeti'nin başta olduğu bu yıllar 1960 Askeri Darbesi'ne kadar devam etmişti. Bu hükümet Türkiye'nin 1922'de Lozan'da kazandığı ekonomik bağımsızlığını 1958'te IMF ile imzalanan borç anlaşması ile ekonomideki dış etki giderek

fazlalaşmıştır. Ancak ikisi arasındaki tek fark; Lozan'da Avrupa'nın elindeki ekonomimizi kurtarmaya çalışmışken, IMF anlaşmalarıyla ekonomik bağımsızlığımızı yeniden yitirmiş oluyorduk. Sonuç olarak Türkiye'yi ekonomik olarak dışa bağımlı hale getirme senaryosunun başrol oyuncusu değişmişti.

Petrol Krizi dünya ekonomisine şok yaşattırken 1974 yılı Türkiye'de de çalkantılıydı, çünkü Kıbrıs sorunu gündemdeydi. Bununla beraber 1960'larda başlayan asker – siyasetçi çekişmesinin en hissedilir şekilde yaşandığı bir dönemdi. Ekonomi, siyasetteki istikrarsızlıktan etkileniyordu ve bu hassasiyetini 1970'lerin ikinci yarısında artan borçlanma rakamlarıyla göstermişti.

Borçlanmada tehlikeli sulara yüzülmeye başlandığı ve oranların yüzde altmışlardan daha yüksek seviyelere çıktığı; 1980 – 2005 dönemini, bir bütün olarak ele alırsak, iktisat politikalarının “yapısal uyum” diye adlandırılan serbestleşme boyutunda bir süreklilik göze çarpmaktadır. Dönemin ilk on yılına Turgut Özal'ın çeşitli konumlarda damgasını vurmuş olması bu sürekliliğe katkı yapmış; 1991'de iktidara gelen DYP-SHP iktidarı ise, kısa bir duraksama sonunda ve özellikle Çiller'in başbakanlığından sonra, aynı politikalara bağlanmıştı. Hatta REFAH-YOL hükümeti hariç, 1995 sonrası tüm hükümetler için aynı saptama yapılabilir. Görüşleri açısından bu yeni liberal akıma uyum gösterdiği söylenemeyecek DSP ve ağırlıklı koalisyon hükümeti ile AKP bile, uluslararası finans kuruluşlarından gelen yeniden yapılanma önerilerine büyük ölçüde teslimiyet göstermişlerdi. Bu nedenle borç rakamları önlenemez bir yükselişe geçmişti.

Yine dördüncü şekildeki grafiği bir kalp grafiği gibi düşündüğümüzdeyse; 1980 yılına kadar genel anlamda hayati fonksiyonları çok etkileyemez gibi görünen anlık çarpıntılar yaşanmıştır. Fakat 1980 sonrası Türkiye ekonomisinin her defasında ölümden döndüğü krizler yaşadığını söylemek çok da abartı olmaz. Her defasında bir öncekinden daha şiddetli gelen krizler bir şekilde atlatılmış ve bu genellikle borç ertelemeleri sayesinde gerçekleşmiştir. Hatta borçların sürdürülür olup olmadığı uzunca bir süre tartışılmıştır.

Osmanlı borçları, Türkiye'nin 1980 senesi ve sonrasına bakıldığında masum kalmaktadır. Evet, borçlu gelmiştik, ancak bu borçlar tarihin tozlu raflarında yerini çoktan

almış görünüyor. Asıl sıkıntı dünya ekonomisine eklemeye çalışırken, ekonomiyi büyük ölçüde dışa bağımlı hale getirmemizden kaynaklanıyor.

Tarih tekerrür edebilir. O nedenle 1838 Balta Limanı Anlaşması'nı 1995 Gümrük Birliği Anlaşması'na, Düyun-u Umumiye İdaresi'ni IMF'ye ve Batılılaşma çabalarını da uygulanan politikalar açısından 1980 sonrasına benzetebiliriz. Eğerki Osmanlı gibi gücünü dünyaya kanıtlamış bir devlet; 1838'den sonra tamamen serbestleşen ticareti ve ardından gelen nakit sıkıntısından dolayı Düyun-u Umumiye ile borçlarının düzenlenmesini yabancıların eline bırakmak zorunda kalmış ve buna ancak 60 yıl dayanabilmişse, daha yüz yılını bile tamamlayamamış Türkiye'nin yaptığı borç anlaşmalarının da benzer sıkıntılar doğurmayacağından emin olamayız.

Osmanlı'nın borçlanmaya başladığı tarihten 1881 yılında Düyun-u Umumiye'ye kadar geçen ilk dönem, hızla borçlanmanın yaşandığı bir dönemdi. Ancak yine de Osmanlı bütçelerini incelediğimizde; borç geri ödemeleri için ayrılan payın yüzde yirmileri aşmadığını görmüştük. Osmanlı borçlanmasının ikinci dönemin de ise birinci döneme kıyasla daha yavaş borçlanıldığını ama en nihayetinde 1923'te Cumhuriyet'in ilanı ile Osmanlı'ya ait her şeyin tarih olmasıyla o an için borçlar meselesi de kapanmıştı.

Daha sonra Cumhuriyet Türkiye'sinin borçlanma süreci yine bölümler halinde aktarılmıştı ve buradaki bulgular belli bir süre Osmanlı dönemi borçlanmasından farklı gözüküyordu. Bu arada bir de Osmanlı borçları meselesi vardı ve 1922 yılında Lozan Anlaşması'yla taraflar bu konuda anlaşmaya varmış ve Türkiye kendi payına düşen borçları kabul etmiş ve bunları 1930 yılından sonra geri ödemeye başlamıştı. İlk döneme damgasını vuran ilk süreç Atatürk'ün başta olduğu dönemdi. Milli ekonomi ve sermayenin millileşmesi asıl hedefti. Egemenlik kayıtsız şartsız milletindi ama bir de tam bağımsızlık şarttı, dolayısıyla ekonomik bağımlılığımız sona ermeliydi. Bu nedenle imzalanan Lozan Anlaşması 23 Temmuz 1922'de Türkiye'yi tam anlamda bağımsızlaştırmıştı. Bu nedenle yapılanma konusunda herhangi bir ülkenin yaptırımıyla karşılaşmamıştık.

Mustafa Kemal'in her alandaki ileri görüşlülüğü borçlanma politikalarında da kendisini göstermişti ve genç Cumhuriyet ilk yıllarında hiç borçlanmamıştı. Borçlanmanın

başladığı 1930'lerden sonra da önce iç kaynaklara başvurulmuştu. O döneme ait dış borç rakamları ise Osmanlı'dan kalan borçları ile iç kaynakların yeterli olmadığı zamanlarda alınan dış kaynaklardı. Dolayısıyla Cumhuriyet'in ilk dönemi olan 1923 – 1938 yılları arası millileşme çabaları içerisinde hedeflere uygun borçlanma politikaları izlenmişti.

İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesiyle başlayan süreç serüvenin ikinci bölümünü oluşturuyordu. Bu dönem; savaş yaralarını sarmaya çalışan dünya ekonomisinin, aradan otuz yıl bile geçmeden tekrar savaşaacağı II. Dünya Savaşı'nı kapsadığı için kıtlıkların yaşandığı bir dönemdi. Her ne kadar Türkiye savaşa girmemiş olsa da etkilerinden korunamamıştı.

Yine bu dönem Cumhuriyet Türkiye için hem siyasi hem de iktisadi anlamda önemli bir dönüm noktası niteliği taşıyan 1946 senesini de içeriyordu. Bu tarihte Türkiye tek parti rehiminden çok partili parlamenter rejime geçmişti ve bu süreci daha sonra iktidar olacak Demokrat Parti hükümeti dönemi devam ettirecekti.

Demokrat Parti'nin iktidar olmasıyla başlayan yeni dönem iktisadi anlamda bir dönüm noktasıydı, çünkü Türkiye 1930 yılından o ana kadar kesintisiz olarak; kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı ve içe dönük iktisat politikaları izlemişti ve bu yeni dönemde bu katı politikalarda yavaş yavaş gevşeme söz konusuydu. Bu dönemde borç rakamlarında azalmanın olduğundan bahsetmiştik ve hatta 1950'li yılları kısmen bolluk ekonomisi gibi algılayabilmiştik. Dışa açık ekonomi politikaları ve savaş sonrası genişleme konjonktürü burada başrol oyuncularındı ve bu durum çok geçmeden yerini durgunluğa bırakacaktı.

Yukarıda bahsettiğimiz durgunluk özellikle 1954 sonrası başlayıp 1960 yılının sonuna kadar devam etmişti. Ayrıca yine hatırlamadan geçmememiz gereken bir noktanın daha vardı ki o da; Türkiye Cumhuriyeti olarak Osmanlı'dan devraldığımız borçların son taksidini ödediğimiz 1954 yılıydı. Genel anlamda 1950 – 1960 arası yılları önce tıkanmanın, ardından da yeniden uyumun yaşandığı bir dönem olarak aktarmıştık.

Kapitalist toplumlarda tüketim kalıpları değişiyordu ve bu değişim çok geçmeden Türkiye'yi de etkisi altına almıştır. Dolayısıyla 1960 – 1970 dönemi daha önceki

dönemlerden daha farklıydı. İthal ikameci politikalar değişen tüketim kalıpları sayesinde köylü ve kentlinin elindeki birikimi ekonomiye aktarmayı hedeflemiş ve böylelikle kaynak yaratmak istemişti. Böylelikle dışa bağımlılık artmış ve borçlanma rakamları giderek yükselmişti.

Daha sonra 1970 – 1980 arası yıllara bakmıştık ve bu dönemdeki en önemli ekonomik olay olarak 1974 Petrol Krizi'nden bahsetmiştik. Öyleki ekonomide rahat bir gidiş varmış gibi algılanan duruma bu kriz kesinlikle son vermişti. Bu global kriz Türkiye'yi de etkilemiş ve kaynak bulmadaki sıkıntılardan dolayı borçları düşme eğilimine sokmuştu. Ancak 1980'lere gelen kadarki süreç içerisinde, Türkiye ekonomisinin borç rakamlarını GSMH'ya oranladığımızda; iç borçlanmanın yüzde yirmileri, dış borçlanmanın yine yüzde yirmileri ve toplam borçlanmanın da yüzde kırkı geçmediğini görmüştük. Ancak bu tablo 1980'den sonra hızla değişime uğramıştı.

Bu değişimin temelinde dışa açılımın hız kazanması yatıyordu ve bu durum Türkiye'yi, özellikle 1980'li yıllardan sonra ağır borç yükü ile iç içe yaşayan bir ülke konumuna getirmişti. Bu durumda, ülkenin gelişmişlik seviyesinin payı olduğu kadar, siyasi belirsizlikler, kamu harcamalarında frenlenemeyen artışlar, politik yozlaşma ve yolsuzlukların da önemli rolü vardı. Ülke, hangi dönemde olursa olsun borçlar devam etmiş, ancak borçların kaynakları ve vade yapıları farklılık göstermişti.

Bu döneme 24 Ocak Kararları ve 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi damgasını vurmuştu. Alınan kararlar 1987 yılına kadar uygulanmıştı. Genel anlamda sıkı maliye ve para politikalarını içeren kararlar sayesinde kısa bir süre için borç miktarında azalmalar sağlanabilmişti, ancak Ağustos 1989'da sermaye hareketlerinin serbestleşmesiyle borç miktarı tekrar yükselmeye başlamıştı. 1980 – 1990 dönemi kamu gelirlerinde yeni düzenlemelerin yapıldığı bir dönem olmasına rağmen, harcamaların kısıtlanamaması finansman açısından sıkıntı yaratmıştı ve bu da iç borçlanmanın büyük boyutlara ulaşmasına neden olmuştu. 1990'dan sonra da durum değişmemiş ve 2005 yılına kadar Türkiye dışa bağımlılığının faturasını ağır krizlerle ödemiş ve o krizlerdeki kayıplarını bir sonraki nesillere kötü bir miras olarak bırakmıştır.

Aslına bakarsak; borç almak ve borçlu olmak kötü bir durum değildir. Önemli olan borcu kullandığımız yerdir çünkü; yatırımlara aktarılan borç, er ya da geç kendisini geri ödeyeceği için rasyonaldir. Hatta eldeki nakiti kullanmak yerine, uygun maliyetli borçlanma iktisadi açıdan son derece anlamlıdır. Dolayısıyla önemli olan borçlanmanın gerçekten gerekli ve akılcı olup olmadığının analizinin iyi bir şekilde yapılabilmesidir.

Dünyadaki büyük güçlerin iştahını kabartan dünyaya hakim olma hırısı; bugün, önce küçük ekonomileri sonra da gelişmekte olan ekonomileri yutmak için elinden geleni yapmaktadır. Göz boyayan vaatler, ülke menfaatineymiş gibi gözüken anlaşmalar ve bir sürü diplomatik oyunlarla belki de sonu ne olacak diye merak edilen çok anlamsız bir güç savaşını yaşamaktayız.

Ayrıca üzerinde durulması gereken bir başka nokta daha vardır. O da Osmanlı'nın borçlanma sürecinin hiçbir anının, ölçülebilir objektif veriler açısından Türkiye'nin özellikle son yıllardaki durumundan daha kötü bir tablo ortaya koymadığıdır. Özellikle gazetelerde köşe yazarlarının sık sık yaptığı; "Osmanlı kadar kötü durumdayız." gibi benzetmelerin de gerçeklerden oldukça uzakta durduğu, rakamlar sayesinde netleşmektedir. Ancak şu da bir gerçektir ki Osmanlı borçlanmasının sonuçları siyasi açıdan yıkıcı olmuş ve Osmanlı'yı yarı sömürge haline getirmiştir.

Her ne kadar aynı şartlar ve ortamlar mevcut olmasa da geçmiş ders almamız için arkamızda uzanmaktadır. Geçmişte yaşanmış olayları idrak etmek ve onların sonuçlarını bugünkü sosyo-ekonomik ve politik bağlamda yeniden yorumlamak gerekir.

KAYNAKÇA

- Açba,Sait. 2004. Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanması. Kocatepe Üniversitesi. Afyon
- Akdiş, Muhammet. 1995. Türkiye'nin Borç Gelişimi, Sorunlar-Öneriler. Pamukkale Üniversitesi İİBF Dergisi. Denizli
- Ana Britanica Ansiklopedisi. 1998. Cilt III : 175.
- Ateş, Gürkan. 2002. Borç Yönetim Ofisi ve Türkiye Uygulaması Üzerine Bir Çalışma. Hazine Müsteşarlığı Matbaası Ankara
- Bahçeci, Sema. 1997. "Ortodoks ve Heterodoks İstikrar Programları: Seçilmiş Ülke Deneyimleri ve Türkiye Örneği". <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/politika/bahcecis/istikrar.html>.,Erişim 16/07/2007
- Barkan, Omer Lutfi. 1962. İktisat Tarihi Ders Notları. İstanbul Üniversitesi. İstanbul
- Boratav, Korkut. 1988. Türkiye İktisat Tarihi 1908 - 1985 Gerçek Kitabevi. İstanbul
- Boratav, Korkut. 1989. Türkiye İktisat Tarihi(1908-1985). İstanbul
- Cem, İsmail. 1995. Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem Yayınevi, İstanbul
- Cezar, Yavuz. 1986. Osmanlı Maliyesinde Bunalım Ve Değişim Dönemi (XVIII. Yy. dan Tanzimat'a Mali Tarihi). Alan Yayıncılık. İstanbul
- Çavdar, Tevfik. 2003. Türkiye Ekonomisinin Tarihi.İmge Kitabevi. Ankara
- Çizakça, Murat. 1999. İslam Dünyası'nda ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi. Tarih Vakfı Yurt Yayınları. İstanbul
- Demircan, Esra Siverekli. 2004. Türkiye, Ekonomik Kriz, Borç Üçgeni. Muğla Üniversitesi Tartışma Tebliğleri. Muğla
- DPT İstatistikleri
- Du Velay, A. 1978. Türkiye Maliye Tarihi. M.B. Tetkik Kurulu Yayınları. No: 178. Ankara
- Eldem, Vedat. 1970. Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul
- Eldem, Vedat. 1994. Harp Ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi. Türk Tarih Kurumu. Ankara
- Evgin,Tülay. 1996. Dış Borçlanma Ve Dış Borçlarımızda Yapılan Düzenlemeler. Gazi Üniversitesi İİBF, Ekonomik Yaklaşım, Sayı:23. Ankara

- Evgin, Tülay. 2000. Dünden Bugüne Dış Borçlarımız Hazine Müsteşarlığı Matbaası
Ankara
- Genç, Mehmet. 2005. Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi. Ötüken
Yayımları. İstanbul
- Goloğlu, Mahmut. 1971. Cumhuriyete Doğru. Başnur Matbaası. Ankara
- Güran, Tevfik. 1989. Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine
Hesapları. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara
- Güran, Tevfik. 2007. Osmanlı Kamu Maliyesi, 1839-1918. Osmanlı Maliyesi: Kurumlar
ve Bütçeler 1. Osmanlı Bankası Yayınları. İstanbul
- Güran, Tevfik. 2007. Osmanlı Kamu Maliyesi 1839-1918, Osmanlı Maliyesi: Kurumlar
ve Bütçeler 1. Osmanlı Bankası Yayınları. 71-72. İstanbul
- Gürsel, Seyfettin. 1985. 1838 Osmanlı - İngiliz Ticaret Antlaşması. Tanzimattan
Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi. Cilt III. İletişim Yayınları.
- Gürsel, Seyfettin. 1985. Osmanlı Dış Borçları. Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye
Ansiklopedisi. Cilt III. İletişim Yayınları.
- Hazine Müsteşarlığı İstatistikleri.
- Hazine Müsteşarlığı. 2001. Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı.
- İnalçık, Halil. 2003. Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), çev. Ruşen Sezer,
YKY, 2. Baskı, İstanbul
- İnalçık, Halil. 2004. Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi. Cilt 1.
Eren Kitabevi. İstanbul
- İnan, Afet. 1970. Tarihten Bugüne. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Ankara
- Karacan, Ali İhsan. 1993. Disponibilite Bankalara Mı Ekonomiye Mi Yük?. Finans
Dünyası. Şubat Sayısı. sy 25-27
- Karal, Enver Ziya. 1998. Osmanlı Tarihi, TTK, c.VIII, Ankara
- Karamursal, Ziya. 1989. Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler. Türk Tarih Kurumu.
Ankara
- Kazgan, Gülten. 1999. Tanzimattan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: 1.
Küreselleşmeden 2. Küreselleşmeye. Altın Kitaplar Yayınları. İstanbul
- Kepenek, Yakup. 1986. Türkiye Ekonomisi. Teori Yayınları Ankara
- Kılıçbeyli, Elif Hatun. Avrupa'da İmparatorluklar ve Paylaşım Sorunları. Çukurova
Üniversitesi İİBF Dergisi. Adana

- Kıray, Emine. 1995. Osmanlı'da Ekonomik Yapı Ve Dış Borçlar. İletişim Yayınları. İstanbul
- Koraltürk, Murat. 1995. 1875 Moratoryumu. Tarih ve Toplum Dergisi. İletişim Yayınları. Ekim 1995:sayı 142:263
- Kuruç, Bilsay. 1987. Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi.Bilgi Yayınevi. Ankara
- Noviçev, A. D. 1979. Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi. çev. Nabi Dinçer, Onur Yayınları. Ankara
- Ortaylı, İlber. 2003. İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı. İletişim Yayınları, 15. Baskı İstanbul
- Öner, Erdoğan. 2001. Mali Olaylar Ve Düzenlemeler Işığında Osmanlı İmparatorluğu Ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare. 359. T.C. Maliye Bakanlığı. Ankara
- Özçelik, Ayfer. 1999. Osmanlı Devleti'nin Çöküşü. Ecdad Yayınları, I. Baskı. Ankara
- Pamuk, Şevket. 1984. Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820 - 1913). Yurt Yayınları. Ankara
- Pamuk, Şevket. 1987. "İthal İkamesi, Döviz Darboğazları ve Türkiye, 1947-1979". Kriz , Gelir Dağılımı ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu, içinde, 2. Baskı, Kaynak Yayınları. İstanbul
- Pamuk, Şevket. 1994. Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık Ve Büyüme 1820-1913. Türkiye Ekonomik Ve Toplumsal. İstanbul
- Pamuk, Şevket. 2005. Osmanlı - Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914. İletişim Yayınları. İstanbul
- Quataert,Donald. 2000. "Düyun-I Umumiye'nin İstihdam Politikaları." Çev:AhmetFethi.Toplumsal Tarih Dergisi.Sayı 79:15-17.
- Sander, Oral. 2002. Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e. İmge Yayınları.10. Baskı. İstanbul
- Sayar, Nihad S. 1978. Türkiye İmparatorluk Dönemi Siyasi, Askeri, İdari Ve Mali Olayları. İ.İ.T.İ.A. Nihad Sayar Yayınevi. İstanbul
- Sönmez, Mustafa. 1978. Kapitalist Devlet İşletmeleri ve Türkiye. Tüm İktisatçılar Birliği Yayınları No: 2. Ankara
- Şahin, Hüseyin. 2000. Türkiye Ekonomisi. Ezgi Kitabevi Yayınları. Bursa
- Tabakoğlu, Ahmet. 1985. Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi. Dergah Yayınları İstanbul
- Tabakoğlu, Ahmet. 2005. Türk İktisat Tarihi. Dergah Yayınları. İstanbul

- Tabakoğlu, Ahmet. 2007. Osmanlı Devleti'nin İç Hazinesi. Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler 1. Osmanlı Bankası Yayınları. İstanbul
- Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi. 1985. cilt 4, İletişim Yayınları. İstanbul
- Tayanç, Tunç. 1973. Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl. Milliyet Yayınları
- TCMB İstatistikleri
- TCMB. 1999. Yıllık Rapor
- Tezel, Yahya S. 1994. Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi. İstanbul
- TUİK İstatistikleri
- Turgut, Serdar. 1991. Demokratik Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi. Ankara.
- Yenal, Oktay. 2001. Cumhuriyet'in İktisat Tarih. Türkiye Sınai Kalkınma Bankası Yayını. Ankara
- Yeniay, İ. Hakkı. 1964. Yeni Osmanlı Borçlar Tarihi İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi. İstanbul
- Yerasimos, Stefanos. 1977. Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye. Cilt 2. Gözlem Yayınları. İstanbul
- www.tcmb.gov.tr
- www.tuik.gov.tr
- www.maliye.gov.tr
- www.hazine.gov.tr

EKLER

Ek-1. Toplam Borçların Bütçe Giderlerine Oranları

Mali Yıllar	Toplam Borç	Bütçe Giderleri	Toplam Borç/ Bütçe Giderleri
1854-1855	48.007.917	1.108.129.548	0,04
1855-1856	0		0,00
1856-1857	135.406.500	929.362.500	0,15
1857-1858	0	1.131.590.000	0,00
1858-1859	123.932.526	1.200.665.935	0,10
1859-1860	197.227.899	1.386.073.678	0,14
1860-1861	224.216.892	1.311.636.964	0,17
1861-1862	215.929.409	1.393.407.544	0,15
1862-1863	313.148.799	1.490.693.048	0,21
1863-1864	405.971.914	1.484.502.492	0,27
1864-1865	475.977.336	1.602.836.185	0,30
1865-1866	0		0,00
1866-1867	570.240.323	1.679.593.840	0,34
1867-1868	556.095.189	1.868.318.076	0,30
1868-1869	565.157.500	2.072.870.500	0,27
1869-1870	735.823.500	2.036.084.000	0,36
1870-1871	724.648.000	2.070.929.500	0,35
1871-1872	917.965.000	2.276.533.500	0,40
1872-1873	945.270.000	2.140.445.000	0,44
1873-1874	1.087.306.500	2.618.661.500	0,42
1874-1875	943.759.000	2.531.458.000	0,37
1875-1876	1.486.924.500	2.892.909.500	0,51
1876-1877	997.165.000	2.572.624.000	0,39
1877-1878	1.740.350.000	4.628.324.000	0,38
1878-1879			0,00
1879-1880	389.983.374	1.523.660.339	0,26
1880-1881	659.557.207	2.195.000.957	0,30
1881-1882	467.306.069	2.756.850.185	0,17
1882-1883	450.804.191	2.019.787.663	0,22
1883-1884	462.558.357	2.090.992.142	0,22
1884-1885		2.153.426.600	0,00
1885-1886			0,00
1886-1887			0,00
1887-1888	568.520.800	2.272.113.405	0,25
1888-1889	572.458.644	2.101.709.550	0,27
1889-1890	607.132.441	2.115.399.124	0,29
1890-1891	554.539.097	1.992.728.626	0,28
1891-1892	532.517.165	1.984.208.222	0,27
1892-1893	541.367.381	1.929.092.173	0,28
1893-1894	574.870.824	2.142.220.051	0,27
1894-1895	589.852.672	2.041.096.591	0,29
1895-1896	653.520.975	2.095.262.926	0,31

Mali Yıllar	Toplam Borç	Bütçe Giderleri	Toplam Borç/ Bütçe Giderleri
1896-1897	648.325.354	2.301.039.735	0,28
1897-1898	645.930.610	1.844.934.941	0,35
1898-1899	699.292.424	1.909.051.538	0,37
1899-1900	742.277.545	2.017.648.080	0,37
1900-1901	718.307.494	2.087.782.311	0,34
1901-1902	714.031.742	2.187.252.290	0,33
1902-1903	705.391.409	2.197.840.577	0,32
1903-1904	0	2.439.350.205	0,00
1904-1905	733.038.345	2.123.195.406	0,35
1905-1906	716.297.043	2.196.223.279	0,33
1906-1907	705.662.497	2.536.456.561	0,28
1907-1908	0		0,00
1908-1909	874.233.664	2.868.712.914	0,30
1909-1910	802.473.465	3.053.954.572	0,26
1910-1911	817.022.367	3.569.378.397	0,23
1911-1912	837.099.647	3.623.318.587	0,23
1912-1913	848.271.131	3.467.667.170	0,24
1913-1914			0,00
1914-1915	1.165.845.728	3.401.200.396	0,34
1915-1916	1.200.596.273	3.565.754.557	0,34
1916-1917	1.058.911.867	3.972.472.045	0,27
1917-1918	1.131.192.669	5.330.451.155	0,21
1918-1919	991.776.775	5.196.971.199	0,19
1919-1920			0,00
1920-1921			0,00
1921-1922			0,00
1922-1923			0,00

Kaynak: Güran, Tefvik. 2003. Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841 – 1918. T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt 7

Ek-2. 1854 – 1923 Yılları Arası Dış Borç, Toplam Borç ve Bütçe İlişkileri

Yıllar	Dış Borç	Toplam	Bütçe	Dış Borç/ Bütçe	Toplam Borç/ Bütçe
1854-1855		0	1.108.129.548	0,00	0,00
1855-1856					
1856-1857	66.538.500	66.538.500	929.362.500	0,07	0,07
1857-1858		0	1.131.590.000	0,00	0,00
1858-1859	72.550.000	72.550.000	1.200.665.935	0,06	0,06
1859-1860	111.377.890	111.377.890	1.386.073.678	0,08	0,08
1860-1861	92.230.535	92.230.535	1.311.636.964	0,07	0,07
1861-1862	104.749.409	104.749.409	1.393.407.544	0,08	0,08
1862-1863	122.985.299	122.985.299	1.490.693.048	0,08	0,08
1863-1864	175.785.299	175.785.299	1.484.502.492	0,12	0,12
1864-1865	229.024.050	229.024.050	1.602.836.185	0,14	0,14
1865-1866					
1866-1867	290.143.500	290.143.500	1.679.593.840	0,17	0,17
1867-1868	287.320.000	556.095.189	1.868.318.076	0,15	0,30
1868-1869	290.374.500	565.157.500	2.072.870.500	0,14	0,27
1869-1870	442.853.500	735.823.500	2.036.084.000	0,22	0,36
1870-1871	424.819.000	724.648.000	2.070.929.500	0,21	0,35
1871-1872	619.724.000	917.965.000	2.276.533.500	0,27	0,40
1872-1873	651.523.000	945.270.000	2.140.445.000	0,30	0,44
1873-1874	784.437.000	1.087.306.500	2.618.661.500	0,30	0,42
1874-1875	631.234.500	943.759.000	2.531.458.000	0,25	0,37
1875-1876	720.320.000	1.486.924.500	2.892.909.500	0,25	0,51
1876-1877	444.481.500	997.165.000	2.572.624.000	0,17	0,39
1877-1878	991.132.500	1.740.350.000	4.628.324.000	0,21	0,38
1878-1879					
1879-1880	82.074.003	389.983.374	1.523.660.339	0,05	0,26
1880-1881	209.647.961	659.557.207	2.195.000.957	0,10	0,30
1881-1882	209.647.961	467.306.069	2.756.850.185	0,08	0,17
1882-1883		450.804.191	2.019.787.663	0,00	0,22
1883-1884		462.558.357	2.090.992.142	0,00	0,22
1884-1885			2.153.426.600	0,00	0,00
1885-1886					
1886-1887					
1887-1888		568.520.800	2.272.113.405	0,00	0,25
1888-1889		572.458.644	2.101.709.550	0,00	0,27
1889-1890		607.132.441	2.115.399.124	0,00	0,29
1890-1891		554.539.097	1.992.728.626	0,00	0,28
1891-1892		532.517.165	1.984.208.222	0,00	0,27
1892-1893		541.367.381	1.929.092.173	0,00	0,28
1893-1894		574.870.824	2.142.220.051	0,00	0,27
1894-1895		589.852.672	2.041.096.591	0,00	0,29
1895-1896		653.520.975	2.095.262.926	0,00	0,31
1896-1897		648.325.354	2.301.039.735	0,00	0,28
1897-1898		645.930.610	1.844.934.941	0,00	0,35
1898-1899		699.292.424	1.909.051.538	0,00	0,37
1899-1900		742.277.545	2.017.648.080	0,00	0,37

Yıllar	Dış Borç	Toplam	Bütçe	Dış Borç/ Bütçe	Toplam Borç/ Bütçe
1900-1901		718.307.494	2.087.782.311	0,00	0,34
1901-1902		714.031.742	2.187.252.290	0,00	0,33
1902-1903		705.391.409	2.197.840.577	0,00	0,32
1903-1904			2.439.350.205	0,00	0,00
1904-1905		733.038.345	2.123.195.406	0,00	0,35
1905-1906		716.297.043	2.196.223.279	0,00	0,33
1906-1907		705.662.497	2.536.456.561	0,00	0,28
1907-1908					
1908-1909		874.233.664	2.868.712.914	0,00	0,30
1909-1910		802.473.465	3.053.954.572	0,00	0,26
1910-1911		817.022.367	3.569.378.397	0,00	0,23
1911-1912		837.099.647	3.623.318.587	0,00	0,23
1912-1913		848.271.131	3.467.667.170	0,00	0,24
1913-1914					
1914-1915		1.165.845.728	3.401.200.396	0,00	0,34
1915-1916		1.200.596.273	3.565.754.557	0,00	0,34
1916-1917		1.058.911.867	3.972.472.045	0,00	0,27
1917-1918		1.131.192.669	5.330.451.155	0,00	0,21
1918-1919		991.776.775	5.196.971.199	0,00	0,19
1919-1920					
1920-1921					
1921-1922					
1922-1923					
1923	0,0	0,0	63,1	0,00	0,00
1924	0,0	0,0	70,0	0,00	0,00
1925	0,0	0,0	110,1	0,00	0,00
1926	0,0	0,0	90,2	0,00	0,00
1927	0,0	0,0	102,6	0,00	0,00
1928	0,0	0,0	103,1	0,00	0,00
1929	0,0	0,0	103,1	0,00	0,00
1930	0,0	0,0	99,1	0,00	0,00
1931	0,0	0,0	85,8	0,00	0,00
1932	46,5	46,5	100,0	0,46	0,46
1933	89,3	206,3	101,5	0,88	2,03
1934	182,0	347,4	172,1	1,06	2,02
1935	189,0	379,5	206,0	0,92	1,84
1936	197,0	395,4	200,3	0,98	1,97
1937	163,0	401,1	227,9	0,72	1,76
1938	146,4	419,8	237,4	0,62	1,77
1939	162,0	451,9	280,6	0,58	1,61
1940	252,8	631,6	406,0	0,62	1,56
1941	264,2	813,8	438,6	0,60	1,86
1942	273,2	1.006,0	675,7	0,40	1,49
1943	276,9	1.063,2	777,9	0,36	1,37
1944	302,1	1.126,5	822,5	0,37	1,37
1945	277,0	1.116,7	458,5	0,60	2,44
1946	268,0	875,7	562,9	0,48	1,56
1947	257,0	611,6	554,7	0,46	1,10

Yıllar	Dış Borç	Toplam	Bütçe	Dış Borç/ Bütçe	Toplam Borç/ Bütçe
1948	303,0	872,4	498,9	0,61	1,75
1949	249,0	745,5	557,5	0,45	1,34
1950	277,0	919,9	524,1	0,53	1,76
1951	268,0	982,3	568,0	0,47	1,73
1952	294,0	1.044,0	803,2	0,37	1,30
1953	269,0	1.090,4	819,3	0,33	1,33
1954	304,0	1.161,1	916,0	0,33	1,27
1955	346,0	1.274,6	1.181,7	0,29	1,08
1956	420,0	1.384,3	1.245,4	0,34	1,11
1957	430,0	1.572,9	1.486,7	0,29	1,06
1958	426,0	1.711,7	1.777,5	0,24	0,96
1959	489,0	1.774,7	2.402,9	0,20	0,74
1960	558,0	1.407,8	1.144,7	0,49	1,23
1961	611,0	1.599,9	1.264,7	0,48	1,27
1962	732,0	1.854,2	1.013,1	0,72	1,83
1963	659,0	1.914,6	1.302,8	0,51	1,47
1964	856,0	2.167,1	1.503,7	0,57	1,44
1965	1.434,0	2.822,9	1.609,8	0,89	1,75
1966	1.597,0	3.363,7	1.916,5	0,83	1,76
1967	1.710,0	3.732,2	2.254,2	0,76	1,66
1968	1.883,0	4.160,8	2.369,1	0,79	1,76
1969	2.052,0	4.563,1	2.820,8	0,73	1,62
1970	2.297,0	4.492,8	2.898,2	0,79	1,55
1971	2.467,0	4.436,3	3.088,8	0,80	1,44
1972	2.567,0	4.924,1	3.637,2	0,71	1,35
1973	2.914,0	5.664,0	4.592,0	0,63	1,23
1974	3.150,0	6.279,5	5.660,6	0,56	1,11
1975	3.250,0	7.862,2	7.982,4	0,41	0,98
1976	4.037,0	10.153,0	9.774,8	0,41	1,04
1977	4.609,0	12.124,4	13.471,7	0,34	0,90
1978	6.291,0	13.727,6	14.445,5	0,44	0,95
1979	14.234,0	25.285,9	16.282,6	0,87	1,55
1980	16.227,0	23.184,8	14.490,3	1,12	1,60
1981	16.841,0	24.554,2	13.969,2	1,21	1,76
1982	17.619,0	26.529,2	10.281,5	1,71	2,58
1983	18.385,0	32.673,3	12.423,1	1,48	2,63
1984	20.659,0	32.233,6	11.439,0	1,81	2,82
1985	25.476,0	38.924,4	11.125,2	2,29	3,50
1986	32.101,0	47.815,1	11.171,8	2,87	4,28
1987	40.228,0	60.355,4	15.055,0	2,67	4,01
1988	40.722,0	60.815,9	14.499,7	2,81	4,19
1989	41.021,0	59.773,5	17.348,9	2,36	3,45
1990	44.000,0	64.109,1	24.788,7	1,78	2,59
1991	50.489,0	73.875,8	31.198,5	1,62	2,37
1992	55.592,0	83.850,9	32.244,0	1,72	2,60
1993	67.356,0	99.737,0	43.970,8	1,53	2,27
1994	65.601,0	92.434,0	30.122,4	2,18	3,07
1995	73.000,3	102.756,5	37.400,5	1,95	2,75

Yıllar	Dış Borç	Toplam	Bütçe	Dış Borç/ Bütçe	Toplam Borç/ Bütçe
1996	79.000,4	117.692,3	48.413,1	1,63	2,43
1997	84.000,2	125.319,2	52.546,1	1,60	2,38
1998	96.000,3	140.520,8	59.703,7	1,61	2,35
1999	103.000,1	157.555,5	66.848,2	1,54	2,36
2000	118.000,5	176.394,6	74.719,1	1,58	2,36
2001	113.000,5	212.687,2	65.593,5	1,72	3,24
2002	130.000,0	229.525,7	76.691,9	1,70	2,99
2003	145.000,0	275.192,8	93.802,8	1,55	2,93
2004	162.000,2	319.807,7	99.135,2	1,63	3,23
2005	171.000,0	353.564,0	108.963,0	1,57	3,24

Kaynak: Güran, Tefvik. 2003. Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841 – 1918. T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt 7
www.maliye.gov.tr internet sitesindeki istatistiklerden yararlanılarak hazırlanmıştır.¹⁴

¹⁴ Bütçe verileri Osmanlı dönemi için Osmanlı Lirası iken, Cumhuriyet dönemindeki her veri Amerikan Dolarına çevrilmiştir. (Çevirimde kullanılan döviz kurları için bakınız Ek-1) Osmanlı dönemi için de kurlar elde edilmiş olmasına rağmen, değerlendirmeler rakamların birbirlerine oranlanması üzerinden yapılacağı için herhangi bir fark saptanmamıştır.

Ek-3. Düyun-u Umumiye Denetiminin Bütçe Giderleri İçerisindeki Payı

Yıllar	Düyun-u Umumiye	Bütçe Giderleri	Borç/Gider
1882-1883	450.804.191	2.019.787.663	0,22
1883-1884	462.558.357	2.090.992.142	0,22
1884-1885		2.153.426.600	0,00
1887-1888	568.520.800	2.272.113.405	0,25
1888-1889	572.458.644	2.101.709.550	0,27
1889-1890	607.132.441	2.115.399.124	0,29
1890-1891	554.539.097	1.992.728.626	0,28
1891-1892	532.517.165	1.984.208.222	0,27
1892-1893	541.367.381	1.929.092.173	0,28
1893-1894	574.870.824	2.142.220.051	0,27
1894-1895	589.852.672	2.041.096.591	0,29
1895-1896	653.520.975	2.095.262.926	0,31
1896-1897	648.325.354	2.301.039.735	0,28
1897-1898	645.930.610	1.844.934.941	0,35
1898-1899	699.292.424	1.909.051.538	0,37
1899-1900	742.277.545	2.017.648.080	0,37
1900-1901	718.307.494	2.087.782.311	0,34
1901-1902	714.031.742	2.187.252.290	0,33
1902-1903	705.391.409	2.197.840.577	0,32
1904-1905	733.038.345	2.123.195.406	0,35
1905-1906	716.297.043	2.196.223.279	0,33
1906-1907	705.662.497	2.536.456.561	0,28
1908-1909	874.233.664	2.868.712.914	0,30
1909-1910	802.473.465	3.053.954.572	0,26
1910-1911	817.022.367	3.569.378.397	0,23
1911-1912	837.099.647	3.623.318.587	0,23
1912-1913	848.271.131	3.467.667.170	0,24
1914-1915	1.165.845.728	3.401.200.396	0,34
1915-1916	1.200.596.273	3.565.754.557	0,34
1916-1917	1.058.911.867	3.972.472.045	0,27
1917-1918	1.131.192.669	5.330.451.155	0,21
1918-1919	991.776.775	5.196.971.199	0,19

Kaynak: Güran, Tefik. 2003. Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841 – 1918. T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt 7

Ek-4. Osmanlı Borçlanmasının İkinci Döneminde Aracı Kuruluşlar

Yıllar	Borç Tutarı (Osmanlı Lirası)	Aracı Kuruluş
1886	6.500.000	Osmanlı Bankası
1888	263.160	
1888	1.550.000	Deutsche Bank
1890	4.999.500	Osmanlı Bankası
1890	8.160.000	Osmanlı Bankası
1891	6.951.000	Osmanlı Bankası Rothschild (Londra ve Paris)
1893	1.000.000	Bir grup banker adına Tönbeki Şirketi
1894	1.760.000	Deutsche Bank, Bank Internationale
1894	9.033.500	Osmanlı Bankası Rothschild (Londra ve Paris)
1896	3.272.700	Osmanlı Bankası
1902	8.600.000	Osmanlı Bankası
1903	2.376.600	Deutsche Bank ve Anadolu Demiryolu Şirketi
1903	2.666.500	Deutsche Bank
1904	2.750.000	Osmanlı Bankası, Comptoir National d'Escompte (Paris)
1905	5.306.664	Osmanlı Bankası
1905	2.640.000	Deutsche Bank
1906	9.537.000	Osmanlı Bankası
1908	9.987.000	Deutsche Bank
1908	4.711.124	Osmanlı Bankası
1909	7.000.004	Osmanlı Bankası
1910	1.712.304	İzmir-Bandırma Demiryolu Şirketi
1911	1.000.000	Deutsche Bank
1911	7.040.000	Deutsche Bank
1913	818.970	Anadolu Demiryolu Şirketi
1913	1.485.000	W.G.Armstrong, Whit worths ve Co. Ve Vickers müess
1914	22.000.000	Osmanlı Bankası

Kaynak: Öner, Erdoğan. 2001. Mali Olaylar ve Düzenlemeler Işığında Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare, Maliye Bakanlığı Yayınları, 2001/359, Ankara

EK-5. Osmanlı Borçlanmasının İkinci Döneminde Borca Karşılık Gösterilen Gelirler

Yıllar	Borç Tutarı (Osmanlı Lirası)	Karşılık Gösterilen Gelir
1886	6.500.000	Bursa, Beyrut, Edirne, İzmir ve Selanik vilayetleri gümrük gelirleri
1888	263.160	
1888	1.550.000	Çeşitli vilayetler öşürü
1890	4.999.500	Çeşitli bölgelerin öşürü, yetmezse gümrük geliri
1890	8.160.000	
1891	6.951.000	Mısır vergisi
1893	1.000.000	İthalde alınan tömbeki vergisi
1894	1.760.000	Şark demiryollarının kumpanyasının km başına taahhüt ettiği gelir
1894	9.033.500	Eski istikrazlar karşılığı Mısır vergisi
1896	3.272.700	Çeşitli vilayetler ağnam resmi
1902	8.600.000	1886 istikrazına tahsis edilen gümrükler geliri
1903	2.376.600	Konya, Halep ve Urfa öşürü
1903	2.666.500	
1904	2.750.000	Düyun-u Umumiye gelir fazlasından hükümet payı
1905	5.306.664	1902 istikrazı karşılığı gümrük gelirinden artan kısım
1905	2.640.000	%6 askeri donanım vergisi
1906	9.537.000	
1908	9.987.000	Düyun-u Umumiye gelir fazlasından hükümet payı
1908	4.711.124	Gümrük hasılatı
1909	7.000.004	Bazı vilayetler öşürü ile ağnam resmi hasılatı
1910	1.712.304	Demiryolu geliri yetmezse tütün geliri
1911	1.000.000	Hüdeyde gümrük geliri
1911	7.040.000	İstanbul vilayeti gümrük geliri
1913	818.970	Düyun-u Umumiye öşür fazlası ile sulanan arazinin öşür geliri
1913	1.485.000	Sivas vilayeti öşürü
1914	22.000.000	Düyun-u Umumiye gelir fazlası, öşür ve gümrük geliri

Kaynak: Öner, Erdoğan. 2001. Mali Olaylar ve Düzenlemeler Işığında Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare, Maliye Bakanlığı Yayınları, 2001/359, Ankara

Ek-6. Osmanlı Borçlanmasının İkinci Döneminde Nedenler

Yıllar	Borç Tutarı (Osmanlı Lirası)	Borçlanma Nedeni
1886	6.500.000	Kısa vadeli borçları uzun vadeliyle değiştirmek için
1888	263.160	
1888	1.550.000	92 kmlık Haydarpaşa-İzmit demiryolu için
1890	4.999.500	%5 faizli tahvilleri %4 faizlilerle değiştirmek için
1890	8.160.000	
1891	6.951.000	1877 Müdafaai Milliye İstikrazının vadesini uzatmak için
1893	1.000.000	Bütçe açığını kapatmak için
1894	1.760.000	Nakit sıkıntısını gidermek için
1894	9.033.500	1854 ve 1871 istikrazlarının değiştirilmesi için
1896	3.272.700	Silah alımı için
1902	8.600.000	1886 Gümrük İstikrazı tahvillerini düşük faizlilerle deg. için
1903	2.376.600	Konya-Basra demiryolu ilk 200 kmlık kısmı için
1903	2.666.500	1888 Saydı Mahi istikrazını düşük faize çevirmek için
1904	2.750.000	Hazine ihtiyaçları için
1905	5.306.664	Hazine ihtiyaçları için
1905	2.640.000	Almanya'dan alınan askeri malzeme bedeli
1906	9.537.000	1890 yılı tahvillerinin konversiyonu için
1908	9.987.000	840 kmlık Bulgurlu-Halep demiryolu inşaaı için
1908	4.711.124	Bütçe açığını kapatmak için
1909	7.000.004	Bütçe açığını kapatmak için
1910	1.712.304	Demiryolu inşaaı için
1911	1.000.000	Demiryolu inşaaı için
1911	7.040.000	Bütçe açığını kapatmak için
1913	818.970	Konya ovası sulama tesisleri inşaaı için
1913	1.485.000	Tersanelerdeki ıslah şirketlerinin sermaye temini için
1914	22.000.000	Biriken istikraz ve demiryolu borçlarını ödeyebilmek için

Kaynak: Öner, Erdoğan. 2001. Mali Olaylar ve Düzenlemeler Işığında Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare, Maliye Bakanlığı Yayınları, 2001/359, Ankara

Ek-7. Osmanlı Borçlanmasının İkinci Döneminde Harcama Alanları

Yıllar	Borç Tutarı (Osmanlı Lirası)	Ele Geçen Net Tutar	Eski Borçların Ödemesi	Askeri Harcamalar	Bütçe Açığı	Hazine Harcamaları	Yatırımlar	Diğer Harcamalar
1886	6.500.000	6.500.000	6.500.000					
1888	263.160	263.160						
1888	1.550.000	1.080.000	1.080.000				263.160	
1890	4.999.500	3.799.620	3.482.614			317.006		
1890	8.160.000	6.006.000	6.006.000					
1891	6.951.000	6.728.000	4.713.000		2.015.000			
1893	1.000.000	700.000			700.000			
1894	1.760.000	1.293.700	928.000	18.000		325.700	22.000	
1894	9.033.500	8.455.200	7.641.100	814.100				
1896	3.272.700	2.781.800	750.000	1.189.800			842.000	
1902	8.600.000	6.880.000	5.132.600			762.600		984.800
1903	2.376.600	2.079.600					2.079.600	
1903	2.666.500	2.529.300	2.229.500			299.800		
1904	2.750.000	2.461.250	2.388.205			73.045		
1905	5.306.664	4.753.829	2.397.007	1.141.414	282.000	777.386		156.022
1905	2.640.000	2.039.251	536.727	10.816		134.192	1.357.516	
1906	9.537.000	8.297.190			8.297.190			
1908	9.987.000	8.488.800					8.488.800	
1908	4.711.124	4.004.456	1.334.819		2.669.637			
1909	7.000.004	6.020.004			6.020.004			
1910	1.712.304	1.712.304					1.712.304	
1911	1.000.000	1.000.000					1.000.000	
1911	7.040.000	5.913.600	1.689.600	4.224.000				
1913	818.970	818.970					818.970	
1913	1.485.000	1.485.000					1.485.000	
1914	22.000.000	19.525.000	19.525.000					
Toplam	133.121.026	115.616.034	66.334.172	7.398.130	19.983.831	2.689.729	18.069.350	1.140.822

Kaynak: Öner, Erdoğan. 2001. Mali Olaylar ve Düzenlemeler Işığında Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare, Maliye Bakanlığı Yayınları, 2001/359, Ankara

Ek-8. Cumhuriyet Dönemi İç, Dış ve Toplam Borç Rakamları (milyar dolar)

Yıllar	Dış Borç	İç Borç	Toplam	Yıllar	Dış Borç	İç Borç	Toplam
1923	0,0	0,0	0,0	1965	1.434,0	1.388,9	2.822,9
1924	0,0	0,0	0,0	1966	1.597,0	1.766,7	3.363,7
1925	0,0	0,0	0,0	1967	1.710,0	2.022,2	3.732,2
1926	0,0	0,0	0,0	1968	1.883,0	2.277,8	4.160,8
1927	0,0	0,0	0,0	1969	2.052,0	2.511,1	4.563,1
1928	0,0	0,0	0,0	1970	2.297,0	2.195,8	4.492,8
1929	0,0	0,0	0,0	1971	2.467,0	1.969,3	4.436,3
1930	0,0	0,0	0,0	1972	2.567,0	2.357,1	4.924,1
1931	0,0	0,0	0,0	1973	2.914,0	2.750,0	5.664,0
1932	46,5	0,0	46,5	1974	3.150,0	3.129,5	6.279,5
1933	89,3	117,0	206,3	1975	3.250,0	4.612,2	7.862,2
1934	182,0	165,4	347,4	1976	4.037,0	6.116,0	10.153,0
1935	189,0	190,5	379,5	1977	4.609,0	7.515,4	12.124,4
1936	197,0	198,4	395,4	1978	6.291,0	7.436,6	13.727,6
1937	163,0	238,1	401,1	1979	14.234,0	11.051,9	25.285,9
1938	146,4	273,4	419,8	1980	16.227,0	6.957,8	23.184,8
1939	162,0	289,9	451,9	1981	16.841,0	7.713,2	24.554,2
1940	252,8	378,8	631,6	1982	17.619,0	8.910,2	26.529,2
1941	264,2	549,6	813,8	1983	18.385,0	14.288,3	32.673,3
1942	273,2	732,8	1.006,0	1984	20.659,0	11.574,6	32.233,6
1943	276,9	786,3	1.063,2	1985	25.476,0	13.448,4	38.924,4
1944	302,1	824,4	1.126,5	1986	32.101,0	15.714,1	47.815,1
1945	277,0	839,7	1.116,7	1987	40.228,0	20.127,4	60.355,4
1946	268,0	607,7	875,7	1988	40.722,0	20.093,9	60.815,9
1947	257,0	354,6	611,6	1989	41.021,0	18.752,5	59.773,5
1948	303,0	569,4	872,4	1990	44.000,0	20.109,1	64.109,1
1949	249,0	496,5	745,5	1991	50.489,0	23.386,8	73.875,8
1950	277,0	642,9	919,9	1992	55.592,0	28.258,9	83.850,9
1951	268,0	714,3	982,3	1993	67.356,0	32.381,0	99.737,0
1952	294,0	750,0	1.044,0	1994	65.601,0	26.833,0	92.434,0
1953	269,0	821,4	1.090,4	1995	73.000,3	29.756,3	102.756,5
1954	304,0	857,1	1.161,1	1996	79.000,4	38.691,9	117.692,3
1955	346,0	928,6	1.274,6	1997	84.000,2	41.318,9	125.319,2
1956	420,0	964,3	1.384,3	1998	96.000,3	44.520,6	140.520,8
1957	430,0	1.142,9	1.572,9	1999	103.000,1	54.555,4	157.555,5
1958	426,0	1.285,7	1.711,7	2000	118.000,5	58.394,1	176.394,6
1959	489,0	1.285,7	1.774,7	2001	113.000,5	99.686,7	212.687,2
1960	558,0	849,8	1.407,8	2002	130.000,0	99.525,7	229.525,7
1961	611,0	988,9	1.599,9	2003	145.000,0	130.192,8	275.192,8
1962	732,0	1.122,2	1.854,2	2004	162.000,2	157.807,5	319.807,7
1963	659,0	1.255,6	1.914,6	2005	171.000,0	182.564,0	353.564,0
1964	856,0	1.311,1	2.167,1				

Kaynak: www.hazine.gov.tr ve www.tcmb.gov.tr sitelerindeki verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Ek 9. Cumhuriyet Dönemi Borçlanma Rakamları ve GSMH'ya Oranları

Yıllar	Dış Borç	İç Borç	Toplam Borç	Dış Borç/ Gsmh	İç Borç/ Gsmh	Toplam Borç/ Gsmh
1923	0,0	0,0	0,0	0,00	0,00	0,00
1924	0,0	0,0	0,0	0,00	0,00	0,00
1925	0,0	0,0	0,0	0,00	0,00	0,00
1926	0,0	0,0	0,0	0,00	0,00	0,00
1927	0,0	0,0	0,0	0,00	0,00	0,00
1928	0,0	0,0	0,0	0,00	0,00	0,00
1929	0,0	0,0	0,0	0,00	0,00	0,00
1930	0,0	0,0	0,0	0,00	0,00	0,00
1931	0,0	0,0	0,0	0,00	0,00	0,00
1932	46,5	0,0	46,5	0,08	0,00	0,08
1933	89,3	117,0	206,3	0,13	0,18	0,31
1934	182,0	165,4	347,4	0,20	0,18	0,38
1935	189,0	190,5	379,5	0,18	0,18	0,36
1936	197,0	198,4	395,4	0,15	0,15	0,29
1937	163,0	238,1	401,1	0,11	0,17	0,28
1938	146,4	273,4	419,8	0,10	0,18	0,28
1939	162,0	289,9	451,9	0,11	0,19	0,30
1940	252,8	378,8	631,6	0,14	0,21	0,35
1941	264,2	549,6	813,8	0,12	0,24	0,36
1942	273,2	732,8	1.006,0	0,06	0,15	0,21
1943	276,9	786,3	1.063,2	0,04	0,11	0,15
1944	302,1	824,4	1.126,5	0,06	0,16	0,22
1945	277,0	839,7	1.116,7	0,07	0,20	0,27
1946	268,0	607,7	875,7	0,07	0,16	0,23
1947	257,0	354,6	611,6	0,10	0,13	0,23
1948	303,0	569,4	872,4	0,09	0,17	0,26
1949	249,0	496,5	745,5	0,08	0,15	0,23
1950	277,0	642,9	919,9	0,08	0,19	0,27
1951	268,0	714,3	982,3	0,06	0,17	0,24
1952	294,0	750,0	1.044,0	0,06	0,16	0,22
1953	269,0	821,4	1.090,4	0,05	0,15	0,20
1954	304,0	857,1	1.161,1	0,05	0,15	0,20
1955	346,0	928,6	1.274,6	0,05	0,14	0,19
1956	420,0	964,3	1.384,3	0,05	0,12	0,18
1957	430,0	1.142,9	1.572,9	0,04	0,11	0,15
1958	426,0	1.285,7	1.711,7	0,03	0,10	0,14
1959	489,0	1.285,7	1.774,7	0,03	0,08	0,11
1960	558,0	849,8	1.407,8	0,06	0,09	0,15
1961	611,0	988,9	1.599,9	0,11	0,18	0,29
1962	732,0	1.122,2	1.854,2	0,11	0,18	0,29
1963	659,0	1.255,6	1.914,6	0,09	0,17	0,26
1964	856,0	1.311,1	2.167,1	0,11	0,17	0,27
1965	1.434,0	1.388,9	2.822,9	0,17	0,16	0,33
1966	1.597,0	1.766,7	3.363,7	0,16	0,17	0,33

Yıllar	Dış Borç	İç Borç	Toplam Borç	Dış Borç/ Gsmh	İç Borç/ Gsmh	Toplam Borç/ Gsmh
1967	1.710,0	2.022,2	3.732,2	0,15	0,18	0,33
1968	1.883,0	2.277,8	4.160,8	0,15	0,18	0,33
1969	2.052,0	2.511,1	4.563,1	0,15	0,18	0,33
1970	2.297,0	2.195,8	4.492,8	0,18	0,17	0,34
1971	2.467,0	1.969,3	4.436,3	0,19	0,15	0,35
1972	2.567,0	2.357,1	4.924,1	0,15	0,14	0,29
1973	2.914,0	2.750,0	5.664,0	0,13	0,12	0,26
1974	3.150,0	3.129,5	6.279,5	0,10	0,10	0,20
1975	3.250,0	4.612,2	7.862,2	0,09	0,12	0,21
1976	4.037,0	6.116,0	10.153,0	0,09	0,14	0,24
1977	4.609,0	7.515,4	12.124,4	0,09	0,15	0,25
1978	6.291,0	7.436,6	13.727,6	0,12	0,14	0,26
1979	14.234,0	11.051,9	25.285,9	0,24	0,19	0,43
1980	16.227,0	6.957,8	23.184,8	0,28	0,12	0,40
1981	16.841,0	7.713,2	24.554,2	0,28	0,13	0,41
1982	17.619,0	8.910,2	26.529,2	0,32	0,16	0,49
1983	18.385,0	14.288,3	32.673,3	0,36	0,28	0,63
1984	20.659,0	11.574,6	32.233,6	0,41	0,23	0,64
1985	25.476,0	13.448,4	38.924,4	0,48	0,25	0,73
1986	32.101,0	15.714,1	47.815,1	0,55	0,27	0,82
1987	40.228,0	20.127,4	60.355,4	0,59	0,29	0,88
1988	40.722,0	20.093,9	60.815,9	0,57	0,28	0,86
1989	41.021,0	18.752,5	59.773,5	0,54	0,25	0,78
1990	44.000,0	20.109,1	64.109,1	0,41	0,19	0,60
1991	50.489,0	23.386,8	73.875,8	0,34	0,16	0,49
1992	55.592,0	28.258,9	83.850,9	0,35	0,18	0,53
1993	67.356,0	32.381,0	99.737,0	0,38	0,18	0,56
1994	65.601,0	26.833,0	92.434,0	0,50	0,20	0,70
1995	73.000,3	29.756,3	102.756,5	0,43	0,18	0,60
1996	79.000,4	38.691,9	117.692,3	0,43	0,21	0,64
1997	84.000,2	41.318,9	125.319,2	0,44	0,22	0,65
1998	96.000,3	44.520,6	140.520,8	0,46	0,22	0,68
1999	103.000,1	54.555,4	157.555,5	0,56	0,29	0,85
2000	118.000,5	58.394,1	176.394,6	0,59	0,29	0,88
2001	113.000,5	99.686,7	212.687,2	0,77	0,68	1,46
2002	130.000,0	99.525,7	229.525,7	0,72	0,55	1,27
2003	145.000,0	130.192,8	275.192,8	0,61	0,54	1,15
2004	162.000,2	157.807,5	319.807,7	0,54	0,53	1,07
2005	171.000,0	182.564,0	353.564,0	0,47	0,51	0,98

Kaynak: www.maliye.gov.tr, www.tcmb.gov.tr, www.tuik.gov.tr internet sitelerindeki istatistiklerden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Ek 10. Cumhuriyet Dönemi TL/\$ Pariteleri

Yıllar	TL/\$	Yıllar	TL/\$	Yıllar	TL/\$
1923	1,7	1952	2,8	1981	110,2
1924	1,9	1953	2,8	1982	160,9
1925	1,8	1954	2,8	1981	110,2
1926	1,9	1955	2,8	1982	160,9
1927	1,9	1956	2,8	1983	224,0
1928	2,0	1957	2,8	1984	364,9
1929	2,1	1958	2,8	1985	518,4
1930	2,1	1959	2,8	1986	669,4
1931	2,1	1960	5,1	1987	855,7
1932	2,1	1961	9,0	1988	1.416,5
1933	1,7	1962	9,0	1989	2.240,6
1934	1,3	1963	9,0	1990	2.750,0
1935	1,3	1964	9,0	1991	4.175,3
1936	1,3	1965	9,0	1992	6.874,4
1937	1,3	1966	9,0	1993	11.035,7
1938	1,3	1967	9,0	1994	29.788,3
1939	1,4	1968	9,0	1995	45.738,5
1940	1,3	1969	9,0	1996	81.386,2
1941	1,3	1970	11,3	1997	152.071,3
1942	1,3	1971	15,0	1998	261.045,3
1943	1,3	1972	14,0	1999	420.126,2
1944	1,3	1973	14,0	2000	623.704,0
1945	1,3	1974	13,7	2001	1.225.411,8
1946	1,8	1975	14,3	2002	1.505.839,5
1947	2,8	1976	15,9	2003	1.493.067,8
1948	2,8	1977	17,8	2004	1.422.511,0
1949	2,8	1978	24,1	2005	1.340.800,0
1950	2,8	1979	37,6		
1951	2,8	1980	76,0		

Kaynak: www.maliye.gov.tr, www.tcmb.gov.tr, www.tuik.gov.tr internet sitelerindeki istatistiklerden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Ek 11. Şekil 1. 1923'ten Sonra Türkiye'de İç, Dış ve Toplam Borçlar

